

MENTÁLNA HRANICA

Obraz suseda v slovensko-rakúskom pohraničí

Editor: Ľubomír Falt'an

Sociologický ústav SAV

Bratislava 2003

Knižná publikácia vznikla vďaka podpore Österreichisches Ost- und Südosteuropa – Institut vo Viedni a jeho pobočky v Bratislave a v spolupráci s Katedrou politológie Univerzity Komenského v Bratislave

Recenzent: Doc. PhDr. Ján Pašiak, CSc.

Jazyková úprava: PhDr. Pavla Turčanová
Grafická a technická úprava: Jarmila Štrbavá
Foto: Ján Hladík

© Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, Slovenská republika

ISBN 80-85544-26-1
EAN 9788085544268

Ďakujeme bratislavskej pobočke Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut a jej vedúcemu Prof. Dr. Florinovi Žigraiovi, CSc., za pochopenie a pomoc pri príprave knižnej publikácie.

OBSAH

Predslov: Silvia MIHÁLIKOVÁ – Ľubomír FALŤAN: Obraz suseda v slovensko-rakúskom pohraničí	7
I. Slovensko – rakúske pohraničie vo výskumoch slovenských humánnych geografov a sociológov v 90-tych rokoch 20. storočia	
1. Daniel KOLLÁR: Percepčia slovensko-rakúskej hranice a suseda v sociálno-geografickom výskume	11
2. Zdenek ŠŤASTNÝ: Sociologické výskumy slovensko-rakúskeho pohraničia	23
II. Obraz suseda a jeho kontexty pred rokom 1989	
1. Ľubomír FALŤAN: Hranica a sused pred rokom 1989 z pohľadu obyvateľov prihraničných obcí Záhoria	38
2. Sonja DEJANOVIĆ – Karin LIEBHART: Hranica a sused pred rokom 1989 z pohľadu obyvateľov prihraničných obcí Rakúska	47
III. Keď padla železná opona	
1. Ľubomír FALŤAN: Udalosti sprevádzajúce pád železnej opony z pohľadu záhorského suseda	51
2. Karin LIEBHART – Sonja DEJANOVIĆ: Udalosti sprevádzajúce pád železnej opony z pohľadu záhorského suseda	59
IV. Od očakávaní k realite	
1. Zdenek ŠŤASTNÝ: Vývoj a dynamika mentálnej hranice od roku 1989 – pohľad obyvateľov slovenských obcí	61
2. Karin LIEBHART – Sonja DEJANOVIĆ: Vývoj a dynamika mentálnej hranice od roku 1989 – pohľad obyvateľov rakúskych obcí	70
V. Obraz suseda v tlačенých médiách	
Oľga GYÁRFÁŠOVÁ – Sonja DEJANOVIĆ – Karin LIEBHART:	
1. Obraz slovensko-rakúskych vzťahov a Rakúska v slovenskej tlači	83
2. Vnímanie západno-východnej hranice rakúskymi médiami	93
3. Porovnanie slovenskej a rakúskej tlače z hľadiska vytvárania obrazu suseda	107
Doslov: Ľubomír FALŤAN	109
Autori	112

PREDSLOV

Lubomír FALŤAN – Silvia MIHÁLIKOVÁ

Aby sa zrodila táto publikácia, muselo dôjsť k tomu, čo symbolizuje (aspoň vo vedomí vtedajších občanov Československa) november 1989. Zrútil sa politický systém, uzavretý do seba a poznamenaný obavami, ak nie strachom z „iných“ – paradoxne aj zo svojich „politických bratov“, kde vždy bol niekto „horší“ a zasluhoval si nedôveru. Tento systém v čase svojej existencie nedovoľoval utvárať reflexie o svojich susedoch a reflektovať ich pohľad na nás o to viac, ak mali iný pohľad na svet a jeho hodnotenie. A ak aj dochádzalo k určitým reflexiám, museli byť poplatné ideologickým kánonom a z toho vyplývajúcej zornému uhlu. Pád železnej opony nutne viedol k hľadaniu odpovedí na to, akým spôsobom táto ostnatá a železná bariéra ovplyvňovala vedomie ľudí po jej oboch stranách, akým spôsobom postihla ľudské osudy, ktoré pred jej vznikom aj napriek rôznym administratívnym hraniciam predsa len umožňovali spolunažívať, stretávať sa, vytvárať rôzne sociálne väzby.

Úvahy o vzniku, vývoji a vnímaní susedských vzťahov v rámci daného projektu možno v istom zmysle považovať za súčasť rekonštrukcie kultúrnych parametrov procesov rozširovania Európskej únie. Predstavy a obrazy samých seba a „tých druhých“ na opačnej strane hranice, symbolická podoba rozhodujúcich aktérov na lokálnej, regionálnej, národnej či európskej úrovni prispievajú k poznaniu procesov vytvárania európskej identity. Nestačí totiž sledovať formálne procesy negociačných rokovaní, pozornosť treba venovať aj kultúrnej podmienenosti politických orientácií jednotlivých aktérov. Rôzne podoby historicky zafixovaných stereotypov, predstáv a symbolov, o ktorých nenájdeme ani zmienku v nijakých oficiálnych dokumentoch, nám o skutočných, hoci nevyslovených motívoch rozhodnutí na vnútroštátnej i medzinárodnej politickej scéne neraz napovedia viac ako štúdium množstva formálnych pravidiel a oficiálnych deklarácií.

Hovoriť o susedských vzťahoch znamená, že existuje objektívne, resp. pomyselné vymedzenie toho, čo patrí ešte „k nám“ a čo je už buď za *priestorovou (územnou) hranicou* nášho domu (bytu, dediny, regiónu, krajiny), alebo za *myšlienkovým rámcom* našich úvah. Pravda, v tej časti Európy, kde ležia Slovensko a Rakúsko, sa len ťažko dá ubrániť pocitu, že nie sme priamo na hranici; niekedy pred ňou, inokedy za ňou, všetko závisí iba od miesta, kde si svoju pozíciu uvedomujeme.

Územie, na ktorom dnes žijeme, sa v dávnej i nedávnej minulosti vyznačovalo neurčitou hranicou napriek stavaniu strážnych veží, závor a plotov, čo mali obyvateľov navzájom rozdeliť a vykázat ich na tú či onú

stranu, do tej či onej sféry vplyvu. Lenže ani hranice z betónu a železa, ani bariéry zákazov a tabuizovaných tém nikdy neboli natoľko nepriepustné, aby ľuďom znemožnili vzájomné kontakty. Nie vždy išlo o priamy styk, o vzájomné návštevy a stretnutia. Boli obdobia, keď naša blízkosť vyznievala skôr symbolicky a vody Dunaja či Moravy namiesto spájania rozdeľovali rodiny, susedov i priateľov. Okrem toho všetky hranice a prekážky časom strácajú pôvodnú účinnosť, kadečo sa cez ne prešmykne, či prenesie a ľudia ich vnímajú skôr ako nutné zlo. Taký bol i osud železnej opony.

Pochopiť, čo pre obyvateľov na oboch stranách dnes ešte existujúcej hranice znamená fenomén oddelených teritórií, vyžaduje opísať cestu, ktorá nás sem priviedla. Situovanie v priestore sa takto dopĺňa o časovú dimenziu, ktorá nám prezrádza, kedy sme kde boli a plastickejšie nám približuje minulosť s jej „pravdou“ a diferencovanou interpretáciou. Patrí sem tiež úvaha o tom, ako nás Slovákov vníma Európa, Rakúšania. A čo my? Stotožňujeme Európu s Rakúskom? Máme k Rakúšanom bližšie, rozumieme si s nimi lepšie, pretože sa dôvernejšie poznáme vďaka spoločnej hranici, alebo je to práve naopak? Môžu susedské stereotypy prispieť k vytváraniu európskej identity, alebo budú predstavovať prekážku na ceste jej formovania? Ťažko nájsť jednoznačnú odpoveď na tieto a celý rad ďalších otázok, no príspevky v tejto publikácii prinajmenšom pomáhajú pochopiť súvislosti a rozmanité aspekty vytvárania a pretrvávania *mentálnej hranice*. K priestoru, o ktorom je reč, patrilo odjakživa príbeh o putovaní a o odovzdávaní odkazu: sme tam, kam sme dospeli, sme takí, akými sme sa po generácie stávali, vrátane našich predstáv o sebe a o susedoch, o tom, čo nás vždy spájalo a čím sme sa lišili.

Hľadanie odpovedí nie je iba záležitosťou akademických úvah, ale ovplyvňuje aj celkový charakter politických diskusií a politických rozhodnutí v jednotlivých členských i kandidátskych štátoch EÚ. Problémy národnej a európskej identity i stupeň stotožnenia s princípmi zjednocujúcej sa Európy nachádzame medzi kritériami hodnotenia pripravenosti kandidátskych krajín na vstup do Únie. Venovať teda pozornosť vzájomným predstavám a vnímaniu obrazu susedov v slovensko-rakúskom pohraničí, t.j. priamo v srdci Európy je legitímnou súčasťou skúmania kultúrnych parametrov rozširovania Európskej únie.

Až nová situácia po roku 1989 dovolila sondovať, ako na pozadí zmeny charakteru hranice, výrazného oslabenia jej funkcie ťažko prekonateľnej bariéry prebiehalo, resp. prebieha aj „lámanie“ hraníc vo vedomí ľudí. Iniciatívy sa chopila rakúska strana, a to prostredníctvom *Rakúskeho východo- a juhovýchodo-európskeho inštitútu* (*Österreichische Ost- und Südosteuropa-Institut*), ktorý inicioval projekt *Rakúske východo-západné hranice, Kvalitatívna rekonštrukcia „mentálnej hranice“*.¹ Projekt začal v roku 1998 ako pro-

¹ Trilaterálny porovnávaci výskumný projekt bol realizovaný v rámci Rakúskeho výskumného programu zameraného na xenofóbiu (podporený Federálnym ministerstvom vnútra).

jekt rakúsko-maďarský², v priebehu roka 1999 bola do projektu vťahovaná i slovenská strana³ a zároveň sa pripravila zodpovedajúca projektová mutácia pre slovensko (rakúske) – rakúsko (slovenské) pohraničie. Hovoríme o mutácii kvôli tomu, že v tomto priestore sa nerobili zisťovania v takom rozsahu ako v pohraničí rakúsko-maďarskom. Ako sme už naznačili, terénne prieskumy sa realizovali v prihraničných sídlach po oboch stranách hranice, či už v pohraničí rakúsko-maďarskom alebo s časovým posunom rakúsko-slovenskom.

V rakúsko-slovenskom (slovensko-rakúskom) pohraničí sme vybrali obce ležiace priamo na hranici, ktoré majú svojho bezprostredného suseda po jej opačnej strane za hraničnou riekou Moravou. Tieto dvojice tvorili:

Záhorská Ves /SK/ – Angern /A/

Gajary /SK/ – Dürnkrut /A/

Moravský Svätý Ján /SK/ – Hohenau /A/

Informácie a prieskumy na slovenskej a rakúskej strane sme realizovali v dvoch rovinách: a) prieskumy v obciach, b) analýza príspevkov zameraných

stvom vzdelania, vedy a kultúry – bývalým Federálnym ministerstvom vedy a transportu a Akciou Rakúsko – Slovensko). Projekt bol organizovaný oddelením spoločenských vied Rakúskeho inštitútu pre východné a juhovýchodné európske štúdie vo Viedni a v kooperácii s Inštitútom pre geografické a regionálne štúdie Viedenskej univerzity.

² *Rakúsky tím na celý projekt tvorili:*

Sonja Dejanovic, Karin Liebhart, Andreas Pribersky – Oddelenie spoločenských vied Rakúskeho inštitútu pre východné a juhovýchodné európske štúdie,

Roswitha Riepl – psychoterapeutka, Viedeň,

Martin Heintel, Robert Musil, Norbert Weixlbauer – Regionálne štúdie Viedenskej univerzity,

Christiane Hintermann – Geografický inštitút Klagenfurtskej univerzity,

Ernst Holzinger – Rakúska akadémia vied.

Za maďarskú stranu na ňom participovalo Centrum pre regionálne štúdie v Györi.

Maďarský tím tvorili:

Tamás Hardi, Eva Iszák, Márta Nárai, János Rechnitzer – Centrum pre regionálne štúdie v Györi,

Zita Németh – spoločenský vedec, Győr.

Za slovenskú stranu participoval Sociologický ústav SAV a Katedra politológie FFUK.

³ *Slovenský tím tvorili:*

Ľubomír Falťan, Zdenek Šťastný – Sociologický ústav SAV, Bratislava,

Oľga Gyarfášová – FOCUS, Bratislava,

Daniel Kollár – Geografický ústav SAV, Bratislava,

Silvia Miháliková – Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Bratislava,

Ján Hladík – Technicko-organizačné zabezpečenie skupinových rozhovorov – INFOREG Záhorie.

na „suseda“ v regionálnej resp. celoštátnej tlači. Prieskumy v obciach sa realizovali metódou skupinových rozhovorov. Skupinu cca 10 osôb tvorili vybraní obyvatelia obce, ktorí v dospelom veku žili v obci pred rokom 1989, ako aj po ňom a mali prehľad o dianí v obci. Na slovenskej strane sa rozhovory realizovali v dvoch skupinách, v skupine „obyčajných občanov – obyvateľov obce“ a v skupine „miestnej elity“, pod čím sa skrývali rozhovory s občanmi, ktorí pôsobili a mali významnejšie posty v niektorých miestnych inštitúciách – napríklad poslanec miestneho zastupiteľstva, učiteľ, resp. riaditeľ školy, miestny kultúrny pracovník, podnikateľ atď. Skupinový rozhovor usmerňoval moderátor podľa vopred zvoleného scenára. Reakcie a výpovede účastníkov skupiny sa s ich súhlasom nahrávali, aby sa pri ďalšom spracovávaní zachovala a využila čo najväčšia autenticnosť získaných informácií*. Spomenutá autenticita výpovedí je zachovaná aj v tejto knižnej publikácii.

Na slovenskej strane sa skupinové rozhovory realizovali začiatkom apríla roku 2000:

Záhorská Ves, 3. 4. 2000, skupina občanov: 10 osôb, skupina elita: 10 osôb,
Gajary, 5. 4. 2000, skupina občanov: 13 osôb, skupina elita: 4 osoby,
Moravský Svätý Ján, 6. 4. 2000, skupina občanov: 9 osôb, skupina elita: 2 osoby.

Na rakúskej strane sa skupinové rozhovory realizovali v priebehu mesiacov máj a jún roku 2000:

Angern, 24. 5. 2000, celkovo 16 osôb,
Dürnkrot, 30. 5. 2000, celkovo 7 osôb,
Hohenau, 20. 6. 2000, elitná skupina: 10 osôb.

* Kazety s nahrávkami a ich prepisy týkajúce sa slovenskej strany, sú archivované v Sociologickom ústave SAV.

I.

SLOVENSKO – RAKÚSKE POHRANIČIE VO VÝSKUMOCH SLOVENSKÝCH HUMÁNNYCH GEOGRAFOV A SOCIOLÓGOV V 90. ROKOCH 20. STOROČIA

1. Percepcia slovensko-rakúskej hranice a suseda v sociálno-geografickom výskume

Daniel KOLLÁR

1.1. Úvod

Zmeny, ktoré nastali v Európe začiatkom deväťdesiatych rokov, priniesli pre geografov celý rad zaujímavých momentov a tém, vhodných nielen z geografického, ale aj z celospoločenského hľadiska k ich intenzívnemu štúdiu. Jednou z uvedených tém, ktorá v poslednom období čoraz intenzívnejšie zamestnáva pozornosť geografov, je i problematika percepcie hranice, prihraničných území a susedných štátov, pretože z pohľadu reálnej i potenciálnej susedskej cezhraničnej spolupráce existuje predpoklad o vzájomnom súvisе týchto javov. Prihraničné územia stredoeurópskych krajín (najmä územia pozdĺž železnej opony) boli totiž v minulosti ekonomicky a infraštruktúrne veľmi poddimenzované a na periférii záujmu politikov, ekonómov, geografov, ako aj odborníkov z iných vedných disciplín. V súčasnosti sa však hranica a prihraničné územia objavujú stále častejšie i v geografických prácach a aj zo spoločensko-politického hľadiska je tento problém fenoménom dneška. Uvedený fakt korešponduje s filozofiou a koncepciou budúcej Európy ako Európy bez hraníc a z tohto dôvodu je vysoko aktuálna i problematika cezhraničnej spolupráce.

V kontexte Slovenska a jeho prihraničných území najvýraznejšie zmeny nastali na jeho západnej hranici s Českou republikou a Rakúskom. Na jednej strane bol vytvorený v porovnaní s minulosťou nový hraničný režim s Českou republikou a na druhej strane padla tzv. železná opona medzi Rakúskom a Slovenskou republikou. Predovšetkým slovensko-rakúske pohraničie sa v súčasnosti stáva mimoriadne dôležitým územím, pretože Rakúsko je po vstupe do Európskej únie pre Slovensko bránou do Európy a ich spoločné

prihraničné územie získava tým špecifické postavenie. Reálny spoločenský a ekonomický vývoj v slovensko-rakúskom pohraničí po roku 1989 poukazuje na viaceré spojenia a súvislosti, ktoré sa začínajú podobat' klasickej a bežnej spolupráci európskych prihraničných regiónov. Hoci dlhoročná „mŕtva“ hranica vo väčšine prípadov narušila prirodzené kontakty medzi slovenským a rakúskym obyvateľstvom a odcudzila ľudí žijúcich pozdĺž rieky Moravy (Kollár, D., 1996), v záujme napredovania v cezhraničnej spolupráci, na ktorú sú doslova „odsúdené“ prihraničné regióny, je nutné zvyšovať stav informovanosti a úroveň vedomia o vzájomnej spolupráci u miestneho obyvateľstva. To predpokladá aj realizáciu výskumov zameraných o. i. na analýzu predstáv a pocitov o súčasnej cezhraničnej spolupráci u miestneho obyvateľstva. Model priestorového správania sa obyvateľstva v slovensko-rakúskom pohraničí a jeho akceptácie a stotožnenia sa s cezhraničnou spoluprácou má totiž svoje špecifické zákonitosti, k objasneniu ktorých môže výraznou mierou prispieť i geografia. V tejto kapitole sú prezentované výsledky sociálnogeografických výskumov v slovensko-rakúskom pohraničí, ktoré sa uskutočnili v 90. rokoch. Závery z nich poukazujú na veľmi pozitívny obraz Rakúska v predstavách slovenského obyvateľstva žijúceho v pohraničí a naopak na negatívny obraz Slovenska v predstavách rakúskeho obyvateľstva žijúceho v pohraničí. Uvedený jav v mnohom vysvetľuje i bariéry v rozvoji slovensko-rakúskej cezhraničnej spolupráce.

1.2. Teoretická báza výskumu v roku 1993

Ekonomický a sociálny rozvoj pohraničného územia a priestorové správanie človeka žijúceho v pohraničí je predurčené typom „priepustnosti“ hranice. Jednotliví autori (napr. Strassoldo-Graffenberg, R., 1974, Langer, J., 1994 atď.) rozlišujú z tohto hľadiska viaceré typy situácií v pohraničných územiach. Podľa Strassoldo-Graffenberga môžeme charakterizovať v tejto súvislosti slovensko-rakúske pohraničie pred rokom 1989 ako „okrajové územie“, v ktorom je hranica z pohľadu priestorového správania slovenského a rakúskeho obyvateľstva uzavretá. Dnešná situácia v slovensko-rakúskom pohraničí zodpovedá vo viacerých aspektoch skôr označeniu typu „most“, pri ktorom je hranica už otvorená, avšak počet hraničných priechodov je veľmi malý. Slovensko-rakúske pohraničné územie tvorí typický príklad pre podobné označenie, pretože vzdialenosť medzi hraničným prechodom Petržalka-Berg a do septembra 1994 najbližším severne ležiacim hraničným prechodom do Rakúska Břeclav-Rheintal bola 83 km. Hoci v septembri 1994 bol otvorený hraničný prechod vo forme pontónového mosta Moravský Ján-Hohenau a od roku 2001 premáva kompa medzi Záhorskou Vsou a Angernom an der March, výmena tovaru, osôb a informácií medzi dvomi pohraničnými regiónmi – Záhorie a Weinviertel – nedosahuje optimálnu úroveň.

Teoreticko-myšlienková koncepcia prvého výskumu slovensko-rakúskeho pohraničia v roku 1993 bola založená na Downsovej schéme (1970) priestorového správania človeka a jej prenose do problematiky hranice a správania sa človeka žijúceho v pohraničnom území. (Schultes-Becker, I., 1990) Uvedený prístup umožňuje spojenie dvoch paradigiem v priestorovom správaní človeka (Kollár, D., 1992):

- spatial behavior – ako neutrálne správanie z hľadiska aktivity človeka, kde je priestor chápaný ako mentálny alebo kognitívny obraz priestorového poznávania a vnímania,
- behavior in space – ako objektívne pozorované správanie a aktivita človeka, príp. sociálnych skupín v priestore, kde sa priestor chápe ako „plocha aktivity človeka“.

Na báze obidvoch paradigiem a ich prenose do problematiky priestorového správania obyvateľstva pohraničného územia boli sformulované základné otázky výskumu:

- ako vnímajú obyvatelia pohraničného územia slovensko-rakúsku hranicu,
- aké predstavy majú obyvatelia pohraničného územia v súvislosti s potenciálnym otvorením nového hraničného prechodu,
- aké geograficky relevantné súvislosti ovplyvňujú u človeka vnímanie hranice a predstavu potencionálneho otvorenia hraničného prechodu.

Terénny výskum sa uskutočnil v roku 1993 v štyroch pohraničných oblastiach Záhoria, ktoré ležia najbližšie k slovensko-rakúskej štátnej hranici (Vysoká pri Morave, Záhorská Ves, Suchohrad a Gajary). Pri výbere respondentov bola použitá metóda stratifikovaného výberu a výberový súbor obsahoval 314 respondentov.

1.3. Hranica a hraničný prechod

V súvislosti s analýzou vnímania slovensko-rakúskej hranice boli respondentom predložené nasledujúce výpovede, na ktoré reagovali súhlasným alebo nesúhlasným postojom:

- a/ hranica je pre mňa čosi celkom normálne,
- b/ hranica pôsobí na mňa ako bariéra,
- c/ hranica pôsobí na mňa znepokojujúco.

Jednotlivé výpovede potvrdili pozitívny vzťah obyvateľstva k slovensko-rakúskej hranici. Slovensko-rakúška hranica je pre obyvateľov slovenského pohraničného územia čosi celkom normálne (92,0% respondentov súhlasilo s týmto tvrdením) a nepôsobí na obyvateľstvo znepokojujúco alebo ako bariéra (93,8%, resp. 74,2% respondentov takto reagovalo na uvedené tvrdenie). Pozitívne výpovede a/ a c/ boli z pohľadu respondentov pomerne jednoznačne deklarované, avšak čiastočne odlišná situácia sa vyvinula pri výpovedi b/, kde sa objavila štatisticky významná závislosť v súvislosti s miestom bývania

respondenta. Je to spôsobené vyjadreniami obyvateľov Záhorskej Vsi, ktorí oveľa výraznejšie pociťovali hranicu ako bariéru v porovnaní s obyvateľmi Gajár, Vysokej pri Morave a Suchohradu. Záhorská Ves leží totiž tesne pri slovensko-rakúskej hranici a bola v minulosti prepojená mostom s rakúskym územím. Má všetky komunikačné a materiálno-technické predpoklady pre efektívne fungovanie hraničného prechodu, ktorého otvorenie bolo želaním obyvateľov tejto obce. Z tohto dôvodu bola hranica pre obyvateľov Záhorskej Vsi výraznou bariérou a prekážkou, nadpriemerne sa objavujúcou v porovnaní s hodnoteniami obyvateľov ostatných obcí.

Keďže v roku 1993 neexistoval na Záhorí cestný hraničný prechod, ďalšia skupina otázok sa venovala percepcii jeho potenciálneho otvorenia. Hraničný prechod, príp. jeho potenciálne otvorenie patrí v tejto súvislosti medzi dôležité prvky prostredia človeka v pohraničnom území, ktoré sa dotýkajú problematiky hranice a ovplyvňujú život jednotlivca žijúceho neďaleko štátnych hraníc. Z tohto aspektu je nanajvýš zaujímavé poznať mieru akceptácie relatívne nového prvku v prostredí človeka, akou je nepochybne vytvorenie hraničného prechodu a hlavne študovať predstavy, ktoré takto vznikajú u obyvateľstva v pohraničnom území. Na základe poznania jeho predstáv spojených s existenciou a fungovaním hraničného prechodu totiž môžeme kvalitatívne lepšie pochopiť vzťah a postoj obyvateľstva k hranici a k obyvateľom žijúcim na druhej strane štátnej hranice. Viaceré pozitívne skutočnosti sa v tomto kontexte spájali i s predstavou potenciálneho otvorenia nového hraničného prechodu s Rakúskom. Až 85,1% respondentov deklarovalo svoj súhlas s otvorením nového hraničného prechodu vo vlastnej obci alebo jej okolí. Obyvateľstvo slovenského pohraničia súhlasne reagovalo i na viaceré výhody otvorenia nového hraničného prechodu v bezprostrednom okolí obce, ktoré vyplývajú z ich predstáv vplyvu otvorenia hraničného prechodu na život vo vlastnej obci.

V tejto súvislosti sa respondentom predložilo niekoľko tvrdení, na základe ktorých vyjadrovali stupeň svojho súhlasu /nesúhlasu:

- a/ nastal by rozvoj obce,
- b/ mali by sme väčšie možnosti na podnikanie,
- c/ mali by sme lepší kontakt so svetom,
- d/ vzrástla by kriminalita,
- e/ nastal by väčší hluk, špina a znečistenie životného prostredia,
- f/ nakopilo by sa tu veľa ľudí a narušil by sa zabehaný rytmus nášho života.

Zovšeobecnene možno konštatovať, že otvorenie hraničného prechodu je v predstavách obyvateľov slovensko-rakúskeho pohraničia stotožňované s lepšími možnosťami pre rozvoj obce (87,5% respondentov súhlasilo alebo čiastočne súhlasilo s danou eventualitou), väčšími možnosťami pre podnikanie (88,1% respondentov) a lepším kontaktom so svetom (93,2% respondentov). Uvedené výsledky ukazujú vysoký stupeň akceptácie pozitívnej pred-

stavy vplyvu hraničného prechodu na rozvoj pohraničného územia. Odlišná situácia však vznikla pri hodnotení postojov k výpovediam d – f, pri ktorých sa predstavy respondentov značne odlišovali. Vysoká heterogenita názorov na negatívne aspekty vplyvu otvorenia nového hraničného prechodu odporovala čiernobielemu videniu problému a poukazovala na viaceré dimenzie tohto javu. Na jednej strane sa prejavila vysoká akceptácia potenciálneho hraničného prechodu a pozitívne vnímanie výhod jeho otvorenia, na druhej strane existovali obavy pred zvýšenou kriminalitou (50,6% súhlasilo a 22,2% čiastočne súhlasilo s uvedenou alternatívou), hlukom a znečistením životného prostredia (47,0% súhlasilo a 27,8% čiastočne súhlasilo s predloženou eventualitou) a narušením zabehaného životného rytmu (40,3% súhlasilo a 20,6% čiastočne súhlasilo s týmto výkonom).

Pri podrobnejšej analýze a ďalšej diferenciácii predstáv vplyvu potenciálneho otvorenia hraničného prechodu v kontexte relevantných geografických znakov (napr. kogníciou a návštevnosťou rakúskeho pohraničného územia, miestom bývania respondenta atď.) sa objavili pri niektorých výpovediach štatisticky významné závislosti. Potvrdilo sa, že vizuálna percepcia a osobné skúsenosti a zážitky so susedným územím významne potláčajú obavy z negatívnych javov súvisiacich s potenciálnym otvorením hraničného prechodu a skôr majú tendenciu vyzdvihovať pozitívne stránky tohto javu. Špecifickým prípadom sú obyvatelia Záhorskej Vsi a Vysokej pri Morave. Obidve obce totiž ležia priamo pri hranici a ich obyvatelia výraznejšie vyjadrujú svoje obavy zo svojej tranzitnej polohy v prípade otvorenia hraničného prechodu vo vlastnej obci. Predovšetkým u obyvateľov Záhorskej Vsi tak dochádza k určitej názorovej diskrepancii vzhľadom na vnímanie hranice ako bariéry a zároveň obavou z negatívnych javov, ktoré môžu súvisieť s otvorením nového hraničného prechodu.

1.4. Teoretická báza výskumu v roku 1998

Jedným z fenoménov percepcie a predstáv hranice a suseda sú i spontánne asociácie a obraz krajiny ako štátu, istého teritória vymedzeného politickými hranicami. Vo vnútri hraníc sa v priebehu histórie sformovali sociálne skupiny, ktoré spája súbor vlastností, príp. spoločný cieľ, formujúci národný charakter (national social character) presahujúci individuálne a skupinové rozdiely v národe a odlišujúci jednotlivé národy. Na tejto úrovni sa študujú viac abstraktné vlastnosti – prevládajúce názory a postoje príslušníkov národa, predstavy o národnej regionálnej štruktúre, regionálne vedomie, pocity spolupatričnosti, regionálne preferencie, ako aj názory, postoje a obrazy susedných štátov a vzťahu k nim.

Vo viacerých geografických štúdiách (Kollár, D., 1992, 1994, 1996, 2001, 2002) sa prezentovali základné teoreticko-metodologické prístupy pri sociálno-geografickom výskume priestorového správania človeka v pohraničí

a analyzovali sa vybrané aspekty poznávacieho procesu človeka, najmä čo sa týka výskumu predstáv a pocitov človeka v súvislosti s asociáciami a obrazmi susednej krajiny. Myslíme si totiž, že práve obrazy a vnímanie susedného štátu a pohraničia zohrávajú dôležitú úlohu pri formovaní vzťahu k susednému štátu, ako aj v nadväzovaní cezhraničnej spolupráce. Pri výskume predstáv obyvateľstva žijúceho v pohraničí o susedovi a cezhraničnej spolupráci sme hľadali súvislosti medzi predstavami človeka a relevantnými prvkami jeho priestorového správania. Na tejto báze a prenose úvah do problematiky obrazov a asociácií Rakúska a Slovenska ako dvoch susedných krajín, ako aj problematiky percepcie cezhraničnej spolupráce boli sformulované základné otázky ďalšieho výskumu:

- aké sú spontánne asociácie Rakúska a Slovenska u obyvateľov slovensko-rakúskeho pohraničného územia,
- aký obraz u nich na škále pozitívny – negatívny vyvoláva Rakúsko a Slovensko,
- aké sú predstavy a hodnotenia cezhraničnej spolupráce u obyvateľov slovensko-rakúskeho pohraničného územia.

Naším cieľom bolo na základe sformulovaných otázok objasniť aspekty predstáv o susednom štáte u obyvateľstva pohraničia. Obraz susednej krajiny sa prezentoval ako závislá premenná, ktorej vysvetlenie je založené na pohybe človeka cez hranicu, sociálnych cezhraničných kontaktoch, príjme mediálnych informácií zo susedného štátu, znalosti jazyka susedného štátu a sociodemografických znakov respondentov. Hodnotenie cezhraničnej spolupráce sa takisto prezentovalo ako závislá premenná, ktorej vysvetlenie bolo založené na štátnej príslušnosti, pohybe človeka cez hranicu, sociálnych cezhraničných kontaktoch, príjme mediálnych informácií zo susedného štátu, znalosti jazyka susedného štátu a sociodemografických znakov respondentov.

Terénny výskum sa uskutočnil na jeseň roku 1998 v štyroch pohraničných obciach Záhoria (Zohor, Záhorská Ves, Gajary a Suchohrad) a v štyroch pohraničných obciach Dolného Rakúska, ktoré ležia najbližšie k vybraným slovenským obciam (Marchegg, Angern, Dürnkrot a Hohenau). Pri výbere respondentov sa použila metóda stratifikovaného výberu, výberový súbor zahŕňal 509 respondentov (z toho 250 zo slovenskej strany a 259 z rakúskej strany). Pre spôsob získania empirických údajov bola zvolená technika dotazníka.

1.5. Obraz suseda

Vzhľadom na analýzu predstáv o Rakúsku a Slovensku boli relevantné odpovede obyvateľstva žijúceho v pohraničí na otázky, ktoré súvisia so spontánnymi asociáciami oboch krajín a ich obrazmi na škále pozitívny – negatívny. V našej štúdii sa analyzujú tieto otázky:

-
1. Keď sa povie Rakúsko, čo sa vám vyjaví ako prvé?
 2. Keď sa povie Slovensko, čo sa vám vyjaví ako prvé?
 3. Aký obraz vo vás vyvoláva Rakúsko?
 4. Aký obraz vo vás vyvoláva Slovensko?

Pri porovnávaní vyjadrení Slovákov a Rakúšanov v súvislosti s charakteristickými typmi spontánnych asociácií susednej krajiny sme zaznamenali štatisticky významnú závislosť pri hladine významnosti 0,001. Spontánne asociácie Rakúska u Slovákov sú okrem politicko-spoločenských pojmov a konkrétnych geografických objektov charakteristické estetickými pojmami a pojmami materiálnej stránky života. Termíny čistota a poriadok, ako potvrdil i výskum v roku 1993 (Kollár, D., 1996), naďalej rezonovali v slovenských predstavách Rakúska, avšak táto kategória takmer úplne absentovala pri rakúskych predstavách Slovenska.

Výrazné kvantitatívne, ale najmä kvalitatívne rozdiely existovali aj v pojmoch materiálnej stránky života. Pojmy vyššej životnej úrovne, prosperity, ekonomických a sociálnych istôt boli charakteristické pre Rakúsko, zatiaľ čo Slovensko bolo v predstavách Rakúšanov biednou krajinou. Negatívne asociácie Slovenska u Rakúšanov sa ďalej odzrkadľovali v spoločensko-politických pojmoch a boli spájané napr. s menom bývalého premiéra Mečiara, nedostatkom demokracie, diktatúrou a pod. Nezanedbateľný fakt tvorili i asociácie sociálneho prostredia, v ktorom obraz Slovenska „kazili“ zloději a Cigáni. Naopak v obraze Rakúska sa v negatívnom svetle objavovali skôr niektoré vlastnosti Rakúšanov – nadutosť, odmeranosť atď. Rozdiely v pojmoch konkrétnych geografických objektov sa spájali predovšetkým s témou jadrových elektrární na Slovensku a neustálou prezentáciou a propagáciou tejto témy v rakúskych médiách. Obyvateľstvo prihraničných rakúskych obcí intenzívne vnímalo túto potenciálnu hrozbu, k čomu mu výrazne „pomáhali“ najmä médiá a organizácie tretieho sektora rôznymi diskusnými fórami, upútavkami a inzerciou.

Okrem spontánnych asociácií sa pri analýze obrazu krajiny v sociálnej geografii často objavujú aj priestorovo-pocitové asociácie. V tomto kontexte sa i v našom prípade vynorila otázka, aké obrazy na pocitovej škále pozitívny – negatívny vyvolávajú u človeka pojmy Rakúska a Slovensko. Pri skúmaní obrazov sme použili metódu sémantického diferenciálu, ktorou sme zisťovali sémantickú reprezentáciu relevantných pojmov. Z pôvodných klasických dimenzií používaných na opis sémantického priestoru – aktivita, potencia a hodnotenie – sme použili jednu zo škál patriacej do dimenzie hodnotenie. Použitú metódu sémantického diferenciálu tvorili dva pojmy (Rakúsko a Slovensko), ktoré respondenti posudzovali na 7-stupňovej škále tvorenej nasledujúcim párom adjektív: pozitívny – negatívny. Kategórie uvedenej škály predstavovali možnosti: 1 – veľmi pozitívny, 2 – pozitívny, 3 – viac pozitívny ako negatívny, 4 – ani pozitívny, ani negatívny, 5 – viac negatívny ako pozitívny, 6 – negatívny, 7 – veľmi negatívny. Najpozitívnejší profil mal

pojem Rakúsko u Rakúšanov, kde až u 96,5% rakúskych respondentov vyvolával tento pojem pozitívny obraz. Naopak, najnegatívnejší profil mal pojem Slovensko u Rakúšanov, ktorý len u 31,4% rakúskeho obyvateľstva vyvolával pozitívny obraz. Profily pojmov Rakúsko a Slovensko u Slovákov boli viac podobné, avšak profil Rakúska bol dokonca zreteľne pozitívnejší (u 78,7% slovenských respondentov vyvoláva pozitívny obraz, zatiaľ čo pojem Slovensko len u 56,0% slovenských respondentov). Uvedený fakt stojí za zamyslenie a korešponduje s celkovou ekonomickou a spoločenskou situáciou na Slovensku, ako aj s výsledkami výskumov o potenciálnej migrácii zo Slovenska a reálnej migrácii za prácou zo Slovenska do Rakúska.

Z jednotlivých nezávislých premenných upútala najmä odlišná frekvencia pohybu cez hranicu u Slovákov a Rakúšanov. Frekvencia pohybu cez hranicu je vyššia u Slovákov žijúcich v pohraničí (zatiaľ čo 24,3% Slovákov vôbec necestuje do Rakúska, podiel necestujúcich Rakúšanov na Slovensko je vyšší – 37,3%). Dôvody ciest do susednej krajiny sú takisto diferencované. Zatiaľ čo Slováci z pohraničia chodia do Rakúska prevažne nakupovať (37,2%), Rakúšania uvádzajú turistiku ako hlavný dôvod ich návštev Slovenska (48,8%). Existencia sociálnych kontaktov na báze známych bola v súvislosti s miestom bývania na jednej a druhej strane hranice takisto významne diferencovaná (Slováci častejšie uvádzali tieto sociálne kontakty) a takisto na báze príbuzenstva. Sledovanie televízie a počúvanie rozhlasu susedného štátu bolo veľmi výrazne rozdielne. Zatiaľ čo viac ako 60% Slovákov z pohraničia sleduje rakúsku televíziu, u Rakúšanov z pohraničia nedosahuje sledovanie slovenskej televízie ani 9%). Počúvanie rozhlasu je obojstranne minimálne, napriek tomu u Slovákov dosahuje dvojnásobne vyššie hodnoty (15,0% oproti 7,4%). Súvisí to s aktívnou a pasívnou znalosťou jazyka susednej krajiny. Zatiaľ čo len 30,5% Slovákov z pohraničia ani čiastočne nehovorí nemecky, u Rakúšanov z pohraničia sa percento neznalosti slovenského jazyka vyšplhalo až k osemdesiatim percentám (78,4%). Z hľadiska pasívnej znalosti cudzieho jazyka sú percentuálne hodnoty u Slovákov a Rakúšanov o niečo nižšie (20,5% Slovákov oproti 74,5% Rakúšanov absolútne nerozumie druhému jazyku).

Stručná charakteristika nezávislých premenných čiastočne naznačuje existenciu potenciálnych súvislostí k predstavám o susednej krajine. Predovšetkým u troch typov nezávislých premenných sa prejavili štatisticky významné závislosti pri rôznych hladinách významnosti:

1. frekvencia cestovania do susednej krajiny,
2. aktívna a pasívna znalosť jazyka,
3. existencia sociálnych kontaktov v susednej krajine – kategória známi.

1. Pravidelnosť cestovania do susednej krajiny vytvára predpoklady na formovanie pozitívnejších predstáv o krajine. Napr. u Rakúšanov žijúcich v pohraničí až u 64,7% z tých, čo pravidelne cestujú na Slovensko, vyvoláva Slovensko pozitívny obraz (prítom priemerná percentuálna hodnota je

31,5%). Naopak len u 14,0% Rakúšanov z tých, ktorí necestujú na Slovensko, vyvoláva Slovensko pozitívny obraz.

2. Aktívna a pasívna znalosť jazyka poukazuje takisto na existenciu významnej závislosti. Zjednodušene možno konštatovať, že tí, čo aktívne hovoria po slovensky, alebo slovenčine rozumejú, majú vytvorený nadpriemerne pozitívny obraz o Slovensku. U slovenského obyvateľstva žijúceho v pohraničí možno hovoriť v dôsledku nízkych početností kategórie negatívneho obrazu Rakúska len o tendencii.

3. Sociálne kontakty v susednej krajine (kategória známi) vykazujú opäť významnú súvislosť s formovaním obrazu krajiny. Obyvatelia pohraničia, ktorí majú známych v susednej krajine, majú vytvorený nadpriemerne pozitívny obraz o susednom štáte.

1.6. Percepcia cezhraničnej spolupráce

Vzhľadom na analýzu hodnotenia a vnímania cezhraničnej spolupráce boli relevantné odpovede obyvateľstva žijúceho v pohraničí na otázky, ktoré súvisia s hodnotením dostatočnosti cezhraničnej spolupráce a jej príčin. Analyzovali sa tieto otázky:

1. Myslíte si, že spolupráca obidvoch susedných prihraničných regiónov je dostatočná?
2. Ak nie, v čom vidíte príčinu ?

Vyššia početnosť odpovedí charakterizujúcich cezhraničnú spoluprácu ako nedostatočnú naznačila, že obyvatelia prihraničných regiónov si uvedomovali túto skutočnosť. Najmä v súvislosti so štátnou príslušnosťou respondentov sa vyskytli veľké rozdiely v hodnotení cezhraničnej spolupráce. Hodnotenie dostatočnosti cezhraničnej spolupráce bolo výrazne nižšie u Slovákov žijúcich v pohraničí (len 24,0% Slovákov hodnotí cezhraničnú spoluprácu ako dostatočnú, u Rakúšanov je tento podiel výrazne vyšší – 40,0%). Podobne ako to bolo pri analýze obrazu suseda, aj u ďalších typov nezávislých premenných sa prejavili štatisticky významné závislosti pri rôznych hladinách významnosti. Medzi najvýznamnejšie patrili:

1. vek,
2. frekvencia cestovania do susednej krajiny,
3. existencia sociálnych kontaktov v susednej krajine – kategória známi,
4. aktívna a pasívna znalosť jazyka susedného štátu.

1. Predovšetkým veková kategória 45- až 60-ročných početnejšie hodnotila cezhraničnú spoluprácu ako nedostatočnú v porovnaní s mladšími alebo najstaršími vekovými kategóriami. Napr. až takmer 2/3 respondentov z tejto vekovej kategórie hodnotili cezhraničnú spoluprácu ako nedostatočnú, čo môže súvisieť na jednej strane s väčšími životnými skúsenosťami zo spolunažívania so susedmi v minulosti v porovnaní s mladšími ročníkmi a na druhej

strane ešte stále vysokým elánom a „chuťou“ do spolupráce v porovnaní s obyvateľmi v dôchodkovom veku.

2. Pravidelnosť cestovania do susednej krajiny takisto diferencovala hodnotenie cezhraničnej spolupráce. Napr. z respondentov pravidelne cestujúcich do susednej krajiny až takmer 2/3 hodnotili cezhraničnú spoluprácu ako nedostatočnú. Naopak, tí, čo necestujú vôbec do susednej krajiny, v oveľa menšej miere hodnotili cezhraničnú spoluprácu ako nedostatočnú.

3. V súvislosti s cestovaním respondentov do susednej krajiny zohráva významnú úlohu dôvod ich návštev. Obyvatelia pohraničia, ktorí majú známych v susednej krajine, nadpriemerne hodnotili cezhraničnú spoluprácu ako nedostatočnú v porovnaní s tými, ktorí neudržiavajú podobné sociálne kontakty.

4. Aktívna a pasívna znalosť jazyka poukazuje takisto na súvislosť s hodnotením cezhraničnej spolupráce. Zjednodušene možno konštatovať, že tí, čo aktívne hovoria jazykom susednej krajiny, alebo tomuto jazyku rozumejú, nadpriemerne hodnotia cezhraničnú spoluprácu ako nedostatočnú.

Prílišná heterogénnosť odpovedí v súvislosti s hodnotením príčin nedostatočnosti cezhraničnej spolupráce neumožnila pracovať s jednotlivými pojmami, takže sme sa pokúsili zaradiť jednotlivé pojmy do typov, resp. kategórií, ktoré významovo zapadajú do spoločného rámca. Z tohto dôvodu sme uvádzané príčiny nedostatočnej spolupráce obidvoch susedných prihraničných regiónov rozdelili do siedmich kategórií: rečové a jazykové dôvody – 1, nedostatok hraničných prechodov – 2, politické dôvody – 3, nezáujem a ochota z druhej strany – 4, nedostatok informácií – 5, finančné dôvody – 6, iné – 7. Predložené členenie predstavuje len jednu z možností ako postupovať pri analýze hodnotenia príčin nedostatočnosti cezhraničnej spolupráce.

Dôvod nedostatku alebo neexistencie hraničných prechodov, podobne ako potvrdil i výskum v roku 1993, naďalej rezonoval v hodnotení príčin nedostatočnej cezhraničnej spolupráce predovšetkým v predstavách slovenského obyvateľstva (31,4% všetkých respondentov uviedlo tento dôvod, pričom takmer 36% Slovákov videlo v tomto dôvode príčinu nedostatočnosti cezhraničnej spolupráce). Na druhom mieste sa vyskytol dôvod neochoty, resp. nezájmu hlavne zo strany rakúskeho obyvateľstva o cezhraničnú spoluprácu so susedným štátom (22,1% všetkých respondentov uviedlo tento dôvod, pričom až takmer 30% Slovákov vidí v tomto dôvode príčinu nedostatočnosti cezhraničnej spolupráce) a z hľadiska početnosti jednotlivých odpovedí nasledovali rečové a jazykové dôvody, nedostatok informácií a politické dôvody. Výrazné rozdiely existovali najmä v súvislosti s uvádzaním príčin nedostatočnosti cezhraničnej spolupráce a štátnou príslušnosťou. Zatiaľ čo Slováci uvádzali ako príčinu najmä nedostatok hraničných prechodov, neochotu a nezáujem zo strany Rakúšanov a málo informácií o možnostiach spolupráce, Rakúšania hodnotili príčiny nedostatočnej cezhraničnej spolupráce inak. Hoci takisto nedostatok hraničných prechodov u nich dominoval, nadpriemerne v porov-

naní so Slovákmi uvádzali rečovú bariéru a politické a finančné dôvody. Rečová bariéra, politické a finančné dôvody boli výraznejšie akcentované u Rakúšanov a naopak nedostatok informácií bol úplne zanedbateľný. Svedčí to o lepšej informačno-inštitucionálnej báze a propagácii myšlienok cezhraničnej spolupráce na rakúskej strane.

Rozdielne hodnotenie príčin nedostatočnosti cezhraničnej spolupráce mohlo súvisieť do istej miery aj s vnímaním susednej krajiny, čo sa implicitne odzrkadľuje aj v hodnotení príčin nedostatočnosti cezhraničnej spolupráce. Mnohí Rakúšania, ako uviedli slovenskí respondenti, nemali a nemajú úprimný záujem spolupracovať so slovenskou stranou predovšetkým z hľadiska svojich predchádzajúcich negatívnych skúseností so Slovákmi, nerovnakou sociálno-ekonomickou úrovňou oboch krajín a z toho vyplývajúcich priorít v cezhraničnej spolupráci, ako aj stále sa meniacou politickou situáciou. Politicko-spoločenské pojmy dominovali u Rakúšanov tiež v súvislosti so spontánnymi asociáciami percepcie rozdielov medzi Slovenskom a Rakúskom a boli dôležité aj vzhľadom na hodnotenie príčin nedostatočnosti cezhraničnej spolupráce. Je zrejmé, že tieto pojmy boli a sú hlboko zakorenené v rakúskej spoločnosti a osvojilo si ich aj vidiecke obyvateľstvo rakúsko-slovenského pohraničia. Naproti tomu Slováci vnímali rozdiely medzi Rakúskom a Slovenskom skôr v rovine materiálnej a v rovine odlišných osobných vlastností rakúskeho obyvateľstva a z toho potom pravdepodobne vyplývalo aj iné hodnotenie príčin nedostatočnosti cezhraničnej spolupráce.

1.7. Záver

Sociálnogeografický výskum ponúka jednu z možností ako študovať a riešiť problematiku hranice a jej vplyvu na teritoriálnu štruktúru pohraničného regiónu. Analýza vnímania a predstáv hranice, pohraničného územia, hraničných prechodov, suseda a cezhraničnej spolupráce miestnym obyvateľstvom priniesla celý rad všeobecných, ale aj praktických poznatkov z oblasti vzťahov človeka k prostrediu, ktoré ho bezprostredne obklopuje a vytvára informačnú základňu pre priestorový rozvoj, plánovanie a regionálnu politiku.

Výsledky výskumu predstáv suseda a spolupráce s ním poukázali na jednoznačné rozdiely vo vnímaní suseda, cezhraničnej spolupráce a príčin jej nedostatočnosti a naznačili, že samotná mnohoročná historická, geografická a kultúrna príbuznosť rakúskeho a slovenského obyvateľstva ešte nemusí znamenať vzájomnú akceptáciu a kooperáciu. V tomto kontexte sa javí ako najvyšš zaujímavé pokračovať v porovnávajúcej analýze v správaní obyvateľstva na jednej i druhej strane slovensko-rakúskej hranice a v hľadaní subjektívnych a objektívnych indikátorov, ktoré by najlepšie vystihovali predstavy, postoje a vzťah nielen slovenského, ale aj rakúskeho obyvateľa pohraničia ku hranici, hraničným prechodom a všeobecne k územiu a obyvateľom

susedného štátu. Výsledky takto koncipovanej štúdie by boli zaujímavým materiálom pre rodiaču sa transhraničnú spoluprácu pohraničných regiónov.

Tento príspevok bol spracovaný v rámci grantového projektu VEGA 2/7052/21 a projektu Rakúska východo-západná hranica: kvalitatívna rekonštrukcia mentálnej hranice (časť Rakúsko-Slovensko), ktorý bol financovaný z prostriedkov Akcie Slovensko-Rakúsko.

Literatúra

- DOWNS, R. (1970). Geographic space perception: past approaches und future aspects. Progress in Geography, 2, s. 65-108.
- KOLLÁR, D. (1992): Sociálna geografia a problematika výskumu priestorového správania človeka. Geografický časopis, 44, s. 149-161.
- KOLLÁR, D. (1994): Importance of perception and evaluation of environment in spatial behaviour of man. Geografický časopis, 46, s. 205-218.
- KOLLÁR, D. (1996). Wahrnehmung der Grenze, des Grenzgebietes und Österreichs – am Beispiel der Bewohner des slowakisch-österreichischen Grenzgebietes. Schulheft, 82, s. 64-73.
- KOLLÁR, D. (2001). Obraz Rakúska a Slovenska u obyvateľov slovensko-rakúskeho pohraničia. Geografický časopis, 53, s. 59-74.
- KOLLÁR, D. (2002): Österreich in Gefühlen und Vorstellungen der Bewohnern des slowakisch-österreichischen Grenzgebietes. Folia Geographica, 5, s. 74-78.
- LANGER, J. (1994). Die Auswirkung von Staatsgrenzen auf multiethnische Regionen. (Manuskript), Klagenfurt.
- MAIER, J. (1990). Bedeutung und Auswirkungen von Grenzen in Oberfranken zur DDR und CSFR, Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung. 26, Bayreuth, s. 1-22.
- SCHULTES-BECKER, I. (1990). Auswirkungen einer „partiell offenen“ Grenze auf das Verhalten der Bevölkerung, Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung. 26, Bayreuth, s. 65-230.
- STRASSOLDO-GRAFFENBERG, R. (1974). Friaul-Julisch Venetien als Europäische Aussenregion. In: Schriftenreihe des Instituts für Städtebau und Raumordnung, Probleme grenznaher Räume I. Innsbruck, s. 27-36.

2. Sociologické výskumy slovensko – rakúskeho pohraničia

Zdenek ŠŤASTNÝ

2.1. Interregión – vznik nového teritoriálneho spoločenstva?

2.1.1. Úvod

Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied /SÚ SAV/ riešil v rokoch 1994 – 1995 projekt s názvom *Interregión – vznik nového teritoriálneho spoločenstva?* – kde sa pomocou výberovej sociologickej sondy empiricky skúmali predpoklady a prípadná existencia takýchto cezhraničných vzťahov a integratívnej spolupráce.

Vedúcim projektu bol Mgr. Lubomír Falt'an, CSc. a na projekte ďalej spolupracovali Ing. Zdenek Šťastný, CSc., Mgr. Mária Strussová, CSc. a PhDr. Mária Malíková.

Tento projekt sa zameriaval na výskum

- spolupráce a kontaktov mestských a obecných zastupiteľstiev,
- aktivít v oblasti kultúry, školstva, záujmových organizácií,
- ekonomických cezhraničných aktivít a spolupráce.

Výskum sa uskutočnil v dvoch pohraničných oblastiach:

I. V oblasti slovensko-rakúskych a slovensko-maďarských hraníc /INTERREGIÓN ZÁPAD/

II. V oblasti slovensko-poľských hraníc /EUROREGIÓN TATRY/

V oblasti slovensko-rakúsko-maďarského pohraničia INTERREGIÓNÚ ZÁPAD – sa výskum uskutočnil:

- v piatich slovenských prihraničných obciach „prvého dotyku“, ležiacich na slovensko-rakúskych a slovensko-maďarských hraniciach (Rusovce, Jarovce, Čuňovo, Moravský Sv. Ján, Vojka n/Dun.),
- v štyroch prihraničných obciach Spolkovej krajiny Dolného Rakúska (Hainburg a.d. Donau, Prellenkirchen, Kittsee a Hohenau),
- v šiestich prihraničných obciach severozápadného Maďarska (Darnózséli, Ásványráró, Rajka, Dunakiliti, Bezenye a Dunasziget).

Po metodologickej stránke sa výskum uskutočnil:

- v podobe intenzívnych hĺbkových rozhovorov so starostami obcí a riaditeľmi niektorých podnikov sídlacích v skúmaných obciach.
- v podobe riadeného rozhovoru podľa dotazníkov, vykonaného anketárskou sieťou so starostami v 80 obciach okresov Bratislava-vidiek, Senica a Dunajská Streda, ako aj v 52 obciach okresov Dolný Kubín, Poprad, Liptovský Mikuláš a Stará Ľubovňa.

2.1.2. Zámery a východiská výskumu

V rozvoji sídelných spoločenstiev sa jeden z prúdov modernizácie prejavuje vytváraním nových územných cezhraničných regionálnych útvarov.

V stredoeurópskom priestore viedol tento proces k zakladaniu nadnárodných zoskupení, ktorých cieľom je podnieť predovšetkým hospodársku spoluprácu susediacich území, ktoré „čosi spája“ napriek tomu, že ich delia štátne hranice.

Predkladaná informácia o tomto výskume sa bude zaoberať rozborom existujúcich sociálno-ekonomických podmienok, ako aj postojmi sociálnych aktérov týchto vzťahov v *pohraničnom priestore Slovenska a Rakúska*.

V textových častiach o spolupráci a kontaktoch mestských a obecných zastupiteľstiev, ako aj o aktivitách v oblasti kultúry, školstva, záujmových organizácií boli použité a spracované texty Márie Strussovej a Márie Malíkovej, publikované v kapitole *Slovensko a jeho susedia – možnosti a predpoklady cezhraničnej spolupráce*, spoluautorov Zdenek Šťastný, Mária Strussová, Mária Malíková v publikácii *Nové podoby verejnej správy* (Slovenská a flámska skúsenosť, Bratislava 1997).

2.2. Výsledky výskumu v oblasti INTERREGIÓN – Slovensko – Rakúsko

2.2.1. Podmienky a historické zázemie cezhraničnej spolupráce v priestore bratislavského regiónu

Pohraničné územie v okolí Bratislavy a obcí ležiacich v jej blízkosti pozdĺž slovensko-rakúskych a slovensko-maďarských hraníc a jeho partnerské oblasti „na druhej strane“ malo už v minulosti, hlavne v období existencie rakúsko-uhorskej monarchie veľmi živé hospodárske, spoločenské a kultúrne kontakty, pravda, primerané dobovým možnostiam dopravy, spojov, mobility obyvateľstva, rozvinutosti výroby a priemyslu, ako aj politickej situácii v tejto časti Európy.

Neskoršia dlhoročná „systémová“ izolácia po vzniku „socialistických štátov“ v strednej a východnej Európe a všeobecné vytváranie obrazu nepriateľa, „bdelosti a ostražitosťi“ na „hraniciach socializmu“ a zo strany Slovenska aj potláčanie a vysídľovanie nemecky a maďarsky hovoriacich menšín po II. svetovej vojne zlikvidovali tieto kontakty a tiež tradičnú polykulturalitu a mnohojazyčnosť predovšetkým Bratislavy a jej okolia.

Napriek tomu majú národnostné a jazykové prvky v celej tejto oblasti dôležitú rolu. Vo vzájomných kontaktoch obyvateľov niektorých obcí v pohraničnej oblasti všetkých troch susediacich štátov, (napr. Kittsee, Pama, Jarovce, Devínska Nová Ves, Bezenye) je významným spojovacím článkom

chorvátske menšinové etnikum a v oblasti južného úseku hraníc zasa etnikum maďarské. Styky týchto národnostných skupín, ktoré sú v mnohých prípadoch podporované aj príbuzenskými vzťahmi rodín žijúcich na oboch stranách hraníc, sú významným iniciačným, sprostredkujúcim a spúšťacím prvkom kontaktov a spolupráce obcí, záujmových skupín i ekonomických subjektov celého skúmaného priestoru.

Na druhej strane sa pohraničné územia po oboch stranách hraníc stali po II. svetovej vojne okrajovými oblasťami vlastných krajín a ich marginalizácia a periferizácia mala značný negatívny sociálno-demografický, kultúrny i hospodársky rozmer. Tieto procesy zasiahli, hoci v nerovnakej miere tak prihraničné oblasti Slovenska s Rakúskom, ako aj oblasť tzv. „mŕtvej hranice“ v rakúskom pohraničí a rovnako maďarské pohraničné obce.

Výsledkom bolo všeobecné zabrzdenie rozvoja ich územno-hospodárskych potenciálov, ktoré je aktuálne doteraz.

V priestore slovensko-rakúskeho pomedzia však na periferizáciu vplývala nielen železná opona, ale silne spolupôsobila aj dostredivá funkcia ekonomicky a sociálne naddimenzovaného povojnového rozmachu a urbanizácie oboch excentricky položených hlavných miest týchto krajín – Bratislavy a Viedne. Obe mestá sa v industrializačnom a urbanizačnom povojnovom rozmachu silne rozrástli a vyvolali až doposiaľ pretrvávajúci dostredivý prúd pracovnej migrácie, centralizáciu kultúrnych a verejno-správnych inštitúcií, štátnej správy atď., čo nadobudlo v prípade Bratislavy so vznikom samostatnej Slovenskej republiky ďalší, ešte silnejší význam.

Ani „otvorenie hraníc“ v roku 1989 tento proces samo o sebe nevyriešilo, prihraničné územia sa spravidla zasa nestali „cieľové“, ale len „priechné“ a ich okrajovosť sa bude zrejme ešte určitú dobu prehlbovať.

Trocha inú podobu má, zdá sa, teritoriálny rozvoj maďarskej prihraničnej oblasti, kde sa „prítlačivosť“ Budapešti značnou vzdialenosťou trochu oslabuje a nahrádza ju, prinajmenej z pracovno-migračného hľadiska, „prítlačivosť“ viacerých rozptýlených menších miest (Győr, Mosony-Magyarórvár a i.)

Je zjavné, že zmeny spoločensko-politického systému v krajinách bývalého „sovietskeho bloku“ po roku 1989 a otvorenie hraníc vytvorilo nové, alebo obnovilo potlačené a zabudnuté prúdy ekonomických a sociálnych kontaktov a vzťahov, prekračujúcich štátne hranice aj v tejto oblasti „zlatého trojuholníka“, spájajúceho hranice Rakúska, Maďarska a Slovenska.

2.3. Ekonomické predpoklady a možnosti cezhraničnej spolupráce

2.3.1. *V slovenskej časti prihraničného územia západného Slovenska a Rakúska a celého interregiónu Bratislava – má dominantný vplyv Bratislava*

V meste ako celku stále pretrváva stav, kedy centrálna zóna koncentruje nielen štátnu správu, administratívu a terciárny sektor, ale aj prevažnú časť hospodárskych aktivít, podnikov i zamestnanosti.

Niekoľko údajov na ilustráciu „výnimočnosti“ Bratislavy: Hoci v Bratislave žije len 8,4% obyvateľstva SR, koncentruje sa v nej až 24,8% všetkého ekonomicky aktívneho obyvateľstva SR a podiel zamestnaných v Bratislave dosahuje (iste aj vďaka už spomínanej dochádzke do zamestnania) až 82% jej celkového počtu obyvateľstva. Bratislava má najnižšiu mieru nezamestnanosti v SR, len 3,9% a najvyššiu priemernú mesačnú mzdu – 8 055 Sk. Je v nej sústredený najvyšší podiel podnikateľských subjektov (evidovaných podľa obchodného zákonníka) – 29,5% a z 3600 evidovaných zahraničných podnikateľských subjektov na Slovensku je v Bratislave 1 998, t. j. 55,5%, pričom z celkového zahraničného kapitálu umiestneného na Slovensku pripadá na Bratislavu 60,1%. (Údaje za 1. polrok 1995.)

Z podnikateľského hľadiska majú pre rozvoj hospodárstva veľký význam hlavne sektor služieb, osobitne obchodno-technické služby, ako sú bankové služby, daňové a obchodné poradenstvo, telekomunikačné služby vyššej úrovne a pod., ktorých obrat je v Bratislave 7 krát vyšší, ako je priemer Slovenska.

A aby sme mali v Bratislave už skutočne všetko, Bratislava mesto (nie okres Bratislava-vidiek) má, hoci to znie kuriózne, dokonca viac súkromne hospodáriacich roľníkov ako niektoré „poľnohospodárske“ okresy. (Údaje za 1. polrok 1995.)

V štruktúre hospodárskych subjektov Bratislavy absolútne prevažujú veľké koncentrované podniky. Priestorovo rozptýlená sieť malých a stredných podnikov, rozložená rovnomerne po celom území mesta, prakticky doteraz neexistuje.

Ani v skúmaných malých poľnohospodárskych obciach (Rusovce, Jarovce, Vojka n. Dunajom, Čuňovo, Moravský Sv. Ján) zatiaľ „nové“ malé a stredné ekonomické subjekty lokálneho významu buď neexistujú, alebo nemajú dostatočný ekonomický potenciál na cezhraničné kontakty a majú skôr „plné ruky práce“ sami so sebou.

Do súčasnosti „neprežili“ ani v minulosti jediné väčšie podniky s „hromadnou zamestnanosťou“, ktoré tu predtým existovali – poľnohospodárske družstvá, čo spôsobuje týmto obciam väčšinou značné hospodárske problémy.

Rozpad hlavne veľkých nerentabilných zlúčených JRD na menšie samostatné jednotky, ktoré hospodária na základe prísnej rentability a účelovosti nákladov, znamená hlavne zníženie zamestnanosti a pokles ich príspevkov do verejnej sociálnej sféry a lokálnej infraštruktúry. Všetky poľnohospodárske i nepoľnohospodárske podniky sú trvale postihnuté reťazovitou platobnou nespôsobilosťou, čo prehľbuje ich hospodársku stagnáciu a rast nezamestnanosti.

Pokiaľ sa v skúmaných sídlach hospodársky kontaktujú so zahraničím poľnohospodárske ekonomické subjekty, sú ich snahy silne hendikepované zlou makroekonomickou situáciou v poľnohospodárstve na Slovensku, ako aj ochrannárskymi opatreniami agrárnej politiky zahraničného partnera.

Existujúce ekonomické kontakty sú spravidla iniciované osobnými, priateľskými, rodinnými, národnostnými a inými neformálnymi spúšťacími mechanizmami. Na slovenskej strane zatiaľ veľmi málo badať silnejšie artikulovaný nadpodnikový, inštitucionalizovaný subjekt, ktorý by mal záujem o ekonomické kontakty tohto druhu a aj ich skutočne podnecoval (komory, záujmové združenia a pod.).

Až koncom januára 1995 sa chopilo iniciatívy Regionálne združenie miest a obcí Záhoria, ktoré spolu s veľvyslanectvami Slovenska a Rakúska v oboch susedných krajinách chce vypracovať súpis slovenských firiem a ich aktivít v tomto regióne a poskytnúť ich záujemcom v Rakúsku a menovite Dolnom Rakúsku s cieľom – uľahčiť a rozšíriť možnosti nadväzovania vzájomných hospodárskych kontaktov.

Na slovenskej strane zatiaľ nie je veľmi badať snahu využívať „komparatívne výhody“ (lacná pracovná sila, energia, suroviny, voľnejšia legislatíva) pre lokálnu a interregionálnu ekonomickú spoluprácu. Aj pokiaľ existujú miestne priaznivé podmienky pre využitie „konzumnej turistiky“ zo zahraničia, nie sú zatiaľ v kontaktných lokalitách etablované dostatočne expanzívne, pružné a pritom seriózne podnikateľské subjekty, ktoré by hospodársky zužitkovali prvý dotyk cudzincov so slovenským územím dobrou, lukratívnou ponukou tovarov a služieb. Pre málo rozvinutú sieť obchodov a služieb v týchto malých obciach sú „nákupní turisti“ zatiaľ skôr záťažou ako „požehnaním“.

Väčšina starostov skúmaných obcí v bratislavskej oblasti považuje vzájomnú spoluprácu prihraničných obcí za jednoznačne potrebnú, myslí si, že by spolupráca mala prebiehať hlavne medzi miestnymi podnikateľskými subjektami a takáto spolupráca by mohla viesť k zlepšeniu hospodárskej situácie obcí.

Vo viac ako polovici skúmaných obcí existujú hospodárske subjekty, ktoré majú ekonomické kontakty so zahraničím. Najlepšie predpoklady pre vzájomnú cezhraničnú spoluprácu sú v tomto regióne s Rakúskom, Českom, Maďarskom a Poľskom.

Hospodárska spolupráca s bezprostrednými kontaktnými prihraničnými oblasťami je najčastejšia s Rakúskom (až dve tretiny všetkých prihraničných hospodárskych stykov), ďalej s Maďarskom a Českou republikou. Ako predmet podnikania so všetkými nosnými partnermi v zahraničí je silne zastúpené hlavne strojárstvo, export dreva a výrobkov z dreva, textilné a kožiarske výrobky a všeobecné obchodné aktivity. V prípade bezprostredných susedov ako obchodných partnerov sa export výrazne sústreďuje hlavne na drevo a drevárske výrobky.

2.3.2. Rakúske pohraničné obce

Hospodárska situácia skúmaných kontaktných sídel na území Rakúska sa vyznačuje celkovou rozvinutosťou a stabilizáciou hospodárskych štruktúr so zreteľnou snahou využívať komparatívne výhody. Všetky skúmané sídla sú v porovnaní so slovenskými sídlami skôr väčšie, od cca 1300 (Prellenkirchen) do 5800 obyvateľov (Hainburg).

Skúmané sídla v Rakúsku majú relatívne značne rozvinutú základňu malých a stredných podnikov výroby, remesiel a služieb, niektoré i väčšie ekonomické subjekty napr. cukrovar a železničná stanica v Hohenau, Mestský podnik v Hainburgu, Austria Tabak v Hainburgu a p., ale napriek tomu je vo všetkých mimoriadne silná a rozsiahla pracovná migrácia, hlavne do spádového územia Viedne.

Väčšiu pripravenosť na cezhraničné aktivity a ich akceptáciu badať u otvorenejších, urbanizovanejších a polysektorovo ekonomicky orientovaných obcí (Hainburg, Hohenau) oproti viac tradične, poľnohospodársky a „do seba“ obrátených obcí (Prellenkirchen).

Hospodárske kontakty aktivizujú, podporujú i iniciujú rôzne obecné, záujmové a stavovské inštitúcie. Napr. stavbu mosta cez rieku Moravu v Hohenau miestna Obchodná a priemyselná komora, hospodárske združenie AHW a Dolnorakúska krajinská vláda. Vznik industriálnej prihraničnej zóny v Kittsee, zapojenie kanalizácie v Kittsee a okolia do veľkokapacitnej čističky v Bratislave – Petržalke, plánované dopravné železničné spojenie a cestný ťah napájajúci diaľnicu Praha – Brno – Budapešť na rakúsku sieť cez diaľnicu A 4 sú iniciované viacerými nadpodnikovými regionálnymi ekonomickými záujmovými organizáciami. Inštitucionálne podporované „veľké“ hospodárske kontakty sa prepletajú a dopĺňajú s miestnymi spontánnymi „neviditeľnými“ hospodárskymi vzťahmi a kontaktmi, ktoré sú prospešné pre obe strany a väčšinou sú všeobecne tolerované a legalizované.

Rakúske ekonomické subjekty vykazujú jednoznačný zámer na podnikateľské využitie komparatívnych výhod, napr. zamestnávanie nemocničného a lekárskeho personálu v Kittsee a Hainburgu, výstavba prvého i terajšieho pontónového mosta pre potreby cukrovaru a iných priemyselných subjektov v Hohenau a pod. Do tejto skupiny patrí i komerčne veľmi úspešné využitie

„hladu“ prvých porevolučných slovenských nákupných turistov po niektorých druhoch lacného tovaru, z ktorého však menej profitovali miestne etablované „solídne“ obchodné firmy. Rovnako významné sú komerčné úspechy prihraničných pobočiek bánk pri tezaurácii vkladov a rozsiahlej (legálnej?) zmenárenskej činnosti pre občanov Slovenska, nákup a redistribúcia niektorých druhov stavebných hmôt zo Slovenska v Rakúsku, nákupy slamy na spaľovanie do novozriadenej kotolne pre celoobecné ústredné vykurovanie vo Wolfsthalí a pod.

Napriek tomu, že ide o malé obce, majú ich pomerne rozsiahle ekonomické podnikateľské aktivity na miestnej úrovni podporný efekt aj pre ďalšie „veľké“ ekonomické aktivity. Napríklad dosah veľkorysej výstavby kúpaliska a hasičského areálu v „malom“ Prellenkirchene na širšiu rekreačnú oblasť alebo napojenie sa „malého“ Kittsee na petržalskú čističku odpadových vôd a pod.

Hospodárske efekty cezhraničných kontaktov sú často a kriticky porovnávané s možnými sociálnymi, ekologickými, všeobecne občianskymi a inými následkami a rastom kriminality. Pomerne jednoznačne a často sú na úrovni samosprávnych orgánov i obyvateľstva prihraničných obcí artikulované obavy i priame námietky proti „deštrukčným“ sprievodným zjavom cezhraničných kontaktov vôbec, predovšetkým proti rastúcej kriminalite, nadmernému nárastu dopravy, znečisťovania obcí a životného prostredia a pod. Deklarované sú i hospodárske argumenty ohrozenia – lacná pracovná sila a konkurencia pre miestne hospodárske subjekty.

2.3.3. Zamestnanosť a pohyb pracovných síl

V oblasti zamestnanosti možno pozorovať na strane Slovenska a Rakúska silnú dostredivú silu pracovnej migrácie do oboch dominantných sídiel tohoto regiónu – Bratislavy a Viedne. Pracovné sily nielen zo skúmaných prihraničných sídiel, ale aj širšieho regionálneho zázemia každej dotykanej krajiny prúdia nepretržitým kyvadlovým smerom v každodenných vlnách do oboch týchto centier. Situácia sídiel v rakúskom pohraničí je podobná. Z 1300 ekonomicky aktívnych obyvateľov mestečka Hohenau odchádza viac ako polovica denne do spádovej industriálnej zóny Viedne, z Hainburgu je to z 2000 zamestnaných asi tretina atď.

Druhým typickým prvkom pre problematiku zamestnanosti v slovenskom i maďarskom prihraničnom území je silná legálna aj ilegálna pracovná migrácia hlavne do Rakúska, resp. Nemecka, ktoré sa stali vítaným cieľom hospodárskej emigrácie obyvateľov nielen postkomunistickej strednej a východnej Európy, ale aj oveľa vzdialenejšieho „tretieho sveta“. A samozrejme, pre určitú, geopoliticky „šťastnejšiu“ časť obyvateľstva, ktoré s Rakúskom susedia a osobitne pre obyvateľstvo prihraničných oblastí sa stali atraktívnou, aj každodennou (legálnou alebo ilegálnou) dochádzkovou oblasťou.

Na Slovensku je všeobecne známe, že značná časť zahraničných pracovných migrantov zo Slovenska sú občania, ktorí sú u nás evidovaní ako nezamestnaní a mnohí poberajú súčasne aj podpory v nezamestnanosti.

Opatrné odhady starostov západoslovenských prihraničných obcí o počtoch pracovných migrantov do Rakúska sa pohybovali rádovo na úrovni desiatok ľudí (až 20-30 z obce), oficiálne odhady r.1992 hovoria o zhruba 10 000 pracovníkov zo Slovenska v hospodárskom priestore Viedne, neoficiálne až o dvojnásobku.

Podľa odhadov starostov západoslovenského regiónu z pracovných migrantov pracuje asi 70 % v Rakúsku, 17% v Nemecku, asi 8% v Českej republike atď.

Hlavnými zamestnávateľmi slovenských pracovných migrantov z týchto obcí sú stavebníctvo, obchod, služby a reštauračné zariadenia, poľnohospodárstvo a zdravotníctvo.

Pracovná migrácia z Rakúska do Bratislavy a jej prihraničnej oblasti je zatiaľ malá, ide len o zamestnávanie manažérov veľkých zahraničných spoločností alebo niektorých podnikov so zahraničnou kapitálovou účasťou väčšinou priamo v Bratislave.

Pôvodná značná a častá pracovná migrácia z maďarských pohraničných obcí do priemyselných podnikov na Slovensku, hlavne do Bratislavy, Komárna a pod., ktorá existovala do konca 80. rokov, sa v súčasnosti úplne zastavila.

2.4. Spolupráca a kontakty mestských a obecných zastupiteľstiev

Napriek tomu, že v komparovaných regiónoch deklarovali starostovia vysokú prospešnosť a užitočnosť interregionálnych kontaktov pre vlastnú obec (priemerne 96%), reálne existujúca cezhraničná spolupráca je relatívne nízka a viac ako polovica týchto obcí nemá žiadne cezhraničné kontakty. Formalizovanú cezhraničnú spoluprácu má v oboch regiónoch priemerne 16% obcí.

Cezhraničné kontakty na komunálnej úrovni prebiehajú prevažne neformálnym spôsobom (priemerne 21%) na báze interpersonálnych kontaktov starostov prihraničných regiónov. Tieto kontakty sú rozvinutejšie medzi slovensko-rakúskym prihraničným regiónom (IRB – 26,9%) ako medzi slovensko-poľským prihraničným regiónom (ERT – 15,7%).

Preferované oblasti cezhraničnej spolupráce na komunálnej úrovni nie sú regionálne diferencované. Za najdôležitejšie oblasti spolupráce sú považované vzťahy medzi ľuďmi, spoločensko-kultúrne vzťahy a vzťahy medzi národmi a národnosťami. Naopak, najmenší význam prikladajú starostovia riešeniu politických problémov, kriminality a sociálnej patológie.

Na komunálnej rovine sú teda preferované najmä občianske aktivity a majú dokonca prednosť pred kontaktmi v hospodárskej oblasti, v územnom rozvoji a ekologickými problémami.

Obsahu cezhraničnej spolupráce zodpovedajú aj nositelia spolupráce. Žiadanými subjektami cezhraničnej spolupráce by mali byť lokálne spoločensko-kultúrne inštitúcie, inštitúcie miestnej samosprávy, lokálne hospodárske subjekty, občianske a záujmové združenia. Najmenej by sa mali do tejto spolupráce zapájať lokálne politické organizácie a cirkvi.

Regionálnu príslušnosť a lokálpatriotizmus prejavili starostovia v preferencii najvhodnejších zahraničných regiónov pre cezhraničnú spoluprácu. Preferované boli najbližšie ležiace susedné regióny, to znamená pre Interregión Bratislava rakúske a maďarské regióny.

Rovnako ako konštatuje Európska charta pohraničných a cezhraničných regiónov, aj v európskych podmienkach pretrvávajú prekážky a problémy, ktoré sú bariérou v realizácii cezhraničnej spolupráce. Za najväčšie *bariery v európskom kontexte* sú považované rozdiely v samosprávnych štruktúrach a ich kompetenciách, rozdiely v daňových a sociálnych zákonoch, v zákonoch o územnom plánovaní a hospodárskom využití územia, v legislatívnych podmienkach na ochranu životného prostredia. Sú to však aj problémy v komunikačných systémoch, problémy, ktoré vyplývajú z hospodárskej disproporcie a menovej parity a ďalšie problémy v sociálnej sfére, sociálnom zabezpečení a iné.

V podmienkach *slovenských prihraničných regiónov* sme problém bariér cezhraničnej spolupráce skúmali na úrovni *samosprávnych predstaviteľov*. V Interregióne Bratislava sa najväčšie problémy pociťujú v nedostatočnej podpore na úrovni vládnych inštitúcií a v nevyhovujúcej technickej infraštruktúre, a to najmä v komunikačných spojeniach a v nedostatku hraničných prechodov. Problémom je však aj chýbajúca regionálna samospráva a nedostatočné samosprávne kompetencie.

V súvislosti s problémami formalizácie euroregiónov v SR je to však celkom pochopiteľné. Riešenie týchto bariér ako prekážok v cezhraničnej aktivite vidia samosprávní predstavitelia najmä v týchto navrhovaných zmenách:

- zvýšenie samosprávnych a regionálnych kompetencií,
- prekonanie finančných ťažkostí obcí a regiónov,
- zvýšenie podpory zo strany kompetentných vládnych inštitúcií, zjednotenie prechodu cez hranice a zvýšenie počtu hraničných prechodov.

Vzhľadom na súčasný stav usporiadania verejnej správy a pomalú kryštalizáciu inštitucionálnych podmienok sa od predstaviteľov na komunálnej úrovni žiada aj príslušná inštitúcia, ktorá by sa touto problematikou zaoberala a koordinovala aktivity v rôznych oblastiach cezhraničnej spolupráce. Viaceré z navrhovaných zmien majú objektívny charakter. Navrhované sú však aj také, ktorých prekonávanie je dlhodobejšie, napr. jazykové bariéry, vyššia aktivita občanov, zvýšenie vzájomnej dôvery a ďalšie.

Celkove môžeme *cezhraničnú regionálnu spoluprácu na komunálnej úrovni* charakterizovať ako nerozvinutú, je založená prevažne na osobných

kontaktach samosprávnych predstaviteľov, má neformálny charakter a realizuje sa prevažne na rovine spoločensko-kultúrnych aktivít.

Napriek deklarovaníu rozvinutia cezhraničnej spolupráce aj do iných oblastí, najmä spoločného záujmu o skvalitnenie technickej a sociálnej infraštruktúry (cesty, občianska vybavenosť, telefonizácia a iné), spoločného riešenia ekologických problémov a vzájomne výhodnej hospodárskej spolupráce naráža cezhraničná spolupráca v týchto oblastiach na zatiaľ neprekonané bariéry – a to tak v oblasti inštitucionálnych a legislatívnych podmienok, ako aj nedostatočnej sebaaktivizácie sociálnych subjektov na lokálnej a regionálnej úrovni.

Veľkou prekážkou v sebaaktivizácii sociálneho potenciálu je nerozvinutosť profesiových združení, regionálnych inštitúcií a iných občianskych spolkov na komunálnej i regionálnej rovine. Na regionálnej úrovni je nepokrytá, nekoordinovaná a neformulovaná oblasť spoločných regionálnych záujmov a problémov. V dôsledku toho potom spontánne vznikajúce procesy na lokálnej úrovni nenachádzajú svojich nositeľov a sú konfrontované s formálnymi inštitúciami a centrálnou vládou.

2.5. Aktivity v oblasti kultúry, školstva, záujmových organizácií

2.5.1. Význam spoločensko-kultúrnych kontaktov v cezhraničnej spolupráci sídiel

Spoločensko-kultúrne kontakty a na ich báze rozvíjané aktivity predstavujú jednu z dominantných sfér cezhraničnej spolupráce sídiel. Realizované výskumné sondy preukázali, že práve táto sféra ich vzájomných kontaktov je najživšia a zároveň relatívne najmenej problematická. Potvrďuje to nielen zistený výskyt druhov a množstva sledovaných aktivít. Analýza motivácie a cieľov, objektívnych podmienok a mechanizmov ich realizácie odкрýva tiež širšie roviny významu spoločensko-kultúrnej sféry, a to tak pre rozvoj interregionálnej cezhraničnej spolupráce, ako aj pre rozvoj samotných sídiel.

Výskum zaznamenal pomerne pestrú škálu rozvoja rôznych druhov spoločensko-kultúrnych aktivít, ktoré možno zadeliť do troch základných oblastí – *kultúry, vzdelávania a športu*. Z nich najrozšírenejšie sú tie konkrétne druhy, ktoré prirodzene prekračujú hranice jazykových bariér. V oblasti kultúry ide najmä o hudobné a tanečné žánre, v oblasti športu o tradičné kolektívne hry a zápasy.

Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že aj v cezhraničných spoločensko-kultúrnych kontaktach na lokálnej úrovni sa prejavujú stereotypy trávenia voľného času príznačné pre vidiecke sídla: najväčšiu obľubu majú populárne formy zábavy ako dychová hudba, tanec a futbalové zápasy. Celkom výnimočné postavenie má folklór. Je jedným z najatraktívnejších

druhov aktivít, ktoré umožňujú vzájomné poznávanie miestnych kultúrnych hodnôt, zvykov a obyčajov.

Po niekoľkých desaťročiach izolácie sa obnovili aj slovensko-rakúske kontakty: realizácia spoločensko-kultúrnych aktivít má stúpajúcu tendenciu a rozširuje sa aj ich škála. Naopak, v slovensko-maďarskej cezhraničnej spolupráci badať od konca 80-tych rokov určitú stagnáciu, až pokles intenzity kontaktov a redukovanie ich druhov. Ako však vyplynulo z rozhovorov so starostami slovenských i maďarských obcí, príčina je z pohľadu oboch strán rovnaká. Súvisí s možnosťou orientácie na rakúsku stranu, s prirodzenou snahou o obnovenie tradičných kontaktov z minulosti či jednoducho s hľadáním príťažlivejšieho, predovšetkým ekonomicky silnejšieho partnera pre spoluprácu.

Pri rozvíjaní spoločensko-kultúrnych kontaktov má veľký význam ich etnický základ. Spoločnou platformou cezhraničnej spolupráce sídiel býva často identická etnická príslušnosť ich obyvateľstva. Súvisí s potrebou komunikovať v rodnom jazyku, udržiavať špecifické národné tradície a hodnoty, najmä však s potrebou zachovať kontinuitu ich vývoja pre budúce generácie.

V *Interregióne Bratislava* sú to predovšetkým dve etniká, ktorých príslušníci obývajú prihraničné sídla troch susediacich krajín: *maďarské a chorvátske*. Najmä v slovensko-maďarských cezhraničných vzťahoch je *etnická príslušnosť a maďarský jazyk* dominantnou. Spoločný jazyk, tradície a folklór sú základom pre organizovanie mnohých spoločensko-kultúrnych podujatí, športových stretnutí a vzájomnej spolupráce miestnych základných škôl.

Dôležitú rolu zohráva tiež *chorvátske etnikum*. Je veľmi špecifickým *stmeľovacím prvkom tohto interregiónu*, pretože tu na oboch stranách hraničiacich štátov existujú tzv. chorvátske obce. Na slovenskom území sú to obce Čuňovo, Jarovce, Devínska Nová Ves, Chorvátsky Grob, na maďarskej strane Bezenye a Soprony a na rakúskej strane napr. Kittsee, Berg, Pama, Neudorf a iné. V tomto zmysle možno povedať, že *chorvátsky jazyk a kultúra lámu jazykové bariéry medzi obyvateľmi sídiel troch susediacich štátov*. Ich kultúrne a spoločenské akcie majú veľkú popularitu a sú skutočným obohatením nielen miestneho kultúrneho života jednotlivých prihraničných obcí, ale súčasne aj celého Interregiónu Bratislava.

Sprievodným javom súčasných trendov v rozvoji sídiel je renesancia hodnôt miestnej kultúry a tradícií. V prípade prihraničných sídiel pomáhajú ich aktivizovať do istej miery aj cezhraničné kontakty. Niektoré špecifické spoločensko-kultúrne tradície totiž prirodzene prekračujú úzky sídelný rámec aj cez hranice susediacich štátov. Nezriedka sú práve ony dôležitou bázou alebo prinajmenšom východiskom cezhraničnej spolupráce.

Z tohto hľadiska zaznamenal výskum najväčšiu iniciatívu najmä v tých prípadoch, kde bola kontinuita vývoja cezhraničných vzťahov násilne prerušená rozdielnou politickou orientáciou po 2. svetovej vojne. Ide predovšetkým o prihraničné sídla na slovenskej a rakúskej strane v Interregióne Bratislava.

Tradície vzájomných kontaktov a aktivít prežívali aspoň latentne celé desať-ročia v spoločensko-kultúrnom vedomí niekoľkých generácií. Vďaka tomu po páde železnej opony iniciovali tieto sídla úspešne ich znovuoživenie a nadviazali opätovne spoluprácu.

V slovensko-maďarskej cezhraničnej spolupráci sídiel majú spoločné tradície relatívne kontinuálny vývoj, ako aj hlboké korene v historickej minulosti. Výskum potvrdil jednoznačnú snahu i naďalej ich udržiavať a rozvíjať. Na základe týchto zistení možno predpokladať, že spoločenské a kultúrne tradície sú veľmi dôležitým stabilizačným prvkom vo vzájomných cezhraničných vzťahoch sídiel a súčasne plnia významnú integračnú rolu.

Ďalšia významová rovina *spoločensko-kultúrnych kontaktov súvisí s aktivitami detí a mládeže*. V oboch skúmaných interregiónoch predstavujú deti a mládež špecificky významnú sociálnu skupinu, ktorá sa výrazne zapája do cezhraničnej spolupráce vo všetkých sledovaných oblastiach: kultúra, vzdelávanie a šport.

Inštitucionálnou bázou tejto spolupráce sú vo väčšine prípadov školy, a to rôzneho stupňa alebo odborného zamerania, predovšetkým však miestne základné školy. Viaceré z nich udržiujú vzájomné kontakty na základe „družobných“ stykov nadviazaných ešte pred rokom 1989. Priebežne vznikajú tiež ďalšie kontakty, hlavne v spojení s novými možnosťami, ktoré sa ponúkajú v rámci slovensko-rakúskych cezhraničných vzťahov. Vo výskume sme zaznamenali snahu formalizovať vzájomnú spoluprácu aj v podobe lokálnych dohôd na úrovni miestnych školských subjektov, detských a mládežníckych umeleckých združení a športových klubov.

K rozvoju tohto druhu cezhraničnej spolupráce môžu veľmi pozitívne prispievať aj orgány miestnych samospráv. Ide nielen o vytváranie materiálneho zázemia a finančného zabezpečenia pre konkrétne akcie. Tie sú často obmedzené objektívnymi možnosťami sídiel. Z poznatkov získaných výskumom vyplynulo, že dôležité je najmä iniciovať spoločné stretnutia predstaviteľov miestnych samospráv, sprostredkovať nové kontakty a organizačne garantovať konkrétne aktivity.

Ako sme už spomenuli, spoločensko-kultúrne kontakty obyvateľov prihraničných sídiel vedú k vzájomnému poznávaniu jednotlivých národných kultúr, ich kultúrnych hodnôt, tradícií a životných štýlov. Toto vzájomné poznávanie možno súčasne považovať za nevyhnutný predpoklad pre rozvíjanie porozumenia a tolerance, prekonávanie predsudkov a rôznych negatívnych stereotypov v myslení ľudí. Tým, že subjektom cezhraničnej spolupráce býva často práve najmladšia generácia, je význam spoločensko-kultúrnych kontaktov z hľadiska dlhodobej perspektívy pre výchovu a osvojovanie si pozitívnych spôsobov myslenia rozhodne nezanedbateľný.

2.6. Závery

Napriek tomu, že *procesy postupnej regionálnej integrácie* v krajinách strednej a východnej Európy *prebiehajú súbežne so zosilňovaním dezintegrácie a izolácie* niektorých krajín i medzi nimi navzájom, *tieto sú v súčasnosti značne rozporuplné a nekonzistentné*. Ani procesy začínajúcej sa regionálnej integrácie, ktoré sme v tejto výskumnej sonde sledovali, nie sú zatiaľ dostatočne preukázané, jednoznačné a konečné. Hľadať v týchto procesoch stopy minulosti a dôsledky súčasných zmien je veľmi ťažké a zdá sa byť aj predčasné.

V rámci celoeurópskych modernizačných a integračných procesov však *pohraničné oblasti nadobudli aj celkom novú funkciu*. Nie funkciu tzv. ochrannej izolačnej vrstvy, ktorú mali pred pádom železnej opony, ale novú – „premostovaciu“, resp. *kontaktnú funkciu*.

Doterajšie *poznatky a skúsenosti z európskej cezhraničnej spolupráce* ukazujú, že cezhraničná spolupráca sa vyvíja podľa miesta, historického kontextu a politických podmienok. Dominantný je tu vzťah obyvateľov k tomuto územiu a k spoločným dejinám. Proces otvárania hraníc je determinovaný historickými, ekonomickými a politickými parametrami, pričom ide najmä o proces depolitizácie hraníc. Nevyhnutnými podmienkami tohto historického procesu sú územná identita a solidarita obyvateľov prihraničných regiónov.

Pre rozvinutie cezhraničnej regionálnej spolupráce na komunálnej úrovni je potrebné vytvárať predovšetkým *nevyhnutné legislatívne rámce* na republikovej, regionálnej i lokálnej úrovni, ktoré umožňujú po formálnej stránke jej realizáciu. S tým súvisí aj tvorba vhodných *inštitucionálnych mechanizmov*, ktoré môžu mať funkciu koordinačnú, informačnú, poradenskú i iniciatívnu. Môžu vzniknúť na báze občianskych, hospodárskych či spoločensko-kultúrnych kontaktov. V súčasnej dobe už existujú príklady úspešnej cezhraničnej spolupráce na regionálnej i lokálnej úrovni, prevažne však na báze spoločensko-kultúrnych kontaktov. Mimoriadne žiaduca by bola lepšia spolupráca s orgánmi štátnej správy, najmä pri formulovaní aktivizujúcich rozvojových programov, lokálnych a regionálnych stratégií.

Poznatky výskumu potvrdili, že *zatiaľ najúspešnejšie sa rozvíjajúcou oblasťou* cezhraničnej spolupráce v stredoeurópskom regióne *je spoločensko-kultúrna spolupráca*. Kultúrne hodnoty a tradície vystupujú ako prítiažlivé komunikačné médium, a to od roviny neformálnych interpersonálnych vzťahov až po rovinu inštitucionálnych kontaktov. Nie je náhodné, že po páde železnej opony sa podarilo ako prvé obnoviť práve spoločensko-kultúrne kontakty, čo dokumentujú súčasné slovensko-rakúske, ale rovnako aj rakúsko-maďarské cez-hraničné aktivity. Svojím charakterom ako druhu spoločenských aktivít najmenej závislých od ekonomických, právnych, etnických či politických bariér sú predurčené vytvárať zázemie nielen pre rozvoj vlastnej cezhraničnej spolupráce. Možno očakávať, že svoju jednoznačne

pozitívnu rolu stmelujúceho faktora budú zohrávať aj v širších európskych integračných procesoch.

V ekonomickej oblasti cezhraničnej spolupráce sa v súčasnosti ukazuje, že Maďarsko a Slovensko ako krajiny s porovnateľnou úrovňou rozvoja prestávajú byť vzájomne hospodársky príťažlivé.

Prevažuje absolútna a výrazná hospodárska orientácia na „silnejšieho suseda“ – Rakúsko, resp. Nemecko a iných ekonomicky silných partnerov. Tieto cezhraničné kontakty sa sledujú jednoznačne s prevahou „trhového uhla pohľadu“. V hospodárskej spolupráci slovenské a maďarské prihraničné oblasti ponúkajú Rakúsku predovšetkým lacnú pracovnú silu, či už ako priamy export alebo pre výrobu a spracovávanie spravidla nie veľmi kvalitatívne náročných výrobkov na domácom území.

Rakúsko, Maďarsko i Slovensko nemajú výrazne väčšie hospodárske kontakty s bezprostredne cezhranične blízkymi partnermi v porovnaní s inými, priestorovo vzdialenejšími.

Vzájomný obchod a hospodárska spolupráca s výnimkou pracovnej migrácie majú v prípade prihraničných regiónov Slovenska, Rakúska a Maďarska skôr charakter medzinárodných a nie bezprostredne cezhraničných kontaktov.

Zmeny spôsobené rozpadom hospodárskeho a politického systému komunistických krajín neznamenali pre tieto krajiny a ich prihraničné územia okamžitú stratu izolácie a budovanie blahobytu a slobody. Neznamenajú, že do zaostalých oblastí začne hneď prúdiť kapitál, že pracovné sily tu nájdu uplatnenie, ľudia začnú bohatnúť a región prosperovať.

Ani o samotných hraniciach, ktoré predtým rozdeľovali „dva svety“, nemôžeme s istotou tvrdiť, že ich začínajú odteraz už len spájať. Možno, že skutočná cezhraničná spolupráca je len zbožným želaním malých, obyčajných ľudí, ktorí žijú blízko seba a nevidia žiadne dôvody, prečo by nemali navzájom spolupracovať a priateľiť sa.

Je možné, že nesieme so sebou väčšie dedičstvo minulosti, ako si sami pripúšťame, a železná opona včerajška bude zajtra vystriedaná inou oponou. Kto vie, z akého materiálu. Možno oponou z blahobytu, chudoby, nedôvery, nezaujmu? A kto vie, ktorá strana ju začne stavať.

Dnes môžeme ešte ťažko odhadnúť, či a ako sa v tomto priestore zmenili životné šance ľudí. Na dožitie, na zdravie, na prácu, na radosť. Čo predstavuje zisky a čo straty tohto vývoja. Sme však povinní o týchto otázkach poctivo uvažovať.

Literatúra

- BAČOVÁ, V. – ZEĽOVÁ, A. (1993): Etnické menšiny na Slovensku. In: Sociológia, č. 4-5, ročník 25, Bratislava.
- BUČEK, J. (1995): Medzinárodná spolupráca slovenských miest. In: Obecné noviny č. 39, ročník V.
- DAUERSTÄDT, M. – LIPPERT, B. (1995): K rozšíreniu Európskej únie na východ. Nadácia F. Eberta Bratislava.
- Ekonomický potenciál regiónov Slovenska z hľadiska rozvojových možností. P. Kárász, J. Renčko, I. Pauhofová. Trend 22. 11. 1995.
- Európska charta miestnej samosprávy. In: Práva miest a ich ochrana. Bratislava 1994.
- Európska charta pohraničných a cezhraničných regiónov. Návrh novej verzie, strojopis. Kežmarok 1995.
- FALTĀN, Ľ. – GAJDOŠ, P. – PAŠIAK, J. (1995): Sociálna marginalita území Slovenska. Bratislava.
- GAJDOŠ, P. (1993): Socio-priestorové súvislosti regionálneho vývoja SR. In: Slovensko – kroky k európskemu spoločenstvu I. Bratislava.
- Perspektívy Slovenska v cezhraničnej spolupráci. In: Národná obroda č. 33, 15. 8. 1995.
- Rozvojový potenciál regiónov Slovenska z aspektu rozvojových možností. PÚ SAV 1995, P. Kárász, J. Renčko, I. Pauhofová. (Cit. podľa NO 12. 6. 1996.)
- Stanovy Euroregiónu TATRY.
- ŠŤASTNÝ, Z. (1996): Beispiele und Probleme der Akzeptanz der grenzüberschreitenden regionalen Zusammenarbeit zwischen der Slowakei und Österreich. In: Die verzerrte Welt in unseren Köpfen. Beiträge zur Umweltwahrnehmung. Schulheft 82/1996. Redaktion Ch. Fridrich Wien.
- ŠŤASTNÝ, Z. (1994): „Certain Empirical Problems Pertinent to the Functioning of Cross-border Regional Relations.“ International Conference: Developmental Issues of the Regions of V-4 Countries in the Context of Their Integration into the European Union. Smolenice, november 1994.
- ŠŤASTNÝ, Z. (1994): Cezhraničná regionálna spolupráca malých vidieckych sídiel. (Cross border colaboration of small counry settlements.) International Conference: Rural development. (Rozvoj vidieka) Nitra, december 1994, s. 53-56.
- ZÁMEČNÍK, J. (1995): Praktické zkušenosti ze spolupráce překračující hranici – Euroregion Nisa. CEFRES: Území v procesu změn. Praha jún.
- Grenzüberschreitung Wien-Bratislava. Zur politischen Dynamik einer urbanen Zusammenarbeit. Kurzfassung.
- Projektleitung: Dr. Albert Reiterer. Institut für Konfliktforschung Wien. Oktober 1995.
- ŠŤASTNÝ, Z. – BUCHTA, S. (1995): Sociálne a ekonomické problémy vidieckych sídiel v prechode k trhovému hospodárstvu. Hospodárske noviny 24.1. 1995. Zaujímavá ponuka Záhoria.
- ŠŤASTNÝ, Z. – STRUSOVÁ, M. – MALÍKOVÁ, M. (1997): Slovensko a jeho susedia – možnosti a predpoklady cezhraničnej spolupráce. In: Nové podoby verejnej správy (Slovenská a flámska skúsenosť). Ed. F. Delmartino, E. Versmessen, S. Miháliková, Ľ. Falt'an. Bratislava, s. 218-244.

II.

OBRAZ SUSEDA A JEHO KONTEXTY PRED ROKOM 1989

1. Hranica a sused pred rokom 1989 z pohľadu obyvateľov prihraničných obcí Záhoria

Ľubomír FALŤAN

1.1. Úvod

Zvolený prístup vychádza zo sledovania subjektívnych predstáv, opierajúcich sa o vlastné alebo sprostredkované skúsenosti osôb žijúcich v obciach Záhorská Ves, Gajary a Moravský Svätý Ján. Takýto prístup často nevyhnutne otvára otázku dávnych skúseností, ktoré transgeneračným prenášaním (najčastejšie ústnym podaním) funguje ako istá lokálna historická pamäť so všetkými rizikami subjektívnych deformácií, mytologizácií, heroizácií či demonizácií, v závislosti od spôsobov videnia skutočnosti, selekcie a interpretácie faktov, s ktorými sa takéto videnie spája. Uvedený subjektívny náboj videnia reality udalostí, v ktorých centre sa nachádza i vypovedajúci, však neraz objektivizuje reálne postoje, reakcie i podoby vzťahov, do ktorých jednotlivec či sociálne skupiny vstupujú. Inými slovami sama skutočnosť, že tieto obrazy a stereotypy existujú a fungujú vo vedomí jednotlivca či sociálnych skupín, sú reálnymi faktormi, ktoré výrazne ovplyvňujú individuálne a skupinové postoje a správanie k subjektom, s ktorými sa takéto obrazy spájajú. Preto ich poznanie a zreálnovanie je dôležitou súčasťou tak politik formujúcich cezhraničné vzťahy, ako aj formovania objektívnejšieho vedomia v rámci lokálnych komunít.

1.2. Hranica pred rokom 1989

Vnímanie slovensko-rakúskej hranice občanmi prihraničných obcí v záhorskej časti tohoto pohraničného územia Slovenska sa vo svojej retrospektíve spája s rôznymi historickými obdobiami, ktoré poznačili vývoj na tomto území. Znamená to, že uvedený retrospektívny pohľad sa opiera o rôzne druhy „historickej“ skúsenosti, ktoré by sme mohli zhrnúť do nasledujúcich kategórií:

-
- vlastná osobne prežitá skúsenosť,
 - sprostredkovaná rodinno-generačná skúsenosť,
 - „lokálne historické povedomie“ (tradiuje sa, hovorí sa, ...) spojené s hranicou a susedom,
 - odvolávanie sa na historické pramene a širšie dejinné súvislosti.

V dôsledku toho aj získané výpovede viažuce sa na retrospektívnu obrazu spred roku 1989 sa vzťahujú tak na bližšie nedefinované časové obdobie, ktoré môžeme intuitívne zaraďovať kdesi na prelom 19. až 20. storočia, v každom prípade na obdobie existencie rakúsko-uhorskej monarchie (grófske majetky). Rezonuje aj obdobie vzniku Československej republiky v r. 1918 a z toho vyplývajúce následné vytyčovanie hraníc štátu, ktoré spôsobilo, že „naše“ pozemky sa dostali za hranice do Rakúska a územná kompenzácia sa realizovala „kdesi“ na území Moravy (dnes v Českej republike). Z pohľadu súčasných generácií je to história a skúsenosť sprostredkovaná, nie osobná a obvykle nemá ani priamo rodinno-generačnú väzbu. Vysoká miera sprostredkovanosti sa viaže i na charakteristiky hranice a cezhraničných vzťahov týkajúcich sa neskorších období, hlavne medzi vojnami (20. a 30. roky 20. storočia), kde je už ľahšie identifikovateľná stopa rodinno-generačnej skúsenosti a v niektorých prípadoch i náznaky vlastného zážitku v generácii najstarších informátorov. Osobne prežitá skúsenosť s hranicou a z toho odvodené videnie suseda sa väčšmi viaže na obdobie po 2. svetovej vojne a špeciálne na obdobie po vzniku železnej opony. Výpovede respondentov jednoznačne ukazujú, ako sa postupne „nenormálna situácia stáva situáciou normálnou“, ako prerušenie akýchkoľvek priamych kontaktov začína byť pre časť populácie normou, ktorá sa prinajmenšom berie na vedomie. Pritom uvedené pretrhnutie akýchkoľvek kontaktov so susedom sa spájalo aj so zrušením prechodov, ktoré v tomto priestore oddávna existovali a ešte tesne po 2. svetovej vojne boli obnovované, hoci často len v provizórnej podobe. Len krátke obdobie roku 1968 pred augustovou okupáciou Československa prináša určité uvoľnenie aj vo vzťahu k „západným krajinám“. Liberálnejšie boli aj vzťahy s Rakúskom. Preto vo výpovediach rezonuje aj toto obdobie ako späť s určitým obnovovaním susedských kontaktov, s návštevami v Rakúsku, vrátane susediacich rakúskych obcí. Po okupácii sa však situácia rýchle vrátila do „normy“, resp. sa ešte zhoršila zvýšenou ostrosťou hranice a rozšírením hraničného pásma hlbšie do vnútrozemia.

1.2.1. Obdobie pred rokom 1948

Reflektovanie „dávnej histórie“

Reflektovanie „dávnej histórie“ sa objavuje hlavne v tých obciach, v ktorých, resp. v blízkosti ktorých sa nachádzali hospodárske usadlosti šľachtických rodov z čias Rakúsko-Uhorska. Udalosti, ktoré sa viazali

k týmto miestam, sa stávali súčasťou selektívnej a dnes už sprostredkovanej individuálnej či kolektívnej pamäti, pričom sa často spájajú miestne legendy s interpretáciou širších dejinných udalostí.

Moravský Svätý Ján

„Já myslím, že to má trošku taký historický začátek, kdesi. Rakúsko-uhorská monarchia tá trvala, pravda storočia. My sme boli súčasťou Uhorska. Z filmu, ktorý nedávno bol premítaný „Sisy“ víme, že tam sa pričinila, pravda, táto Sisy o rakúsko-uherské vyrovnání a my jako súčasť Uherska sme nebyli ani spomínaní. /.../ aj my sme žádali o určitú samostatnost Slováků v rámci Uhorska, čo pravda Vídeňáci vtedy kategoricky odmietli, ba dokonca išli prenasledovat alebo ... týchto našich lidí. /.../ Až po prvej svetovej vojne ... Trianonská dohoda ... sa určovali hranice. /.../ Hranice pôvodne navrhovali od Mikulova tou cestou na Pojzdorf a na Vídeň. To měla být původná hranice.“

„... sociálny stav, ktorý bol vtedy v histórii a kerý vlastne vytvoril určitý názor Rakušanov na Slovákov a Slovákov na Rakušanov. Teda čo sme my boli. Tu boli majere /.../ a to mali grófi /.../ Posledne gróf Hohenlohe ... grófska tu bola, no a o tej sa hovorilo teda, že keď išla do Viedne, išla cez Hohenau, no a touto cestou rovnou ako sa tam ide, jak vychádzala zo zámku, tak si vybral šofér ... no teda šofér – kočiš, miesta, kde bolo hodne blata, alebo písku keď bolo sucho ... ona si rozmenila hodne grošů, a tý groše, jak išla rozhadzovala. Mala strašnú radost z toho, jak sa chlapci ... jak sa decká teda bili o tý groše, a jak v tém blate hladali... Číže asi takýto nejaký postoj charakterizoval viedajších týchto ... k tomuto národu. /.../ ludia z tých dedín pomoravských, to boli sluhovia Rakušanov ... chodili na tieto majere ako bíreši, ako pacholci a chodili do Rakús.“

Pracovné a majetkové väzby

Územie Záhoria, v ktorom sa nachádzajú obce Záhorská Ves, Gajary i Moravský Svätý Ján, boli v minulosti ekonomicky prepojené na súčasné prihraničné územie Rakúska. Nepochybne korene tohoto prepojenia siahajú do obdobia existencie spoločného štátneho celku, ktorým bolo Rakúsko-Uhorsko. Nezaniklo však ani po rozpade impéria a vzniku Československej republiky v r. 1918. Aj napriek existencii dvoch nových štátnych subjektov Rakúska a Československa, pred 2. svetovou vojnou v prihraničnom priestore zahŕňujúcom až Viedeň, pretrvávali silné ekonomické väzby a súčasne dochádzalo i k intenzívnej pracovnej migrácii, podľa výpovedí častejšie smerujúcej do Rakúska:

Záhorská Ves

„A to nechcete počut, ako to bolo za 1. republiky v tých 30-tych rokoch? To vtedy výborne fungovalo, lebo tu bol cukrovar, liehovar a odtiaľto sa cukor vozil ... to bola dvojkoľajka a vozilo sa to do Angru na stanicu a odtiaľ do celého sveta. A keď tu bol cukrovar, tak veľa ľudí sa tu nastahovalo. Tu tej našej dedine sa hovorilo malá Paríž. Tu bolo všetko. Na okolí nebola taká dedina na takej vysokej úrovni ako naša Záhorská Ves. Plno obchodov, všetky profesie, veľa Čechov, Moravcov. Všetci sme sa dobre znášali, viete. Tu bol most, mali sme také legitimácie a cez ten most sme chodili hore, dole. Ako decká sme tam chodili nakupovať, lebo naša koruna bola velice vysoká. Takej židovke sme chodili nakupovať. Tá hranica vôbec nebola prekážka. Boli sme ako jedna rodina. Aj oni chodili k nám...“

Gajary

„... sestra, tá tam slúžila. Byla jsem za ňů tak jako děcko ze školy, na kole jsem tam prez leto išla za ňů ... nějaké ovoce bylo...“

„Já pjet roků jsem tam slúžila, keď jsem byla mladá ...“

Moravský Svätý Ján

„Volakedy pro Jány byl, no Hohenau ... my sme temu říkali Cánof ... to bylo tak, že to bylo centrum zamestnanosti ... Ludé tam chodili v léce na žňá, strihat hrozno a teciny tam chodzili prodávat syr, máslo a co já vím co ... takové věci.“

V tom období siahajúcom pred rok 1948, napriek existencii štátnej hranice, prihraničné územie po oboch stranách hranice bolo vlastnícky zmiešané. Týkalo sa to hlavne pozemkov, ale aj objektov:

Záhorská Ves

„... naši tam mali polia, oni zas u nás ...“

„Pokial viem, tak spomínali aspoň tí starší ľudia ... mnohé domy na tejto hlavnej ulici patrili rakúskym občanom. Viem o niektorých, že pôvodný majiteľ je Rakušan. /.../ Ale na druhej strane aj naši ľudia mali napríklad vinice tam.“

Moravský Svätý Ján

„Jáňané měli chotár aj na rakúskej strane ... byli pontóny a chodžilo se tam sécit seno a vozilo sa spátky ... a jako decko, trináct roků jsem měl, sem tam musel pást krávy...“

Rodinno-príbuzenské vzťahy

Položenie obcí na hranici, charakter hranice v minulosti (pred rokom 1948), existencia premostení, resp. prepojenia cez prirodzenú bariéru, ktorou je rieka Morava, vytváralo predpoklady, aby sa v rámci intenzívnych cezhraničných vzťahov formovali aj rodinno-príbuzenské zväzky:

Záhorská Ves

„... já mám matku odtial z tej dediny Angru. Všetku rodinu, teda, väčšinu mám na tej strane.“

Gajary

„... mám tam aj tetku... bratranca tam mám, sesternicu... ale né tu, oni sú pri Vídni.“

„No já sem mal tetku, teda už nežije, v Hohenau, kde mám bratranců dvoch, aj sesternicu, pokád byua hranica volná a tu byl prechod a most do toho osemaštyricátého sme sa navščevuvali dost často. /.../ Títo bratrancí chodívali ke stareнке na každé prázdniny, perfektne vedí po slovensky, teda po záhorácky...“

Získavanie kvalifikácií a prelamovanie jazykových bariér

V predchádzajúcej podkapitole venovanej pracovným vzťahom sa ukazuje, že v historickej pamäti je zakotvený obraz dobrého spolužitia a využívania pracovných príležitostí, ktoré poskytovala rakúska strana. Využívanie pracovných príležitostí na rakúskej strane otváralo možnosti na získavanie špeciálnych odborných kvalifikácií a súčasne sa pričiňovalo o prelamovanie jazykových bariér na oboch stranách rieky Moravy:

Záhorská Ves

„...Za prvej republiky boli odtialto tam sa učiť. Všetky remeslá sa učili v Rakúsku, viete, maliarstvo, zámočníctvo... To oni vedeli slovensky, od našich sa naučili a naši vedeli nemecky.“

Moravský Svätý Ján

„...tie vzťahy, ktoré boli predtým, než sa hranica uzatvorila, boli poprepletané... keď prideme do Rakúska, starí ľudia vyprávajú po našom, po záhorácky, alebo trochu po česky...“

Aj niektoré ďalšie výpovede získané v Moravskom Svätom Jáne uvádzajú, že napríklad v hohenauskom cukrovare pred vznikom železnej opony sa prakticky nehovorilo nemecky, ale len slovensky, keďže tu dominovali robotníci zo Slovenska. Aj vďaka tomu veľa predstaviteľov staršej či starej generácie v Hohenau je schopná sa i po rokoch porozumieť po slovensky.

Obraz biedy v Rakúsku

Špeciálne miesto v spomienkach na slovensko-rakúske vzťahy v tomto území má obdobie tesne po 2. svetovej vojne. Vojnové udalosti spôsobili, že boli zničené mosty spájajúce oba brehy rieky Moravy. K prvým povojnovým aktivitám patrila obnova, hoci len provizórna, týchto prechodov cez rieku. Práve toto obdobie tesne po vojne niektorí informátori spájajú s obrazom biedy u rakúskeho suseda:

Moravský Svätý Ján

„Tam byla bída. Bída tam byla veliká po vojne.“

„... oni neměli co jest, Rakušané, tak my sme si jako rodina na koňoch tak došli k Moravie, tedy tam nebyl už most, teda, nosili sme im tam žrádlo. Si napríklad pamatám, že u nás sa zabíjalo /.../ tak sme roztopili masť a nalili do takých flašiek a navrch sa dalo mlieko aby to tí... lebo tam byla na hrázy tak jakože colnica ... taká bídka. Tak sme tam povolili a on s loďkú tam přešel... tak sme jim tam nosili jest.“

1.2.2. Obdobie socializmu do roku 1989 – železná opona

Nástup železnej opony

Zlomovým obdobím pre vývoj susedských cezhraničných vzťahov bol nástup komunistov k moci v roku 1948 a začínajúce sa obdobie studenej vojny medzi dvoma ideologicky nezmieriteľnými táborami. Začína sa zat'ahovať železná opona, a to aj na slovensko-rakúskej časti československých hraníc, hoci, ako to vyplýva z vyjadrení informátorov, ešte aj po roku 1948 istý čas určité väzby na Rakúsko pretrvávali:

Záhorská Ves

„Ľudia tam chodili pracovať, chodili na víno do 52-ho roku.“

Rozšírenejší je však názor, že železná opona začala byť pociťovaná už v roku 1949.

Vnímanie železnej opony

– emocionálne –

Vnímanie vzniku a existencie železnej opony bolo generačne rozdielne. Viac emotívne túto bariéru vníma časť staršej generácie, ktorá mala skúsenosť z „voľnej“ hranice, prípadne tí, ktorým na „druhej strane“ zostala časť rodiny či príbuzenstva:

Záhorská Ves

„Boli sme ako jedna rodina. Aj oni chodili k nám, naši tam mali polia, oni zas u nás. A viete, aké to bolo strašné, keď nám zatvorili hranice?“

„Aj keď sme tam mali rodinu, vôbec sme sa nenavštevovali, až teraz. Len sme si dopisovali. Ale všetci pomreli, mladí odišli, už sa tak nepoznáme.“

Gajary

„Ja tu bývam od narodenia, bývam tam pri ihrisku. Z nášho domu je vidieť do rakúskej obce Jedenspeigen, a túto železnú oponu som vnímal veľmi hrozne. Pôvodne bola ďalej od nás, teda bližšie k rieke Morave. Potom asi v 78-mom roku ju posunuli bližšie k dedine. Videli sme tam tých vojakov, ako tam chodili, aj tí psi, svetlomety osvetľovali, hľadali prípadných takzvaných ‚narušiteľov hranice‘. Vedeli sme však, kto to je. Boli to ľudia, ktorí chceli slobodne žiť jednoducho, strelba v noci...“

– racionalizujúce –

Menej emocionálne postoje charakterizovali skôr strednú či mladšiu generáciu, ktorá už nemala skúsenosť z otvorenej hranice, naopak ostnatý drôt, územia zákazu vstupu, ale i krajina s vojakmi – príslušníkmi pohraničnej stráže – bola pre nich normálnou každodennosťou:

Záhorská Ves

„Ja som sa tu narodila a pre mňa to také čudné nebolo. Bola to súčasť nášho života. My sme to ani nevnímali. Boli tu tie dróty, my sme k nim aj šli,

deti sa tam volakedy kúpali. My sme to tak tragicky nebrali. Boli sme proste deti. “

Moravský Svätý Ján

„No tak ja si pamätám už pravda hranicu, ostrú hranicu, kde tu boli hraničári, pretože sme boli pohraničná obec, kde sme boli opravdu strážení. Jako mój názor bol, že sme mohli spokojne spávať, že sme vedeli, že nás tu negdo stráži a žal bohu na ten bok sme sa nemohli dostať, pretože opravdu to bola pevná hranica. “

„Ja som to cítil úplne normálne. No tak tam bol jeden svet, tu je druhý svet ... bolo to oddelené a ja žijem tu, tí žili, tí žili zasa tam, takže ... Boli dané pravidlá hry, ktoré bolo treba dodržiavať. “

Pohraničný priestor a jeho vnímanie

Vnímanie pohraničného priestoru bolo späté s vnímaním hranice a predovšetkým jej „ostrej“ podoby. Pohraničný priestor, bol priestor vymedzený pásom zakázaného vstupu a vlastnou hranicou, resp. hraničnou čiarou. Bol to priestor, ktorý v minulosti v takej podobe neexistoval. Bol výsledkom ideologického rozdelenia sveta na dva tábory a vo svojej podobe železnej opony bol súčasťou systému izolácie, ktorý umožňoval totalizovať zavádzaný socialistický spoločenský systém. Pre obyvateľov, ktorí mali ešte v pamäti predchádzajúce využívanie hraničného územia, resp. sa na tomto využívaní aj sami podieľali, to bol priestor ukradnutý. Len vo výnimočných prípadoch bol prístupný aj pre civilov.

Gajary

„Genézu celého vývoja toho vzťahu k hranici som prežila od malička, od narodenia. Čo si pamätám ako decko, štvorročná ... sme chodili s otcom k Morave len si tak matne pamätám, sme tam kosili seno. Potom nastalo hlboké, štyridsaťročné ticho a ja som bola najviac postihnutá, alebo teda my sme boli najviac postihnutí, čo sme tam mali aj svoje polia, lebo my sme tam nemohli vkročiť. “

„.... začel jsem to registrovat v šedesátém osmém. Vtedy sme vzali fľašku vína a dali chlapcom na bráne (poznámka – vojakom strážiacim vstup do hraničného pásma – L. F.) a mohli sme ísť až k rieke Morave, keď sme tam išli s jedným pánom krávy pásť. Až potom po šedesátom ôsmem, po sedemdesátom roku sa tý hranice posúvali blíž a blíž k dedine a už sme tam nesmeli ísť. “

Moravský Svätý Ján

„Naši ľudia, ktorí robili pri Morave, či už seno, alebo ja neviem čo,... tak niekedy keď z druhej strany prišli k Morave títo Rakušania ... niektorí ... tak dovolili si kričať ‚šerete z jedného hrnca‘, teda jako poznámku na nás, že teda sme... je tu totalita, že bohviečo ten komunizmus to tu stvára...“

Pohraničný priestor prístupný len pre niekoho

A hoci pohraničný priestor bol striktne strážený a pre bežného občana nedostupný, predsa len určité skupiny ho využívať mohli. Ak opomenieme poľnohospodárov (družstevníkov), ktorí tam na zvláštne priepustky vo vymedzených priestoroch vykonávali poľné práce, tak to boli hlavne príslušníci mocenskej elity, ktorí využívali tieto územia ako poľovné revíry:

Gajary

„Lebo sme tam chodili, ešte jak chlapec s mojím otcem na polovačku. On byl též polovník – tedy tam dráty ešte nebyli. /.../ ... a keď sem videl tých ľudí, čo tam chodili za tý dráty polovať, tak mi išlo na zvracanie ... že tí sa pre ten štát nezaslúžili nič, ani zrnko múdrosti jak sa poví, a tí tam robili grófu... strílali tam jak v Africe z auta ...“

Moravský Svätý Ján

„Hranica bola pevne strážená z našej strany, takže Rakušania mali pokoj, pretože bola hermeticky uzatvorená a do pásma hranice mohli ísť len pomocníci pohraničnej stráže, poprípade ľudia, ktorí na to mali povolenie.“

„... já som polovník a nám to tam Červená hviezda (pred rokom 1989 to bol športový klub Ministerstva vnútra – policajti a príslušníci vojsk Ministerstva vnútra – Č. F.) nám polovala na našich pozemkoch ... a nám to chybovalo./.../ ... to nám zas vadilo.“

2. Hranica a sused pred rokom 1989 z pohľadu obyvateľov prihraničných obcí rakúska

Sonja DEJANOVIĆ – Karin LIEBHART

2.1. Pred zriadením železnej opony

Spoločný socioekonomický a kultúrny celok

Väčšina účastníkov diskusných skupín vo všetkých troch obciach vníma hraničný región pri rieke Morave z historickej perspektívy ako socioekonomico-kultúrny celok. Hranice sa pred zriadením železnej opony prekračovali každodenne:

„Moja prastará matka a stará matka mi rozprávali, že to bolo predtým bežné ísť na hody do Gajar“,

hovorí obyvateľ Dürnkrotu. Separácia severného Dolného Rakúska od susedných regiónov na Slovensku sa považuje za „umelú“. Angern a Moravský Svätý Ján sa v minulosti považovali takmer za spolupatriace. Predovšetkým cukrovar a dechtáreň na rakúskej strane hranice, ako aj poľnohospodárske majetky napríklad bývalý žrebčinec kniežat'a Liechtensteina priťahovali pracovné sily z dnešného Slovenska. Hovorí sa, že tam vtedy pracovalo okolo 1000 ľudí vo vinohradoch a predovšetkým v dechtárni, kde bolo 60% Slovákov.

Sociálne a rodinno-príbuzenské väzby

V súvislosti s tým sa často spomínajú úzke príbuzenské vzťahy, sobáša a priateľstvá medzi ľuďmi na oboch stranách hranice; spoločné korene a podobná mentalita. Toto sa odzrkadľuje vo výrokoch ako:

„Naše pôvodné korene sú tam“,

alebo

„Ak sa vrátim generácie naspäť, tiež tam patrím.“

Jazyk a kultúra

Najmä v Hohenau si diskutéri spomínajú na spoločný jazyk, ktorý spája ich obec s Moravským Svätým Jánom. Ale aj účastníci diskusných skupín

v Angerne a Dürnkrate si spomínajú, že predtým sa u nich hovorilo po slovensky.

I dnes vnímajú ľudia podobnosť v (každodennej) kultúrnej oblasti ako napr. v hudbe, oblečení (krojoch) a stravovaní:

„Naša kuchyňa má veľa spoločného s českou¹“,

len s obmenami;

„Ludové tance sú iné ako u nás (...) hudba je síce rytmická, ale ináč to znie, pri ľudových tancoch sú kroje iné, tanečné skupiny sú iné (...) sú takí vycifrovaní“,

hovorí účastník diskusnej skupiny v Dürnkrate. Práve čo sa týka kultúry stravovania predpokladajú Rakúšania na Slovensku určitú zaostalosť, keď napr. hovoria:

„Varia oveľa mastnejšie, tak ako u nás v šesťdesiatych rokoch.“

Napriek prízvukovaniu mentálno-historickej príbuznosti a poukazovaniu na podobnú kultúru sa – s výnimkou Hohenau – pri porovnaní s rakúsko-maďarským pohraničím prejavuje väčší dištanc k susedom na slovenskej strane. Argumentácia sa tu vzťahuje predovšetkým na rozdeľujúcu funkciu Moravy ako hraničnej rieky:

„Burgenland má bližšie k Maďarom ako Slováci k nám (...). Prirodzenou hranicou bola cez stáročia rieka Morava.“

2.2. Hranica od rokov 1945/ 1947/ 1948 až 1989 – železná opona

Zriadenie železnej opony v rokoch po druhej svetovej vojne (1945/ 1947/ 1948) sa vo všeobecnosti považuje za prerušenie stykov. Jeden z účastníkov rozhovorov v Dürnkrate to vyjadril takto:

„Posledné styky medzi Slovákmi a Rakúšanmi boli prerušené v roku 1945.“

Diskutujúci jednomyselne konštatujú, že po likvidácii mostov, (zapríčinených čiastočne prírodnými živlami) a najmä po zriadení hraničných kontrol a uzatvorení hraníc sa prerušil, alebo minimalizoval styk medzi obcami, ktoré odteraz spadali pod rozdielne politické a ideologické systémy. Udržiavanie pohraničných kontaktov bolo ťažké a namáhavé:

¹ Zaujímavé je, že v diskusných skupinách sa často používa česky alebo Česi pre slovensky alebo Slováci.

„To sme sa museli postaviť do radu a vybaviť si vízum a na hranici v Drasenhofe sa dve hodiny čakalo, colníci prísne kontrolovali ... až kým som si povedal, že viac tam už nepôjdem“,

hovorí jeden z účastníkov diskusie v Hohenau. Príbuzní sa však vo viacerých prípadoch predsa navštevovali, bolo to ale veľmi komplikované, najmä ak Slováci chceli prísť do Rakúska. V Hohenau sa spomínalo, že vždy mohla pricestovať iba polovica rodiny, ostatní museli ako „rukojemníci“ zostať v ČSSR/ČSFR a pozývajúci Rakúšanovia museli zložiť určitý peňažný obnos. Ale i tak dochádzalo v čase železnej opony k uzatváraniu manželstiev „medzi Čechmi a Slovákmi a Rakúšanmi“. Manželia sa spoznávali najmä pri práci, ak napr. obaja pracovali na železnici. Čo sa týka kontaktov inštitúcií, spomínajú si účastníci diskusných skupín iba na oficiálne stretnutia požiarnikov.

Železná opona bola veľmi povedome vnímaná, takisto technické zabezpečenia hraníc.

„Všade boli strážne veže“,

spomína jeden z účastníkov, iný hovorí, že vídali vojakov – pohraničníkov. Ľudí na druhej strane hraníc videli len výnimočne:

„Raz za rok pracovali pod dozorom stráže na poli, vtedy sme ich videli.“

Hranica cez rieku Moravu bola vnímaná ako bariéra, čiastočne aj ako výzva:

„Išli sme sa tam kúpať, jeden odvážlivec preplával na druhú stranu a späť, uprostred rieky bola hranica.“

Aj veslársky klub išiel s kajakmi a motorovými člmi na Moravu, v Morave sa niektorí aj kúpali a plávali, ale vždy iba opatrne. Úteky cez Moravu boli zriedkavé, tvrdili účastníci diskusie jednomyselne. Iba v Dürnkrate sú známe takéto prípady:

„Náš pohraničný úsek nebol obľúbený, boli tu iné, oveľa lepšie možnosti (v Burgenlande atď.)“,

hovorí účastník diskusnej skupiny v Angern. Utečencov sme ale zásadne prijímali priateľsky, lebo:

„Ak niekto utekal, tak bol proti komunizmu a toho sme prijali s otvorenou náručou.“

Okrem toho bolo obyvateľom Dolného Rakúska jasné, že títo utečenci zväčša pôjdu ďalej:

„Utečenci predovšetkým nechceli zostať u nás.“

„Iný svet“ na druhej strane rieky Moravy sa vnímal veľmi represívne, predpokladalo sa, že ľudia v Československu sú utláčaní, že tu vládne strach:

„Boli sme na návšteve u mojej tety a politizovali sme (...) vtedy dostala strach a stiahla rolety (...). Nikto tu nedôveroval nikomu.“

Po roku 1968

„to bolo ešte prísnejšie a tvrdšie“.

„V roku 1969 boli vlaky plné, židia sa sťahovali do Izraela.“

Reflexia

Európska charta pohraničných a cezhraničných regiónov v preambule konštatuje, že hranice medzi štátmi sú „jazyvami dejín“, ktoré poznamenali tieto regióny rôznymi obmedzeniami vyplývajúcimi z faktu, že hranice delili a uzatvárali, že chápali suseda v kategóriách ohrozenia, nedôvery a nepriateľstva. Preto územie bezprostredne ležiace na hranici bolo často aj územím konfliktu, neraz krvi a násilia. Hranica ako deliaca a izolujúca čiara viedla k odcudzeniu tých, ktorí si boli pred jej takouto „ostrou“ podobou – alebo vôbec pred jej existenciou – blízki, so všetkými pozitívnymi i negatívnymi dôsledkami, ktoré prináša spolunažívanie v jednom priestore. Tieto osudy v plnej miere doznalo aj slovensko-rakúske či rakúsko-slovenské pohraničie. Priestor stretu a prenikania dvoch jazykových a kultúrnych systémov bol na viac ako 50 rokov od seba striktne oddelený. Dôsledky sa začali prejavovať v nastupujúcich generáciách, ktoré sa po oboch stranách hranice prestali vnímať, keďže stratili vzájomný kontakt, prestali partnersky spolupôsobiť v tomto relatívne spoločnom priestore. Existujúca prirodzená prírodná hranica tvorená riekou Moravou síce oddeľovala dve jazykovo a kultúrne odlišné spoločenstvá, ale v dlhej histórii vzájomného kontaktu umožňovala v tomto území ich kultúrne a jazykové prelínanie. Vznikom striktnej politickej hranice po roku 1948 vznikol impulz na formovanie mentálnej hranice odcudzenia dvoch spoločenstiev v tomto niekdajšom kontaktnom území.

Eubomír Faltán

III.

KEĎ PADLA ŽELEZNÁ OPONA

1. Udalosti sprevádzajúce pád železnej opony z pohľadu záhorského suseda

Ľubomír FALŤAN

Politickou zmenou vyvolaný pád železnej opony a otvorenie hranice na prelome rokov 1989 – 1990 je zlomové obdobie, ktoré v tom čase ešte nestihlo prejsť do všednej samozrejmosti. Spájalo sa s „odhaľovaním nepoznaného“, so snahami pospájať popretŕhané nitky niekdajších vzájomných väzieb. Bezprostredné momenty otvorenia hraníc, t. j. možnosť bez akýchkoľvek špeciálnych problémov navštíviť susedov sa stretávalo všeobecne s nadšením a to napriek tomu, že dopravná infraštruktúra v podobe premostení rieky Moravy, prípadne prepojenia oboch brehov rieky pomocou kompy neexistovali. Hľadali sa dočasné spôsoby v podobe pontónových krátkodobých prepojení (lávky), alebo sa bariéra rieky pri prvých kontaktoch medzi predstaviteľmi obcí z oboch strán rieky prekonávala pomocou člnov. Prvé masové a viac oslavné stretnutia občanov z oboch strán rieky sa spájali nielen s nadšením, ale v niektorých prípadoch ich sprievodným znakom boli – aspoň časť slovenských účastníkov to tak vnímala – rozčarovanie, zahanbenie či „zranenie“ hrdosti. Pričom tieto negatívne zistenia sa spájali nielen s možno dobre mieneným prístupom rakúskych susedov, ale aj so spôsobom správania vlastných slovenských spoluobčanov. Prvé kontakty však prinášali aj celý rad dobrých skúseností a užitočných porovnávaní. Tieto sa spájali s obdivom ku kvalitám obytného prostredia u susedov, so skutočnosťou, že hlavne so staršou generáciou sa dalo ešte dohovoriť po slovensky (resp. záhoráckym dialektom), že sa vytvorila šanca obnoviť niektoré príbuzenské alebo niekdajšie – z predchádzajúcich generácií existujúce – priateľské kontakty.

K prvým aktivitám patrili kontakty, ktoré začali nadväzovať od prvých dní predstavitelia miestnych samospráv z oboch strán rieky. Títo si hneď od prvých dní začali dohadovať niektoré spoločné aktivity na slovenskej či rakúskej strane. Podobne reagovali aj zástupcovia miestnych spoločenských organizácií – najčastejšie požiarnici, športovci (futbalisti), ale aj kultúrni aktivisti.

Na slovenskej strane sa otvorenie hraníc spájalo ešte s jednou dôležitou skutočnosťou. Sprístupnilo sa dlhé roky uzavreté pohraničné pásmo, ktoré,

hoci ležalo v katastrálnych územiach slovenských prihraničných obcí a v minulosti tam obyvatelia mali svoje pozemky, resp. využívali lesné porasty, či možnosti ktoré dávala rieka Morava, po vzniku železnej opony sa stali vojenským pásmom so zákazom vstupu okrem špeciálnych výnimiek.

1.1. Prvé kontakty, prvé reakcie

Koncom novembra a začiatkom decembra roku 1989 dochádza ako dôsledok politickej zmeny k liberalizácii hraničného styku so „západnými susedmi“ vtedajšieho Československa – Rakúskom a Nemeckom. Výrazne to zaktivizovalo obce ležiace na hraniciach s týmito susedmi. Ich snahou bolo obnoviť niekdajšie susedské vzťahy a predovšetkým rôzne formy vzájomnej spolupráce. Prvé kontakty výrazne ovplyvňovali aj formovanie obrazov suseda – pozitívnych, spojených s čistotou, disciplínou, zámožnosťou, ale z pohľadu slovenského suseda niekedy aj, ak nie negatívnych, tak vyvolávajúcich rozpaky: šporovlivosť až (čo sa na slovenskej strane chápe až ako) skúposť, ďalej nadradenosť, ale aj „tiché“ velebenie nacistickej minulosti u časti populácie.

Spontánne kontakty predstaviteľov samospráv

Na novú situáciu najrýchlejšie reagovali predstavitelia vtedajších miestnych správnych orgánov (v tomto období ešte pôsobili miestne národné výbory, aj keď na základe politických dohôd došlo k rekonštrukcii ich zloženia).

Záhorská Ves

„Prišli zástupcovia z Angru, prvá taká polooficiálna návšteva... V tom čase už boli noví poslanci na národnom výbore... bol tu richtár od nich, od nás tu boli rôzni ľudia, diskutovalo sa o tom, čo sa asi bude diať, o kontaktoch našej obce s ich obcou.“

Návšteva na druhej strane u Rakúšanov:

„Oni boli veľmi priateľskí, spravili v telocvični základnej školy takú recepciu, že to tak ľahko nie je vidno.“

„Taký pocit, že som dostal porážku. Predstavte si, že som dostal odkaz od pána Abraháma ... volal, či by som nemohol vybaviť, aby sme sa na Silvestra stretli na rakúskej strane. Tak sme sa tam previezli na druhú stranu, bolo to veľmi dojímavé, veď ja tam mám ešte rodinu.“

Moravský Svätý Ján

„...Tak pre mňa to znamenalo logické vyústenie udalostí. Já som to zobral... nejak jak normálny fakt... /.../ ... bolo viacero spoločných akcií. Já som tam ináč ako organizátor nefiguroval, pretože to organizovali obecné úrady, obecné zastupiteľstvá... ale boli spoločné akcie pri... pri hranici, kde sme s stretli jedni aj druhí...“

Zanikajúce riziko „nepovoleného“

Bol to často obojstranný spontánny záujem, v niektorých prípadoch ešte predbiehajúci oficiálne medzištátne akty liberalizácie styku, preto v niektorých prípadoch bezpečnostné orgány na slovenskej strane reagovali v duchu zaužívaných socialistických režimových praktík:

Moravský Svätý Ján

„...já už v tých dobách nejak 22. novembra sem napísal tyto plagáty po Jánoch, po Jánoch som ich oné, teda povyvesoval všady... že už tedy za otevřítí hranic, zrušit dráty... aby sa zrušili dráty a tak. Ale už na druhý den byli u mňa ešřebáci dva, už ma zebrale jak ... a tu mňa vypočúvali v tejto místnosti... dvě hodiny mňa vypočúvali, spisovali zápisnicu všecho. Ale mňa už pustili teda, lebo už aj oni si nebyli istí jak to bude. /.../“

Eufória prvých mítingov

Sprievodným znakom bezprostredného pádu železnej opony boli spontánne mítingy na hraniciach so širokou účasťou občanov z oboch strán hraníc. Eufória aj dojatie, veľké sny, ale aj prvé pochybnosti či rozčarovania, to všetko charakterizovalo tieto prvé mítingy:

Záhorská Ves

„...velmi krásne bolo, keď v 89. roku na Silvestra telefonovala rodina z Rakúska, že majú prísť nejakí študenti k Morave a budeme spievať. Vyhlásili sme to v rozhlase, aby sme sa o 10 hod. stretli. Tak sme sa zobrali také kamiónky, nás tam bolo 30. Mali sme ubytovaných Talianov, aj tí tam prišli k tomu mostu. Bola hmla, ľudia mali aj sviečky.“

Gajary

„...potom padla „opona“ a ja som to prežívala veľmi intenzívne, citovo, dokonca sme boli veľmi dojatí, keď sme tam išli prvý raz, keď sme sa len rozprávali... dokonca tam prišli z našej rodiny niektorí ľudia a sme si cez tie am-

plióny odovzdávali pozdravy ... a tak. Bolo to veľmi dojímavé. Já som skutočne plakala a bol to pre mňa užasný zážitok.“

„...bola som medzi prvými, čo sme organizovali prvé stretnutie jako pri Morave. Vtedy sme to behom pár dní zorganizovali a zúčastnilo sa strašne ľudí, z okolitých dedín tam boli... veľmi a naozaj to bol taký krásny pocit ... keby ste to videli ... spevom, spevom tí ľudia išli k tej Morave, transparenty ... no, to bolo, naozaj taký zážitek, že sa to nedá zabudnúť.“

„Prvýkrát vôbec bolo... ešte nebol pontónový most... jak si tak spomínam, moje deti chodili vtedy do školy a neviem či to bolo v nedeľu, alebo... že jakó Rakúšani dojdú k Morave, z ich strany a Gajaranja z tejto strany. Ja som tam teda nebola, moja dcéra tam bola ... mi to opisovala, jak si kričali ... že: ,Teba poznám, ty si tá a tá', že ,teba poznám, ty si tá a tá' ... tam vela ľudí býva z Gajár, alebo sa tam oženili... no kričali na seba, no boli šťastní ... jedným slovom povedané, boli šťastní.“

Moravský Svätý Ján

„To bylo cosi krásné. To bylo cosi... vidzec něco, co sme nevidzeli tolko rokov a včil, keď sme tam teda došli, oni byli na jednom brehu, my sme byli na druhém.“

„Já jsem se dostal k Moravě, když jsem chodzil do školy v čtyřicátém osmém. Byli jsme tam tak jakože na výlete. /.../ A odvtedy jsem tam nebýl až včil v tem osemdesátém devátém roku. A máme, máme mamu s Ranšpurku, to je vedla Cánova, ale vůbec jsme se tam nemohli dostat... /.../ Až včil v tomto osemdesátém devátém ... a jak sem došel na ten břeh, tak mňa napadlo, proč jsme sem čtyřicet let nemohli íct? Co, co by sme tým spravili? Mne sůze vypadli.“

„Keď už sme mohli cez Mikulov tam íť, tak sme išli jako do Hohenau... sme išli za starostú za cánovským a už sme navázali také kontakty, a potom sme spravili tady ten... oné... taký pochod historický, a to bylo na Silvestra... den, den pred Silvestrem to bolo. No a oni išli odtád pochod a my zas odtialto. Tam byli dechovky, aj tu vyhrávali. Tu nás bolo ale 12 000 ľudí sa počíta, že tu bolo /.../ Oni boli na jednom, na jednom brehu, my zas na tomto brehu a s člnekem potom oni, oni starosta jejich a s poslancama, pán farár Oni sa prevézli sem potom, a tu sme ich, tu sme ich uvítali teda ze slivovicú, chléb a sol myslím, a tak sme ich uvítali skrátka. Televízia to natáčala vtedy. To bylo velkolepé vtedy.“

„Išli sme tam jako ... veliký sprievod... pravda... keď sa hranice... tý dráty... sa postrihali.“

Rezervovanosť

Hoci v tom čase dominovali pocity eufórie a nadšenia z toho, že hranica v jej „ostrej“ podobe padla, že sa otvorili možnosti na návštevy, stretávanie sa, prípadne na spoluprácu, predsa len zaznievajú aj hlasy rezervovanosti k tomu, čo nová situácia poskytuje. Do určitej miery je to odraz poznania a skúsenosti za obdobie od pádu železnej opony po obdobie realizácie rozhovorov.

Záhorská Ves

„Tak my, čo sme tam nemali nijakú rodinu, tak nám to bolo také... no otvorili sa hranice. Ale žeby nás to oduševňovalo, to snád' ani nie.“

Gajary

„Já by som povedal, že obyčajnému človekovi to nedonieslo de fakto nič zvláštne.“

Zranená hrdosť

V niektorých prípadoch prvé vzájomné poznávanie sa bezprostredne po otvorení hranice, prvé návštevy u „suseda“ niesli i známky poníženia a zranenej hrdosti. Nie vždy nositeľmi museli byť občania z druhej strany Moravy, niekedy tú hrdosť zraňovali i „vlastní“ svojím správaním.

Gajary

„Tak trochu si myslím, že nás oni asi podcenili, lebo Manká co tam slúžila, tá rodina ... já mám postavený za Mankú dom ... a boli u mňa... strašne pozerali, že jaký barák mám... že si mysleli o nás, že sme nejaki chudáci, lebo čo...“

Moravský Svätý Ján

„Rakušané byli velkodušní. Donесли tam pomaranče, jak keby sme tu my skapínali.“

„Bol som na... tam pri Morave, keď sa tieto akty robili. Prosím vás, nie je predsa dôstojné, keď oni odtiaľ dovezu oné... no, igelitky.... aby sa všetko na nich vrhlo, a teda drápali sa o tie igelitky, aby sa drápali o ďalšie veci. Ná, však tí kukali na nás jak vyvalení. Však, čo, čo vy ste ešte igelitku nevideli v živote, lebo co to? A ľudia, kerí by to nepotrebovali, lebo mali tých igelitek doma... ale kmásali im to z rúk...!“

1.2. Prvé skúsenosti

Po chvíľach eufórie, ktoré sprevádzali prvé dni „otvorenia“ hraníc, keď dominovala zvedavosť sprevádzajúca návštevy u dlho nedostupného „suseda“, nastávali prvé všednejšie dni. Začali sa formovať prvé predstavy o ďalších možných podobách spolupráce medzi obcami. Na úrovni bežného občana sa z prvých skúseností začal vytvárať v jeho vedomí nový obraz „suseda“.

Infraštruktúrna improvizácia prvých kontaktov

Možnosti intenzívnejších kontaktov narážali na to, že neexistovalo dávne prepojenie na rakúsku stranu. Vojnou zničené mosty sa z ideologických dôvodov neobnovili. Preto aj prvé kontakty po páde železnej opony museli riešiť otázku prepojenia prírodnej bariéry improvizovaným spôsobom.

Záhorská Ves

„V decembri ešte sme chodili lod'kou.“

Moravský Svätý Ján

„Tam bola lod' ... lod', ktorá prevážala...“

„Žáden most nebyl. /.../ Sme jako... na kompe sa, sa vozilo. Kompa. Kompa prevážala.“

Optimistické dohody, sny (a rozčarovania)

Na úrovni miestnych inštitúcií prebiehali stretnutia, rodili sa prvé plány budúcej spolupráce. Pohľad do budúcnosti bol optimistický, ale po určitom čase ho realita korigovala.

Záhorská Ves

„Veľmi iniciatívni boli... práve tá ich strana ... a veľmi sľúbili, že nám pomôžu, že oni budú zabezpečovať... obnovíme ten most, ktorý tu kedysi existoval. /.../ hraničný prechod bude fungovať ... nefunguje.“

„Boli sme v škole, kostole, nacvičili sme pieseň, ktorú sme v kostole zaspievali. Nadväzovali sme kontakty s deťmi, dostali sme dar: televízor, video, hračky. Všetci sme sa tešili, aj ich, aj naša strana. Bolo to otvorené a srdečné. Stretli sme sa dvakrát... potom to zamrzlo... zakapalo to.“

Moravský Svätý Ján

„... všetci sme kričali, za dva roky doženeme Rakušanov...“

Prvé dojmy a porovnania (obrazy suseda)

Po rokoch prvé a následne ďalšie stretnutia s rakúskou realitou, pozorovania, ale aj kontakty s ľuďmi formovali obrazy o rakúskom susedovi. Dochádzalo k porovnávaniu s realitou vlastnou – slovenskou. Vo výpovediach sa striedajú pozitívne charakteristiky s kritickým pohľadom. Výpovede dávajú tušiť určité socio-kultúrne rozdielnosti, ktoré pravdepodobne odrážajú dlhoročný odlišný vývoj bez možnosti konfrontácie a kultúrneho prieniku, vzájomného ovplyvňovania sa.

Záhorská Ves

„Oni sú sporovlivejší, dajú len jeden pohárik. Sú precízni a dochvilni, keď niečo robia, musí to byť 100% a precízne, neodflákané.“

„Ja by som vyzdvihla ich starostlivosť o svoje domy, záhrady, okolie. Tú čistotu...“

„...ten ich poriadok. Oni mali tak krásne usporiadané okolo domu, ulice čistučné, všetko bolo krásne upratané. To nás zaujalo.“

Gajary

„Oni na nás pozerajú trochu ‚z vrchu‘. To je tá ich mentalita, že si myslia, že sú viac ako my... taký pocit človek má, a ja myslím, že to prežívanie tej eufórie nemohlo byť také silné u nich ako u nás.“

„... u nich... my sme skôr obdivovali tie veci, čo sa týka techniky. Ano, u nich je strašne lacné...“

„... u nás zase, dá sa povedať, pre nich bolo prekvapenie, tie domy, a tak...“

Moravský Svätý Ján

„Já sem si myslel, že tá dedina vypadá jak Moravský Ján. Áno? /.../ Ale byl sem tedy velice překvapený, že to bylo všechno upravené, čistučné, pořádek, byla tam disciplína, neexistovalo, aby přešel přes cestu tady..., že pul dzedziny ví perfektně po záhorácky, po jáňanský bych povídal.“

„Byl tam jeden člověk... /.../ Došlo na toho Hitlera a on toho Hitlera velice chválil. /.../ U tej staršej generácie ... u tých sedemdesát, sedemdesátročných ... tý se měli za Hitlera dobre. On toho Hitlera vychvaloval.“

2. Udalosti sprevádzajúce pád železnej opony z pohľadu záhorskeho suseda

Karin LIEBHART – Sonja DEJANOVIC

2.1. Vnímanie otvorenia hraníc v roku 1989

Prekvapenie a eufória

Otvorenie hraníc bol v uvedených dolnorakúskych obciach vnímané ako prekvapenie. Výroky ako:

„Hranice sa otvorili príliš rýchlo“,

alebo:

„Boli sme takisto prekvapení ako ostatný svet“,

sú typické. Maximálne „možno týždeň predtým“ sme vôbec zbadali, že sa niečo deje. Hohenau je i tu výnimkou. Ešte pred otvorením hraníc v decembri 1989 existovali kontakty medzi skupinou z Moravského Svätého Jána a starostom tejto obce, aj návštevy boli možné.

Nálada v momente otvorenia hraníc, „atmosféra roku 1989“ zostáva v pamäti obyvateľov pohraničného územia Dolného Rakúska ako „eufória“ a „ohromná radosť“:

„Áno, bola to ľudová slávnosť“,

hovori jeden z diskutujúcich a iný spomína:

„Slováci dokonca plakali.“

Pri otvorení hraníc bola „dychovka“ a v Angerne:

„všetci pochodovali k Morave a bolo to pekné“.

Vnímanie rozdielov a kritika zneužívania otvorenia hraníc

Uskutočňovali sa pohraničné stretnutia. Keď sa otvorili hranice, prišlo veľa Slovákov do Rakúska, konštatuje sa často. Pritom sa výrazne prejavili rozdiely v hospodárskej situácii oboch krajín:

„Bolo to zaujímavé po otvorení hraníc, tí otvárali oči, aké tu máme obchody a pripadali si veľmi chudobní.“

Jednotlivo sa vyskytla kritika správania sa Rakúšanov, keď jeden z účastníkov diskusie v Dürnkrate poznamenal:

„Rakúšania na Slovensku kradli a správali sa ako svine.“

Nenaplnené predsavzatia

Pevné a trvalé partnerské aktivity však po počiatočnej eufórii a nadšení nevznikli. Uskutočňovali sa síce individuálne stretnutia a bilaterálne rozhovory, boli tu medziľudské vzťahy, ale k „trvalej spolupráci“ nedošlo. Spočiatku bol síce kontakt, z perspektívy účastníkov diskusie „veľmi živý“. Existovali projekty spolupráce medzi školami a cez oficiálne miesta sa iniciovali projekty ako vzájomné športové, kultúrne a umelecké podujatia a stretnutia. Aj na politickej úrovni sa spočiatku uskutočňovali stretnutia:

„V autobusoch prichádzali starostovia, tí nemali poňatia o daňovníctve, výstavbe ciest a chceli vedieť, ako sa to robí“,

medzitým to ale prestalo, hovorí účastník z Hohenau. Teraz prichádzajú iba požiarnici na deň Sv. Floriána a samozrejme pozývame „slovenskú stranu“ na takúto oslavu.

Reflexia

Dopady dlhoročnej izolácie sa v plnej miere začali prejavovať už v prvých dňoch po páde železnej opony. Otvorenie hraníc, možnosti navštevovania susedov vyplavili na povrch stopy mentálneho odcudzenia. Prejavovalo sa to hlavne v mladších generáciách, ktoré nemali zažitú skúsenosť niekdajšieho spolužitia. Toto odcudzenie nemohli prekryť chvíle prvých eufórií otvorenia hraníc a z nich vyplývajúcich predsavzatí o intenzívnych kontaktoch. Do popredia sa veľmi rýchle dostávali také faktory ako ekonomické rozdiely, rozdiely v kúpnej sile obyvateľstva prihraničných regiónov, rozdiely v šírke a kvalite ponúkaných služieb, ale aj relatívna emocionálna ľahostajnosť, ktorá odrážala mieru zániku niekdajšej kultúrnej, ale i príbuzenskej blízkosti a každodenných väzieb.

Lubomír Falt'an

IV.

OD OČAKÁVANÍ K REALITE

1. Vývoj a dynamika mentálnej hranice od roku 1989 – Pohľad obyvateľov slovenských obcí

Zdenek ŠŤASTNÝ

1.1. Otvorená hranica: Nový priestor pre aktivitu?

Základným faktorom rozdielnych názorov a postojov ľudí k súčasnej hranici je možnosť prechodu k susedom cez prirodzenú hranicu – cez rieku. Či obec prechod má, bude mať, alebo nebude mať. Obec Moravský Svätý Ján má provizórny pontónový most, v obci Záhorská Ves premávala kompa a v súčasnosti má pre kompu pripravený prístav a novú colnicu. Obec Gajary je od rieky Moravy najvzdialenejšia a nemá so susedmi na druhej strane rieky žiadne priame spojenie. Priestor pre cezhraničnú aktivitu a svoje možnosti vidia občania veľmi reálne a konkrétne a je to podmienené možnosťou prechodu cez fyzickú hranicu – cez rieku Moravu. Všetko ostatné je druhoradé...

Obyvatelia obce Gajary:

„Súčasná hranica ani nie je hranica, chodíme k rieke, chytáme ryby ako aj oni, rybári sa rozprávajú cez rieku... Ale kontakty so susednou dedinou a ľuďmi vlastne nie sú, pretože nemáme most... Preto je tu hranica...“

Súčasná hranica nie je ako pôvodná hranica. Ľudia nepocitujú, že by nás a susedov v Rakúsku rozdeľovala nejaká oficiálna hranica.

„Je to skôr hmotný blahobyť, iné životné a materiálne podmienky v Rakúsku a na Slovensku, čo nás oddeľuje...“

Obyvatelia obce Moravský Svätý Ján: Obec má zo všetkých skúmaných obcí najväčšiu výhodu – má most. Starostovia oboch obcí majú dobré osobné kontakty a aj väčšina ostatných kontaktov začína od nich. Stretávajú sa žiaci základnej školy, športovci, hasiči. Vznikli aj dve zmiešané manželstvá, kde ženy sú Slovenky a muži Rakúšania....

Obyvatelia obce Záhorská Ves: Oproti stavu po páde železnej opony sa veľa zmenilo. Keď fungovala kompa, obec si trochu „zobrala vzor“ od susedov. Zlepšila sa čistota a vzhľad obce, úprava domov a priestorov.

„...Ale bude to trvať ešte dlho, kým sa dostaneme na ich úroveň... To treba začať vychovávať už od detstva... a pritom je súčasne potrebná represia..., trestať...“

Na Slovensku záujem o susedov a spoluprácu zostáva, záujem Rakúšanov celkove ochabol, obávajú sa následkov prílevu cudzincov, kriminality a zvýšenej dopravy cez ich obce.

Ale napriek tomu, že kompa nepremáva, „malý človek“ sa nezaprie ani u Rakúšanov:

„...ale obchody a nákupy aj tak zostali... Dodnes, keď zamrzne Morava, sú pri hornom aj dolnom šenku cez Moravu nie chodničky. To sú takmer celé magistrálne vyšliapané, chodili na pivo k nám za 3 šilingy to pivo si vypij sem.... Chodia, ale nielen to pivo ich udrží, oni majú záujem nielen o našu obec, ale aj o hraničný prechod ako taký....“

1.2. Výhody a nevýhody pre obce

Všetky slovenské obce vkladajú do vybudovania mostov veľké hospodárske nádeje. Susedia by boli vítaní ako investori a iniciátori podnikania v priemysle aj v poľnohospodárstve. Veľa možností si sľubujú aj od rozvoja cestovného ruchu.

V obci Moravský Svätý Ján existujú aj hospodárske kontakty, Rakúšania sú spolumahiteľmi konzervárne, pre jedného podnikateľa z Hohenau vyrábajú zemiakový šalát. Hospodárske aktivity rozvíjajú hlavne práve títo „susední“ Rakúšania, pretože dobre poznajú situáciu tu „naproti“ na Slovensku a vedia veľmi konkrétne, či sa im to „oplatí“...

Niektoré slovenské firmy, ale nie priamo miestne vyvážajú cez most aj drevo.

„...pekné agačové drevo tam vyvážajú ... Ale na to nedostane povolení bársko. ... To musí mať pevného strýčka hentam hore...“

Veľa ľudí chodí do Rakúska aj pracovať, ale nie len miestni, ale aj zo širokého okolia

„...keď funguje most, tak denne ide ráno ,na druhú stranu‘ aj 150 áut za pol hodinu.“

V Rakúsku pracujú legálne s pracovným povolením hlavne takí, ktorí tam majú príbuzných alebo rodinu, potom tí, ktorí sú odborníci a „niečo vedia“.

Alebo študenti, čo majú krátkodobé povolenie na brigády. Ostatní tam pracujú „načierno“. Nemajú pracovné povolenie a nikto im nič nedokáže, lebo

„...ešte aj väzanku majú priondítú lebo oni tam idú akože na návštevu ... Tam zarábajú a na Slovensku berú ešte aj podporu jako nezamestnaní ...“

Rakúšan ako kupujúci a zákazník je prijímaný rozporne. Občanmi s obavou, pretože je bohatý a všetko vykúpi – obchodníkmi a poskytovateľmi služieb s potešením, pretože je bohatší, viac nakupuje a spotrebuje. Rakúskych obchodníkov zasa údajne výstavba prechodov ohrozuje, pretože na Slovensku je skoro všetko lacnejšie a čakal by ich odliv kupujúcich.

Obyvatelia obce Záhorská Ves:

„Keby bol prechod, bolo by to prospešné aj pre Rakúšanov, mohli by na Slovensku nakupovať. Keď fungoval prechod, chodili často nakupovať ... prišli... a za tisíc šilingov úplne ‚vyrabovali‘ obchod. Mäso, syry, ale aj rožky, chleba, všetko ...“

Obyvatelia obce Gajary:

„V Gajaroch neni most a ani iné spojenie na druhú stranu a to je najväčší problém. ...v Jáne majú most, tam chodzá, ale tu by ani nechodzili, tu nemajú ani čo hľadať... ani my tam... gdo by tam nakupoval... Je tam drahé... a gdo na to má, chodzí aj tak... a aj indze. Teraz tam nechodíme a keď aj, tak do METRA, lacnejšie nakúpiť... a oni tiež chodia do Jána alebo ešte ďalej, do Bratislavy...“

„...Ludia tam teraz chodia tiež... do lacných obchodov... aj sa stretávajú s niektorými známymi. ...Aj na futbal, raz, dvakrát do roka, ale na také neformálne stretnutia, ...na to neni čas. U nás už pomaly na nič neni čas... a ani peniaze...“

„Prechod by možná trocha pomohol aj výrobe... v bývalom JRD robili... nejakú železárinu, kontajnere sme robili pre nich... a most by slúžil aj iným... aj pre Malacký... mohli by sa pre nich prenajímať chaty ...“

1.3. Kriminalita, krádeže, vlámania

Obyvatelia všetkých obcí sa sťažujú na všeobecne vysokú kriminalitu, ktorá však súvisí s otvorením hraníc len nepriamo: počas existencie železnej opony bol do hraničného pásma, kde všetky tieto obce spadali, obmedzený vstup cudzím, ktorí tam nebývali. Pôvodná hranica so železnou oponou bola podľa obyvateľov preto aj na niečo dobrá, „chránila“ obec a celé okolie pred zločermi a drancovaním prírody. Obyvatelia sa sťažujú na nedostatočný alebo celkom nijaký zákonný postih proti krádežiam a vlámaniam, ktoré podľa nich

v obciach systematicky a organizovane páchajú hlavne „prist'ahovaní“ Rómovia. Rovnako bez postihu je aj drancovanie a ničenie prírody.

Obyvatelia obce Gajary:

„...To teraz vidíme, že ...všetko zlé bolo na voľačo aj dobré... Hranice vtedy a teraz... tá železná opona ... Teraz sú cesty zničené..., nikto sa nestará ani o prírodu...“

Do chráneného a predtým ‚zakázaného‘ územia chodí, kto chce a ničí ho, je tu chaos a neporiadok...“

Do záhrad pri rieke, kde predtým cudzí nesmeli pre blízkosť hranice ani chodiť, chodia dnes kradnúť Cigáni všetko, čo tam máme... Vtedajšie územie okolo hranice malo dobré asfaltové cesty a hraničiari ‚chránili‘ istým spôsobom aj nás pred zlodejmi....“

„Na Slovensku je zlá legislatíva. Proti zlodejom, ilegálnym prist'ahovalcom a zločinu sa vôbec nič nerobí. Rakúskych občanov otvorenie hranice a prechody odradzujú, pretože by si museli zamykať autá, keď idú nakúpiť do obchodu, aby ich Cigáni neokradli... „...A aj jak dvakrát týto prechody boli, a tam videli, že co tam Slováci robjá, ...že kradnú... tak Dirnkruťané urobili podpisovú akciu – proti mostu... tak a tým to uhaslo....‘ Aj keď postavili pontónový most, tak prví prišli rakúski vojáci. Naraz bol večer, mali tam nákladné autá, a tie im vykradli. Boli to Cigáni, ... aj ich chytili. Tam urobili veľkú škodu....“

1.4. Zabezpečenie hranice: ilegálne prechody hranice, utečenci, prevádzačstvo

Zabezpečenie hranice je pre hraničnú políciu márna práca, pretože slovenská legislatíva ilegálne prechody hranice netrestá a nezabráni zadržaným utečencom, aby sa po prepustení za krátky čas zase nevrátili a skúsili to znova. Prevádzači sú mafia a sú rovnako ako zlodeji trestaní len mierne a symbolicky, alebo vôbec nie.

Obyvatelia obce Moravský Svätý Ján: Most však znamená aj ilegálnych migrantov z cudziny. Pokusy o prechod sú na celom okolí v povodí rieky Moravy, nielen v Moravskom Svätom Jáne.

„...Chyba je ale v slovenských zákonoch... Oni ich chyťá, hodinu spisujú zápisnicu, ale musia ich zase pustiť... a za dva týždne ich tu chyťá znova...“

1.5. Rozširovanie Európskej únie z regionálnej perspektívy

Každý na Slovensku pociťuje potrebu vstupu do EÚ, ale viac sa hovorí, ako koná, hlavne tu u nás.

„Do Európy sa ide tadiaľto, cez tieto pohraničné regióny a nie z druhej strany... ale vláda a štátni úradníci pre to nič nerobia...“

Spoločné perspektívy do budúcnosti, rozvojové možnosti

„...My chceme ísť do EÚ a Rakúšania by boli radi, keby sme tam už boli. Pretože hranicu EÚ by nemali tu, ale bola by o 400 kilometrov ďalej. A problémy s ilegálnymi prisťahovalcami by sme mali my a nie oni...“

1.6. Ďalšie „všeobecné“ témy

1.6.1. Hraničné prechody, mosty, kompy

Hlavný problém v obciach sú chýbajúce mosty cez Moravu, ktoré by hospodársky a aj ľudsky mohli pomôcť ďalšiemu zblíženiu. Obyvatelia síce teraz do Rakúska občas chodia, ale nie k susedom „naproti“, ale do iných miest

„...Kto na to má, chodí nakupovať do METRA, alebo do iných lacných rakúskych obchodov...“

Obyvatelia obce Gajary:

„...Teraz sa ale situácia zmenila... nadšenie prešlo a Rakúšania skôr nechcú prechod a spojenie... boja sa... Cigánov a zlodějov... majú s tým už svoje zlé skúsenosti... Rakúšania nemajú záujem o kamióny, o ‚veľký prechod‘ a naši, tí zas, aby to bolo rentabilné, chcú prechod aj pre kamióny...“

„A teraz už je – hlavne na rakúskej strane – rozhodujúca hlavne praktická stránka vecí – kto a čo zaplatí... a kto bude mať z toho prospech...“

Spojenie by skôr prospelo nám... slovenská koruna je slabá, máme vysokú nezamestnanosť.... Rakúskych obchodníkov ohrozuje, že na Slovensku je skoro všetko lacnejšie a čakal by ich odliv kupujúcich... A občanov odradzuje, že by si museli zamykať autá, keď by išli nakúpiť do obchodu... lebo by ich Cigáni okradli...“

Mosty sú všetko, ale musí sa za to zasadiť vláda. Jednorázovo to nemá význam. Je to drahé a nič to dlhodobo nerieši... Kontakty so susednými obcami udržiavajú hlavne starostovia obcí, ale aj rôzne záujmové organizácie, školy, hasiči a športovci, ale celkove sa intenzita kontaktov znižuje, hlavne tam, kde nie je prechod cez rieku.

Teraz by sme chceli v septembri urobiť folklórne slávnosti...aj oni chcú, bude to pekné a veľkolepé, ale zase to nič nerieši...

„...Štát nemá záujem to tu nájsť...presúvajú prostriedky na južnú hranicu... sedení bolo ‚X‘, ale nič sa neriešilo, nič sa nedeje... ani na ich strane...“

intervenovali sme aj u predošlého predsedu vlády V. Mečiara. Prisľúbil, že osobne prispeje pol milióna, ale nedal nič..., ani štátni úradníci nemali a nemajú záujem...”

V začiatkoch deväťdesiatych rokov tam z Gajár chodil vystupovať súbor Slniečnica a aj športovci, ale organizovalo to pár ľudí... a už prestali... Stálo to veľa peňazí aj ich aj nás... Ani tam, ani tu niet veľkých sponzorov, väčšinou ľudia pracujú ako zamestnanci...

Obyvatelia obce Záhorská Ves:

„Kým nebude spojenie, nebude nič.... Pozrite sa... od posledného domu v Záhorskej Vsi je posledný dom Angernu 800 metrov ...ale keď tam chcete ísť bez mosta, je to 150 kilometrov...”

1.6.2. Ako vidia Slováci Rakúšanov

Počiatočná „nadradenosť“ Rakúšanov sa postupne stratila.

„...To je pravda, že nás považovali za takých chudákov, keď sme tam prišli... ‚Ale aj sme chudáci...‘ Máme ich rádzi, máme ich rádzi, len ekonomika nás tlačí kamsi indze... A keď sa totok nevyrieši, budeme na nich nadávať. ... Já, já proti nim nič nemám. My ich máme radi jako, jako ľudí..., ale vám hovorím, že ekonomika naša nás tlačí začať ich nenávidieť...”

Aj deti zo školy boli rezervované, uzatvorené... Vzájomným poznávaním sa to ale stratilo a teraz sa už všetci správajú normálne...

„...Rakúšania sú dobrí aj zlí, tak ako aj u nás... ale sú trochu odlišní... majú oproti nám väčší zmysel pre poriadok, sú pracovitejší, majú väčší zmysel pre povinnosť a presnosť...”

„Rakúšan je dobrý človek, sebavedomý, má aj viac peňazí, myslím si čestný..., pracovitý...”

„A veľmi taký, no... trošku aj s takým odstupem, podľa toho, s kým má do činenia. Ale čo sľúbi, to dodrží. No sú, sú aj takí uzavretejší, ... nie sú takí jak Slované. Poriadok, presnosť a ... vypočítavosť... a chvíľu im trvá, kým sa otvoria...”

„...Oni sú aj sporovlivejší, dajú len jeden pohárik. Sú precízni a dochvilní, keď niečo robia, musí to byť na 100% a precízne, neodflákané...”

1.6.3. Dorozumievanie sa, jazykové bariéry

Slovenské deti sa učia nemecky a u susedov zasa po slovensky a rusky. Starí Rakúšania z obcí, kde boli v minulosti živšie kontakty (Hohenau,

Angern), vedeli po Slovensky, ale teraz je dorozumenie už väčšinou problém...

„...Ale oni, tí starí Rakušáci vedeli po našem, po záhorácky...“

Obyvatelia obce Moravský Svätý Ján: Teraz sa v škole deti učia po nemecky, školáci sa jeden, dvakrát do roka aj navštevujú... Rakúšania by chceli zamestnávať aj slovenských učiteľov ruštiny alebo slovenčiny...

1.6.4. Predsudky proti etnickým menšinám

„Cigán“ je synonymum pre „zlodej“. Tieto postoje sú typické pre všetky obce, aj keď mimoriadne silné sú v Záhorskej Bystrici, kde žije značná a silne problémová rómska menšina. Vysoká kriminalita tohto etnika je aj základným argumentom, ktorým si obyvatelia vysvetľujú opadnutie záujmu občanov susedných rakúskych obcí o výstavbu mostov.

„...A Rakušáci hneď zistili, že máme tu takých ľudí, ktorí v prvom rade budú hľadať možnosť, čo sa dá ukradnúť a preniesť na túto našu stranu... Takže oni dostali v tomto prípade takú prvú dobrú facu .hneď v prvom momente, že...“

1.6.5. Problematika okrajovej, periférnej polohy obcí

Zo slovenskej strany nedokážu zodpovední miestni ani vyšší úradníci a vláda presadiť ani mosty, ani hospodársky rozvoj celej oblasti Záhoria.

Tieto regióny sú zabudnutá, okrajová oblasť, nikto o ne nemá skutočný záujem. A celé Záhorie je zániková oblasť, celý okres Malacky ... je tu aj vojenská oblasť ... tu „skapal pes“....

1.6.6. Rozdiely medzi obcami

Rozdielne názory a postoje ľudí sú v prvom rade podmienené existenciou možnosti prechodu cez rieku a tým aj priameho kontaktu so susednou obcou na druhej strane rieky Moravy. Rozhodujúce je, či obec prechod cez hraničnú rieku má, bude mať, alebo nebude mať.

Tam, kde je prechod (Moravský Svätý Ján):

- sú samozrejme priame cezhraničné hospodárske kontakty
(„vyrábajú pre neho ten šmyklavý zemákový šalát a vozá tam aj pekné agačové drevo...“)
- je voči „susedom“ menej predsudkov

(„teraz už nejsú nadradení, chovajú sa normálne... a aj deti už nejsú voči našim také rezervované jak boli na začátku ... Rakušáci sú takí jak aj my, dobrí aj zlí, ale majú väčší zmysel pre povinnosť, poriadok a presnosť...“)

- je reálnejšie videnie vlastných predností a nedostatkov, ale aj reálnejšie videnie susedov

(„oni sami najlepšie vidia, či sa im to opláti... nejsú s námi veľmi nadšení, keď vidia, že Cigáni kradnú – a ani u nás s nimi nič nerobíme... ľudí treba vychovávať od detstva... ale potom, keď robí zle, aj tvrdo trestať...“)

Tam kde má byť otvorený prechod (Záhorská Ves):

- sa obci a ľuďom niečo podarilo,
(„...urobili sme colnicu, vybavili veci, a aj to PHARE pomohlo, ale teraz ,oni‘ zaspali..., boja sa...“)

- prechod spojí obec „so svetom“ v dobrom aj v zlom
(kým nebude prechod, nebude nič... naši podnikatelia čakali na prechod, boli pripravení, ale nedočkali sa... skrachovali... aj ľudia sa budú musieť prispôbiť... aj oni aj my...)

- postoj k budúceму prechodu je „skúšobný kameň“ vlastných schopností, schopností samosprávy a ľudí z obce a aj skutočnej vôle po spolupráci u rakúskych susedov.

(„...Aj tá colnica v Záhorskej... my sme ju krásne vybudovali, ale oni ešte nič... Nemajú záujem...“)

Pre obce, ktoré prechod nemajú a (asi) ani nebudú mať (Gajary), je postoj k prechodu „posledná nádej a budúcnosť“.

- rozširuje obzor, zbavuje lokálneho myslenia
(„...pomohlo by to nielen obci, ale celému kraju tu okolo... ale zasa... kto by ten most nechcel, každá dedina by ho chcela. Nemyslite si, že len my sme bohom vyvolení, aby ten most bol akurát tu...“)

- posilňuje potrebu spoločnej aktivity
(„v Zuberici, v tej dedine, čo som tam bol na dovolenke... tam je jedno nemecké auto vedľa druhého... tam majú aj cestovnú agentúru a kanceláriu... stará sa o to obecný úrad a aj ľudia... sám človek nezmôže nič... koľko papírů musí vyplniť..., tá legislatíva... Štát to musí podporovať, obce to sami neutáhnú...“)

- spochybňuje poctivosť veľkej politiky

(„...takýchto všelijakých stretnutí z našej alebo z rakúskej strany už bolo ,X‘ ...ze starostom od nás aj od nich ... ale ryba smrdí od hlavy... vláda... pred voľbami slubovali, ale im nezáleží na týchto regiónoch... s Maďarmi

sa o mostoch rokovalo... ale tad'áto sa ide do Európy a né z druhej strany ...“)

Rozdiel medzi postojmi občanov a predstaviteľov elít:

Z vecného a problémového hľadiska sú postoje oboch skupín temer rovnaké. Predstavitelia miestnych elít však prezentujú viac „hospodárske“ myslenie, viac do problémov „vidia“, ale na druhej strane sa aj viac vyhovávajú a zvaľujú zodpovednosť za súčasný stav na „vyššie postavené“ elity... Občania zasa od „úradov“ viac požadujú, chcú aby problémy riešili „oni“ a nie občania, pretože sami majú skôr pocit bezmocnosti a rezignácie...

2. Vývoj a dynamika mentálnej hranice od roku 1989 – Pohľad obyvateľov rakúskych obcí

Karin LIEBHART – Sonja DEJANOVIĆ

2.1. Otvorená hranica: Nový priestor pre aktivitu?

Od prelomu rokov 1989 – 1990 sa otvorenie hraníc využíva predovšetkým na návštevu príbuzných, priateľov alebo známych.

„Rodiny majú viac možností stretnúť sa“,

ako aj na lacnejšie nákupy a pre lacnejšie služby

„nákupy, cigarety, návšteva kaderníka, tankovanie.“ „Raz za mesiac ideme na druhú stranu, aby sme si kúpili cigarety, natankovali a navštívili kaderníčku“,

hovorí žena z Angern. Väčšina účastníkov diskusie je toho názoru, že „na druhej strane“ sa cítiť dobre. Z pohľadu obyvateľov Angernu a Dürnkrotu chodia najmä ľudia z Hohenau na Slovensko, o čom svedčia výroky, ako:

„Tí si tam idú dokonca kúpiť zemle“,

alebo

„Sú takí v Hohenau, čo idú denne na druhú stranu.“

Aj obyvatelia Hohenau potvrdzujú takúto hustú frekvenciu. Ale ceny

„stúpili už aj tam“,

uvažujú viacerí diskutujúci, čím sa nákup na Slovensku stáva menej atraktívnym:

„Na Slovensku je benzín drahší ako v Čechách.“

Niektorí sú toho názoru, že obchody a reštauračné služby sú na Slovensku horšie. V Dürnkrote jeden z účastníkov hovorí:

„Je mi to jedno, či je tam lacnejšie, nezaujima ma to. V roku 1993–94 som tam bol cez víkend prvýkrát, druhýkrát sme tam boli zase cez víkend, ale hotel tam nebol taký, ako sme u nás zvyknutí.“

Nákupný a konzumný turizmus sa považuje za obojstranný, pohraničný ruch je v oboch smeroch živý, nazdávajú sa viaceré účastníčky:

„Dve tretiny ľudí chodí tam a jedna tretina prichádza k nám.“

Väčšina ale prízvukuje, že to isté sa týka aj Čiech:

„V Břeclavi už nevidíš Slováka ani Čecha, len samých Rakúšanov“

a

„Česi a Slováci nakupujú v BILLE u nás a naši zasa v BILLE u nich.“

Slovenskému nákupnému turizmu sa ale pripisuje slabá kúpna sila:

„Slováci si to nemôžu dovoliť“,

alebo

„Slováci chodia nakupovať len k Hoferovi“,

sú typické poznámky diskutujúcich.

V Dürnkrate sa k uľahčeným možnostiam pohraničného styku vyjadrujú aj s určitým negatívnym podfarbením, keď o niektorých mužoch z obce hovoria:

„Išli a priviedli si so sebou priateľku – ale sú medzi nimi ženatí s deťmi a tí sa dajú potom kvôli Češke alebo Slovenke rozviesť!“

V poslednom čase považujú diskutujúci za nepríjemné aj prísne kontroly na colnici. Prechod hraníc sťažuje rakúska colná kontrola:

„V porovnaní s minulosťou treba teraz pri návrate (do Rakúska) čakať“,

čo niektorých ľudí od návštevy Slovenska odrádza. Účastníkovi diskusie z Dürnkrate to dokonca pripomína dobu pred rokom 1998:

„U nás je teraz to, čo predtým bola železná opona.“

2.2. Výhody a nevýhody pre obce

Hlavnými témami debát sú predovšetkým trh práce a cezhraničná migrácia za prácou. Na jednej strane sa konštatuje, že v niektorých odvetviach, najmä v gastronómii sú pracovné sily potrebné, nakoľko v Rakúsku nie je k dispozícii dostatok odborných pracovných síl. Kvóta „pracovných síl zo zahraničia“ je pre Dolné Rakúsko nízka.

„Potrebujeme českých čašníkov, pretože z Viedne k nám nikto nechce prísť. Kvóta nie je správne rozdelená, do Hohenau nikto nepríde a nám chýba personál.“

Konkurencia lacných pracovných síl sa vníma ako problematická. Oživuje síce „obchod“, na druhej strane ale ide na ťarchu rakúskych nezamestnaných.

„V pohraničí pracuje veľa Čechov a Slovákov ‚za babku‘ (...) potom ale naši nezamestnaní zostávajú bez práce“.

Jeden diskutujúci dokonca hovorí:

„U nás sa to prejavuje tak, že Rakúšania dostávajú výpoveď a existujú firmy, ktoré chcú zamestnávať už len pracovné sily zo zahraničia...“

Aj „remeselnícke práce, alebo ak je niečo treba... zadáva miestne obyvateľstvo často Slovákom alebo Poliakom,“ pretože „Poliak u nás zarobí za mesiac 7.000 šilingov a doma si za to môže postaviť dom...“. Ale zaujímavé je to iba vtedy „ak to nie je na legálny spôsob ... ak je to ako fuška..., potom sa to vypláca“. Aký problematický je však v tejto súvislosti súčasný právny stav, dokazuje aj tento príspevok:

„Slováci sem chodia pracovať... Ale moju svokru Slovenku z Rakúska vyzákali, pretože nebola prihlásená a pomáhala mojej žene v kuchyni“

(diskutujúci je hostinský). V inej obci pracovala „cudzinka ako upratovačka v škole“, v dôsledku čoho potom nemocenská poisťovňa obec žalovala. Odvtedy, čo existujú „drastické pokuty“, je čoraz menej takzvanej „susedskej výpomoci“, ktorá je v Rakúsku legálna.

Cestovný ruch v dolnorakúskych pohraničných regiónoch pri rieke Morave (ešte) *nehrá z hľadiska miestneho obyvateľstva významnú rolu*, ani čo sa týka počtu ciest z Rakúska na Slovensko (jednodňové výlety, trikrát za rok), ani v opačnom smere. „Zo slovenskej strany boli snahy prezentovať Slovensko ako dovolenkovú krajinu... V školách sme dostali prázdninové ponuky pre žiakov, ale nestretáva sa to s ohlasom.“ Ani vojaci nasadení na hraniciach neprispievajú veľmi k zvýšenému obratu pohostinstva, lebo „piť nesmú nič a prídu sa len najesť“. Iba raz bolo spomenuté, že jeden hostinský mal výhodu z pobytu vojska preto, lebo vojakov ubytoval v bývalej slávnostnej sieni svojho hostinca, ktorú príslušne upravil.

Pre účastníkov skupinových diskusií nemá *bežná cezhraničná spolupráca* – či už iniciovaná inštitucionálne a oficiálne, alebo súkromne – *žiadny veľký význam*. Výnimkou sú stretnutia politikov, výstavba cezhraničných cyklistických trás, iniciatívne akcie na ochranu životného prostredia a stretnutia požiarnikov...

Za najväčší problém sa jednoducho považuje tranzitná doprava. Téma, o ktorej sa v obciach blízko rieky Moravy často diskutuje, je aj *zamorenie územia komármi*... Často sa spomína:

„Predtým, keď ešte Slováci a Česi robili postrek, to bolo lepšie....“

2.3. Kriminalita, krádeže, ilegálna migrácia, prevádzachstvo¹

Téma kriminalita bola vo všetkých diskusných skupinách relatívne značne zastúpená. Veľa sa rozprávalo o vlámaniach a krádežiach. Hovorilo sa najmä o vlámaniach do rybárskych chatiek a obchodov, ako aj o jednotlivých alebo organizovaných krádežiach bicyklov a áut. Hovorilo sa ale, že aj pred otvorením hraníc tu došlo k sérii vlámaní, najmä do vínnych pivníc. Účastníci diskusie sa ale viac-menej zhodujú v tom, že počet prípadov zatiaľ nevzbudzuje obavy, „očakávania“ sa v tomto smere zatiaľ nesplnili.

„Smradľavé autá, zloději, Cigáni a nákup strážnych psov na ochranu domov – tak toto sa zatiaľ nesplnilo... Dnes si kupujú psa dokonca niektorí na druhej strane...”

hovorí obyvateľ Hohenau.

„Krádeží spôsobených cudzincami je síce po páde železnej opony viac, ale to je teraz taká normálna miera kriminality..., nie je to tuná nejaká zóna strachu,”

vyjadril sa jeden diskutér. Iný účastník dokonca konštatuje:

„Bývam vo Weindorfe a nechávam si bicykel stále vonku... doteraz sa nič neukradlo..., ani autá, ani nič iného....“

Mimochodom, kradnú aj Rakúšania:

„Za krádeže je zodpovedných 1/3 cudzincov a 2/3 Rakúšanov....“

„Aj predsudkov je už menej; ak sa predtým ukradol bicykel, tak sa hovorilo, že to boli Slováci a po pár dňoch vysvitlo, že to boli Rakúšania....“

Téma – kriminalita páchaná cudzincami – bola rozširovaná a podnecovaná aj médiami.

Emocionálnejšie ako o téme kriminalita sa diskutovalo o probléme *ilegálnej migrácie*. Viacerí diskutujúci v obciach (najmenej však v Hohenau) podozrievajú utečencov, že utekajú preto, lebo „majú maslo na hlave“ a cez hranicu prechádzajú preto – „aby kradli“. Opisujú sa viaceré možnosti, ako sa dostať cez rieku Moravu:

„Momentálne je kvôli nízkemu stavu vody na Morave čulý ruch, to potom prichádzajú predovšetkým ilegálni.“

¹ Kriminalita a ilegálna migrácia sa v diskusiách zamieňajú, preto boli zahrnuté do jednej kategórie.

„Predtým tu boli aj vyznačené miesta na preplávanie, najmä pre prevádzáčov, ktorí pred dvoma – tromi rokmi prichádzali s autobusmi. Dnes prídu s gumeným člnom.“

Jeden z účastníkov si dokonca želá naspäť železnú oponu a hovorí, že sa ten plot mal kúpiť *a nechať hranicu zatvorenú*. Ak ilegálni utečenci prichádzajú do Rakúska, skrývajú sa a čakajú na organizovanú pomoc, hovoria ľudia. Jeden diskutujúci to opisuje presnejšie:

„Utečenci sa skrývajú v poliach nášho okresu, postavili si tu skutočné wigwamy. Sám som tam našiel batoh s náradím. Všetky mali slovenské a české nápisy.“

Niektorí hovoria o priamych kontaktoch s ilegálnymi, cez hranice prevádzanými utečencami napr. z Iraku. Títo ľudia, ktorí často prichádzajú aj s deťmi, iste nie sú kriminálnici. Veľa sa im len sľubovalo, dali za to všetok svoj majetok a teraz stoja pred ničím. Sú aj takí účastníci diskusie, ktorí o ilegálnych utečencoch hovoria ako o „bagáži“, „takých tu nepotrebuje“.

Celkove sú názory nejednotné. Sú takí, čo sa domnievajú, že cez rieku Moravu prichádza len málo ilegálnych jednak v dôsledku kontroly a ochrany hraníc a tiež preto, lebo tento región je príliš vzdialený od Viedne. Iní zas tvrdia, že dnes

„ľudia majú strach pred ilegálnymi utečencami odvtedy, čo padol drôtený plot“.

Ľuďom sa zdá byť jasné, že ilegálni utečenci nie sú Slováci – vyznieva to z výrokov ako

„Slováci nie sú utečenci.“

„Prevádzачi utečencov nie sú Slováci.“

Ako ilegálni sa označujú predovšetkým Rumuni (aj ako prevádzачi), ale aj utečenci z krajín ako Afganistan, Pakistan, Vietnam a Irak ... *Protí prevádzачom sa robí len málo*. Dedinčania sú jednotní v tom, že ilegálni utečenci aj tak nezostanú v obci, chcú sa dostať vlakom do Viedne, kde môžu ľahšie uniknúť úradom. Miestami sa ozvali aj požiadavky, napríklad v Dürnkrate, *aby miestne obyvateľstvo pomáhalo utečencov chytať*. Je to jednoduché, „*aj tak sa dajú ľahko poznať*“ a „*malo by sa to hlásiť žandárom*“. Úrady už dokonca rozposlali lístky s telefónnymi číslami, na ktorých ich možno nahlásiť.

2.4. Zabezpečenie hraníc

Veľa účastníkov diskusných skupín je *nespokojných so zabezpečením hraníc zo strany Slovenska*. Nedostatočnú ochranu hraníc na slovenskej strane považujú za zlé a nebezpečné

„Slovenská pohraničná polícia nedostatočne kontroluje. Ak chce Slovensko vstúpiť do EÚ, musí sa to zmeniť.“

Ilegálne prevádzanie cez hranice sa na Slovensku dlho netrestalo. Prevádzaci sú čiastočne ozbrojení, čo vyvoláva strach. Rastú aj obavy z organizovanej kriminality:

„V Bratislave funguje poriadna mafia (...) a u nás sú možno tiež!“

hovorí muž z Angernu.

Nasadenie vojakov na ochranu hraníc sa vníma ambivalentne:

„Prvoradou úlohou (hraničnej polície) je v záujme ochrany Rakúska pochytať ľudí, ktorí ilegálne prekračujú hranice. Potom ich treba odovzdať ďalej, v prípade pochybností sa nechávajú utiecť.“

Od októbra 1999 sú na hranici s riekou Moravou dosadení vojaci, čo bola predtým téma volebnej kampane. O účinnosti nasadenia vojakov ako výpomoci na hraniciach sa mienky rozchádzajú:

„To je taký naivný názor, že sa teraz k nám nikto nedostane (...), vždy sa niekto dostane cez hranicu (...), obvykle pošlú najprv dvoch, ktorých chytia a ostatní potom prídu za nimi (...), preto je stráženie hraníc potrebné.“

Názory na celý problém s utečencami sú veľmi pestré. Od presvedčenia *„technickými prostriedkami sa to dá zvládnuť“* a *„s našou armádou sa cítim bezpečný“* až po nespokojnosť kvôli zhoršeným životným podmienkam v pohraničí:

„Vrtuľník lieta v noci a človeka to zobudí (...) je to hotová katastrofa“, alebo

„Rakúsko to stojí majetok, vrtuľníky, miestni obyvatelia nemôžu spať, považujem to síce za správne, že ich hľadajú, len ten spánok.“

Jeden z diskutujúcich sa zmiňuje o skôr mrzutom zážitku. Vojaci ho zadržali, keď bol s obecným autobusom a *„samými vysokopostavenými dvornými radcami“* a stavebnou komisiou na ceste kvôli rozšíreniu priekopy, aby sa mohol založiť biotop. Viacerí ľudia poukazujú na zvýšenú kontrolu vozidiel, aj domáceho obyvateľstva:

„Pohraničná polícia jazdí po hranici autom, ale v poslednom čase stoja skôr v obci na ulici a kontrolujú motoristov.“

Vojakov samotných vnímajú ľudia viac ako nenápadných a prívetivých, a ani ich nie je veľmi vidno.

Regionálne obyvateľstvo sa zdá byť dosť detailne informované o úlohách a vybavení hraničnej ochrany (špeciálne vozidlá, reflektory, kamery termovízie, prístroje pre nočné videnie). Vojakov v pomocnej službe na hraniciach ale celkom jasne od pohraničnej polície nerozlišuje.

„Vojsko je hlavne priamo na mieste, t. j. na hranici, pohraničnú políciu nájdete najmä v obci“

verzus

„Pohraničnú políciu uvidíš tak dva až trikrát, keď si s autom v prírode.“

V jednej obci nebolo pri diskusii jasné, či boli vojaci a pohraničná polícia už odvolaní, alebo či sú ešte tu.

2.5. Rozšírenie Európskej únie z regionálnej perspektívy

Obyvatelia Angernu očakávajú od vstupu Slovenska do Európskej únie „väčšiu pospolitosť“ a možnosť „preplaviť sa kompou každý deň do Záhorskej Vsi“. Slovensko je napriek hospodárskym rozdielom medzi Východom a Západom na vstup už lepšie pripravené ako Rakúsko, konštatuje sa v súvislosti s novopostavenou colnicou na druhom brehu rieky Moravy:

„Slovensko je chudobná krajina (...), ale colnica na slovenskej strane je postavená, u nás máme ešte stále kontajner.“

Aj v Dürnkrate predpokladajú, že región bude mať z rozšírenia EÚ na východ pravdepodobne najmä výhody:

„Nerobím si starosti... z otvorenia hraníc môže región iba profitovať, som optimista, je to výzva pre región, život sa tu môže iba zlepšiť.“

Potom tu bude „živá výmena, tak ako s ostatnými“, „nič proti tomu nemožno namietať“. So vstupom Slovenska do Európskej únie sa i tu zlepši životná úroveň, nebudú už problémy s ilegálnym prisťahovalectvom. Hranica „bude zabezpečená aj na druhej strane, budeme mať menej prisťahovalcov“. Diskusná skupina v Hohenau uzatvára túto tému takto:

„Keď má byť spoločná Európa – tak potom nemôže končiť na rieke Morave.“

Za výhodu sa považuje najmä to, že potom bude na slovensko-rakúskej hranici menej uniformovaných a menej kontrol:

„Menej žandárov, menej vojska, len mosty, žiadne hranice a voľný pohyb medzi Českom a Slovenskom.“

Napriek v zásade otvorenému postoju k integrácii Slovenska do EÚ sa spoločné perspektívy a rozvojové možnosti vnímajú ambivalentne: Od

„Za päť rokov to bude práve také ako dnes“ a *„Nič sa nezmení...“*

až po

„Niečo sa iste zmení...“

V jednotlivých diskusných skupinách je zastúpené široké spektrum názorov. Osobitný význam pre obyvateľov žijúcich blízko hraníc má výstavba dopravnej siete, ktorá prekračuje regionálne hranice. Poukazujú na už existujúce cyklistické trasy a požadujú ich rozšírenie a výstavbu siete ciest medzi Slovenskom a Rakúskom ako napríklad:

„Je potrebný autobus, ktorý by chodil až do Gajar.“

ni očakávajú od integrácie Slovenska do EÚ uľahčenie možností cestovania a prechodu hraníc. K tomu pripomienka z Dürnkrotu:

„Prečo by som sa nešiel lyžovať do Karpát namiesto do Tirolska.“

Iný účastník diskusie z Hohenau hovorí:

„Do zahraničia by som chcel cestovať s jednotnou menou..., za pol hodiny som v Karpatoch a budem sedieť v strede Európy a nie na hranici.“

2.6. Ďalšie „všeobecné“ témy

2.6.1. Hraničné prechody, mosty, kompy

Na dolnorakúsko-slovenskej hranici je ústrednou témou otázka hraničných prechodov – v tomto prípade sú to kompy alebo mosty cez rieku Moravu. Hohenau je jediná obec s priamym hraničným prechodom (pontónový most), druhé dve obce, v ktorých sa uskutočňoval výskum – Angern a Dürnkrot – mosty nemajú. V Angerne premával asi dvakrát za rok ako kompa pontón prevádzkovaný slovenskou stranou. Téma mosty a kompy je emocionálna, mienky obyvateľstva regiónu (s výnimkou Hohenau) sa rozchádzajú. Na jednej strane sa prihliada na výhody mostov, na druhej strane sú tu obavy z očakávaných (ale aj fantáziou upravených) nevýhod, najmä pokiaľ ide o tranzitnú dopravu.

Obzvlášť živo sa táto téma rozoberala v Angerne. Zaujímavé je, že v skupinovej diskusii bolo ešte v živej pamäti, že sa pred niekoľkými rokmi hlasovalo proti stavbe mosta, pričom ale skutočný obsah hlasovania nebol skupine celkom jasný. Spomienky si protirečia – či išlo o most ako taký, či

o konkrétne miesto pre most, či o most alebo mostík a či vôbec nešlo o niečo iné... Všetci si ale pamätajú, že slovenskí susedia boli sklamaní, že sa stavba mosta neuskutočnila. V Angerne sa často spomínalo, že pre ďalší rozvoj obce je most bezpodmienečne potrebný – aby obec nezostala „na konci sveta“ – no kvôli premávke by mal byť umiestnený mimo centra obce „*Keď nebude most, všetko zostane tak, ako je to teraz.*“ Menej je obáv, že by ilegálni migranti mohli prichádzať cez most, lebo tí, čo prídu cez most, sa budú musieť preukázať.

Podobne je to i v Dürnkrate:

„Spočiatku boli mnohí za most, na konci ale mnohí proti. Neviem prečo, ale otvorenie mosta potom odmietli...“

Na jednej strane sa konštatuje, že obyvateľstvo nechce hranice, ale na druhej strane požaduje, aby na „40 až 45 km“ bolo viac mostov. Účastníci skupinovej diskusie sa domnievajú, že hlasovanie o moste by dopadlo „50 na 50“.

„Ak bude dobrá nálada, tak to dopadne pozitívne, ak zlá tak negatívne.“

Spojenie so susedmi by bolo síce užitočné hospodársky a rovnako aj z hľadiska získania podpory zo strany EÚ na bilaterálne projekty – na druhej strane je tu však problém tranzitnej dopravy cez centrum obce.

„Most napomáha medzinárodnej cezhraničnej doprave. Podľa dolnorakúskych projektov by mala viesť štvorprúdová autostráda do Angernu a viesť až ku kompe.“

Most by mal bilaterálny význam, „*ak by autostráda viedla do Angernu*“, ale most by sa musel vybudovať o niečo ďalej.

Hohenau sa odlišuje od Angernu a Dürnkrate v tom, že má most cez Moravu. A ako tvrdia účastníci skupinovej diskusie, tento most si obyvatelia obce želali a aj dnes je veľmi vítaný. Väčšina obyvateľov Hohenau sa svojho času vyslovila za most:

„Hneď po zmene režimu u susedov sme boli za most“, pretože „hraničný prechod je najdôležitejší“.

Aj bývalí kritici sú už teraz za hraničný prechod:

„Ludia, ktorí boli proti jeho stavbe, ho teraz používajú.“

O stavbu mosta sa veľmi zasadzoval starosta obce. Spokojnosť mu za to vyjadrili obyvatelia aj pri posledných voľbách, kde tento sociálnodemokratický starosta dosiahol veľmi dobré volebné výsledky. Účastníci diskusie to interpretujú ako „*potvrdenie správnosti tejto politiky*“. Diskutujúci v Hohenau definujú svoju obec ako zásadne inú v porovnaní s ostatnými obcami na rieke Morave. Hovoria, že obyvatelia Hohenau sú otvorenejší, viac orientovaní na budúcnosť a ochotnejší kooperovať. Niektorí si síce myslia, že

most neznamená pre obec priame výhody, je ale potrebný najmä kvôli „*zмене spôsobu myslenia v budúcnosti*“. Priamy prechod cez hranice umožní prepojenie premávky s autostrádou a tým „*aj s Európou*“. Most je ešte stále iba pontónový a stavba pevného mosta sa oneskoruje najmä pre byrokratický prístup z rakúskej strany.

„*Slováci už majú za sebou aj atest mosta z hľadiska životného prostredia, – ale my ešte nie sme tak ďaleko...*“

2.6.2. Ako vidia Rakúšania Slovákov

Určité predstavy o slovenských susedoch sa v diskusných skupinách vyskytujú stále odznova, hoci sú vyjadrené rôzne. Jedna z týchto predstáv o cudzincoch vidí Slovákov ako zberačov odpadu, ktorí berú všetko, čo sa v dolnorakúskom pohraničnom regióne vyhodí.

„*Zo 100% toho, čo my vyhodíme, ide 90% na Slovensko.*“

Slováci zbierajú nábytok, elektrické prístroje, stavebný materiál a ešte veľa iných vecí. Poznajú všetky dni, kedy sa vyváža odpad a nenechajú si to ujsť...

Domy a obce na Slovensku považujú obyvatelia dolnorakúskych pohraničných regiónov za podobné, ale nie také pekné ako v Rakúsku a na Slovensku sú dnes „*o niekoľko desaťročí za nami*“. Typy domov sú podobné, ale

„*Gajary nie sú také pekné ako Dürnkrut, a ani také čisté. Na Slovensku to vyzerá ako v Rakúsku v 60-tych rokoch ...*“

bolo často počuť... Moravský Svätý Ján vyzerá – čo sa týka štruktúry stavieb, ulíc, plotov a atmosféry – ako kedysi Hohenau...

Často sa zdôrazňuje, že Česko je vyspelejšie ako Slovensko:

„*Česi sú na výške, Slováci zaostali. V Čechách sa niečo deje, na Slovensku sa nič nezmenilo.*“

Najviac peňazi je v Čechách, tam je viac firiem a podnikov. Slovensko má síce veľmi peknú krajinu, ale zlú infraštruktúru. Tieto rozdiely sa zdôvodňujú čiastočne „*tradíciou*“, ale aj Mečiarovou politikou. Ale tak Čechov, ako aj Slovákov považujú obyvatelia týchto rakúskych regiónov za veľmi pohostinných.

2.6.3. Dorozumievanie sa, jazykové bariéry

V Angerne existovali v prvých rokoch po otvorení hraníc pokusy umožniť ľuďom návštevy kurzov slovenského jazyka. Tieto snahy sa spočiatku stretli s ohlasom, potom ale všetko zaspalo. Slovenčina je, resp. bola aj voľiteľným predmetom v školách. Ale účastníci diskusie nie sú jednej mienky, či to tak

skutočne bolo... Hovorilo sa, že v Angerne bol dokonca akýsi „Slovák – národovec“, ktorý sa zasadzoval za slovenčinu. Diskutujúci v Dürnkrate sa považujú za „chudákov“, lebo Slováci ovládajú viac jazykov ako oni. Niektorí to zdôvodňujú tým, že Rakúsko je zamerané viac na západ, preto Rakúšania vedia skôr anglicky a niektorí aj po francúzsky. V Hohenau sa prízvukovalo, že voľakedy všetci vedeli po slovensky:

„Pred vojnou sa veľa hovorilo po slovensky, počas vojny s tým bol koniec a po vojne sa to nehodilo. Teraz by sme to potrebovali, ale nikto to už nevie.“

V škole sa po otvorení hraníc vyučovala slovenčina. Slováci sa budú skôr učiť nemčinu, už aj z ekonomických dôvodov, pretože:

„Majú čo doháňať, keď chcú k nám do EÚ.“

Ale generácia štyridsať až štyridsaťpäťročných vie aj tak veľmi dobre po nemecky.

2.6.4. Predsudky proti etnickým menšinám

Rómovia a Sinti majú vo všeobecnosti zlý imidž a považujú sa za problém. V Angerne účastník diskusie hovoril o tejto skupine obyvateľstva ako o

„šialenom probléme v Čechách a na Slovensku. ‚Cigánov‘ máme ‚u nás‘ a sú ‚aj na druhej strane hranice‘.“

Obyvatelia Angernu boli proti mostu aj kvôli Cigánom. So susedmi „z nášho kultúrneho okruhu, s Čechmi, Maďarmi, Slovákmi“ boli vzťahy vždy dobré. Etnická hierarchická diferenciacia sa vyjadruje aj v rozdeľovaní Cigánov na „bielych a čiernych“; ako aj v skepse voči „ľuďom z Balkánu“. Menšinám v Rakúsku sa vytýka, že sa separujú a nehládajú kontakt s rakúskym obyvateľstvom. Prispôbenie je ale potrebné, hovorí jeden diskutujúci, pretože teraz je to tak, že „sa naše deti prispôbujú tureckým deťom“. V diskusnej skupine v Hohenau sa spomínalo, že z obcí ležiacich bezprostredne na hranici boli nemecky hovoriaci obyvatelia vysídľovaní a Rómovia usídľovaní (kedy?). Za Angernom je vraj veľká rómska osada, v počte asi 700-800 osôb. Na Slovensku je táto etnická skupina zrejme problém, nechcú ju nechať vycestovať, ale aj tak Rómovia pri Angerne ilegálne prekračujú hranicu.

2.6.5. Problematika okrajovej, periférnej polohy obcí

Periférna poloha regiónu sa vo všetkých troch obciach, v ktorých sa robil výskum, považovala za problém.

„Problém je, že sme na hranici EÚ, ale navyše sme nikdy nedostali podporu ako pohraničná oblasť. Nemáme tu priemysel ani cestovný ruch, v propagácii cestovného ruchu sa Angern nespomína, ale nikdy sme nedostali žiadne peniaze. Región prostriedky z EÚ nedostane“,

hovorí jeden z účastníkov diskusie, ostatní mu ale protirečia. Podnik ÖMV sa považuje za ďalší problém, pretože jeho umiestnením v okrese Gänserndorf sa tu budú vykazovať vysoké príjmy na obyvateľa, a preto sa podpora z verejných prostriedkov na zlepšenie kvality života a zmysluplné projekty nezáíska.

Bez hraničného prechodu sa situácia pre obidve strany nezlepší, bola naliehavo potrebná aj lepšia infraštruktúra, prospelo by to hlavne kvôli mládeži. Pomohlo by to aj susedom:

„Slováci by si tu tiež chceli kúpiť víno, prečo by v Angerne mal byť koniec sveta?“ Voľakedy nás naša „poloha blízko hraníc rozdeľovala a čím ďalej na sever, tým to bolo horšie....“

V časoch železnej opony sa tu neinvestovalo, región upadol do zabudnutia. Zo strany dolnorakúskej krajinskej vlády niet záujmu, vyčkáva sa. Ale „červenej obci“ (socialistická strana) by „čierny hajtmán“ (ľudová strana) aj tak nepomohol, tvrdia účastníci diskusie.

2.6.6. Rozdiely medzi obcami

Problematika atómových elektrární v blízkosti hraníc je témou diskusie iba v Dürnkrate, v ostatných obciach sa o tom v čase výskumu nehovorilo. V Dürnkrate sa ale ľudia domnievajú, že Rakúsko by malo pri zatváraní atómových elektrární pomôcť, lebo Slovensko nemá vodné elektrárne.

„Vieme, že ich nezatvorí, preto im treba pomôcť.“

S prístupom Slovenska do EÚ sa ale táto otázka nespája. Problematika atómových elektrární sa nespája ani s otvorením hraníc.

Hohenau vidí seba samého veľmi odlišne od ostatných pohraničných obcí a takto ho vníma aj okolie.

„Hohenau je iné, lebo tu bolo viac zmiešaného obyvateľstva ako v ostatných obciach.“

Hovorí sa aj o inej mentalite obyvateľov Hohenau:

„Ľudia v Hohenau sú tolerantnejší, čo potvrdzujú aj dejiny....“

Pri ankete sa 71,1% obyvateľov vyslovilo za hraničný prechod. Považujú sa za tolerantnejších, prejavujú viac sympatií aj voči susedom na druhej strane hraníc:

„Rozprávame sa medzi sebou, sme pohostinní voči cudzím...”

„V Hohenau je aj melodika jazyka podobná slovenčine, je to osobitný jazykový ostrov. Nehovoríme nárečím, ale akcentom...”

mieni jeden z účastníkov diskusie a iný dodáva:

„My sme boli považovaní za ‚Čechov‘ a Hausbrunn (susedná obec) – to bola ‚nemecká‘ obec.”

Na dolnorakúskej strane sa uskutočnila len jedna diskusia so skupinou „miestnej elity“ a to v obci Hohenau. V porovnaní s ostatnými diskusnými skupinami v Angerne a Dürnkrate, na ktorých sa zúčastnili „len bežní obyvatelia týchto obcí“, neboli medzi nimi podstatné rozdiely, ani čo sa týka diskusie, ani tém a argumentácií.

V.

OBRAZ SUSEDA V TLAČENÝCH MÉDIÁCH

1. Obraz slovensko-rakúskych vzťahov a Rakúska v slovenskej tlači

Ol'ga GYÁRFÁŠOVÁ – Sonja DEJANOVIĆ – Karin LIEBHART¹

Pri vytváraní obrazu krajiny/suseda zohrávajú médiá nezastupiteľnú úlohu. Vytvorený obraz, imidž má svoju zotrvačnosť, ťažko sa dá zmeniť. Mediálne spravodajstvo má svoju logiku – je spravidla postavené na negatívnych udalostiach. Odborníci hovoria o tzv. „imperatívne negatívnosti správy“. Tento „princíp sa stále viac presadzuje pri kritériách selekcie informácií a udalostí“². Mediálny diskurz je často podmienený bielo-čiernym videním, médiá hyperbolizujú zjednodušenia. Ďalšími typickými atribútmi mediálneho spracovania sú stereotypizácia a emocionalizácia. Na základe týchto postupov sa u recipientov ľahšie vytvárajú predsudky a mýty, prípadne sa staré mýty reprodukovujú. Obraz Slovenska v Rakúsku bol v 90. rokoch do veľkej miery vytváraný stereotypizáciou a paušalizáciou negatívnych udalostí a skúseností. Tieto mediálne procesy sa vo vzťahu k Rakúsku v slovenských médiách takmer nevyskytovali.

Súčasťou projektu *Mentálna hranica* bola aj obsahová analýza tlače na regionálnej i celoštátnej úrovni. Obraz rakúsko-slovenských vzťahov a Rakúska v slovenskej tlači sme analyzovali v dvoch rovinách:

- regionálna tlač prihraničného regiónu *Záhorie*,
- analýza denníkov SME a Pravda s celoslovenskou pôsobnosťou v priebehu roku 1999.

¹ Ol'ga Gyárfášová je autorkou kapitoly V. 1. a 3., Sonja Dejanović a Karin Liebhart sú autorkami kapitoly V. 2.

² Pozri napr.: Miroslav Kollár: „Blbá nálada“ neviditeľná ruka médií? In: Verejná mienka a ekonomické reformy. Seminárny bulletin. INEKO a IVO. Bratislava 2002, s. 74-77.

1. 1. Regionálna tlač

Z regionálnej tlače sme sa zamerali na analýzu týždenníka Záhorák. Toto periodikum pred rokom 1989 vychádzalo ako orgán okresného výboru ÚV KSS, neskôr bol jeho vydavateľom okresný národný výbor a ešte neskôr občianske združenie Záhorák. Jeho náklad v 90. rokoch dosahoval cca 15 tisíc výtlačkov.

Skúmali sme ročníky 1990, 1991, 1992, 1995, 1996 a 1998, pričom sme z obsahového hľadiska analyzovali každý článok, ktorý sa týkal Rakúska alebo slovensko-rakúskych vzťahov v akejkoľvek rovine bez ohľadu na novínový žáner, vrátane obrazových výpovedí. Spôsob nazerania na suseda sa menil v čase. Preto sme analýzu rozčlenili podľa časových období.

1.1.1. Roky 1990 – 1992: obdobie eufórie i rozpakov

V roku 1990 uverejnil Záhorák len päť textov týkajúcich sa Rakúska a rakúsko-slovenskej hranice. Prvým textom je rozsiahla reportáž z návštevy *V redakcii Krajanských novín*. Ďalšie dva texty si ku koncu roka pripomínajú výročie pádu železnej opony a pochodu do Hainburgu na Deň ľudských práv 10. decembra 1989. V tomto roku sa objavili aj prvé inzeráty rakúskych firiem – rakúska firma Reidlinger Poysdorf inzerovala v Záhoráku *Nur 15 km von der Grenze*. Celkovo sa dá povedať, že prvý rok po páde železnej opony bola sledovaná téma prítomná veľmi okrajovo, regionálny týždenník novootvorenú hranicu a novoobjavených susedov takmer vôbec nereflektoval. Jedno z vysvetlení je, že po zmene režimu bolo priveľa nových fenoménov a nových udalostí, ktoré boli oveľa podstatnejšie. Zaoberanie sa „susedom“ nebolo prioritou.

Vo vzťahu k Rakúsku prevládal v publikovaných materiáloch rešpekt. Nešlo pritom o obraz reálnej krajiny a reálnych ľudí, v popredí bolo Rakúsko ako referenčný rámec pre nás samých, obraz toho, kde sme už mohli byť, keby sme nebudovali komunizmus. Namiesto reflektovania susedov otvorenie hranice a prvé konfrontácie s krajinou za ňou vyvolali sebareflexiu a porovnávanie sa so susedmi. („... *to sme si pripadali ako doma, hoci čisté a upravené cesty a chodníky, pestrofarebné vývesné štíty a reklamné tabule nás presviedčali o pravom opaku. Nezostávalo nám iné, než sa cestou rozptyľovať spomínaním na to, že zatiaľ čo my sme budovali komunizmus, v Rakúsku pracovali a ešte pri tom stihli premýšľať.*“ 22. 2. 1990) Výpovede sú často sebakritické, častý je postoj, že za našu súčasnú pozíciu sme si sami vinní. Rakúsko vystupuje ako vzor a Slovensko ako jeho „chudobný príbuzný“.

Analýza rokov 1991 a 1992 nepriniesla v kvantitatívnom smere žiadne podstatné zmeny: počet materiálov ostáva relatívne nízky (6 článkov v roku 1991 a 4 v roku 1992). Výrazný posun však nastáva v tematickej štruktúre materiálov – začínajú dominovať témy, ktoré sa objavujú aj neskôr:

-
- spolupráca a kontakty na rôznych úrovniach a v rôznych oblastiach (neformálne kontakty medzi školami, v podnikateľskej oblasti, kontakty medzi obcami a pod.)
 - potreba vybudovať infraštruktúru, mosty, hraničné prichody.

Kontakty v oblasti školstva opisuje list čitateľky – učiteľky a konkrétne ide o spoluprácu medzi gymnáziami v Skalici a vo Schwechate. Autorka vyzdvihuje neformálnosť a spontánnosť ako opak niekdajšej „družby“ (31. 1. 1991). Aj v ďalšom prípade kontaktov škôl ide o list učiteľky ZŠ Brezová, ktorá opisuje prázdninový pobyt slovenských detí vo Viedni. Celý text charakterizuje nadšenie, vďačnosť a obdiv („*deti zažili na vlastnej koži ozajstnú demokraciu a toleranciu*“ 4. 9. 1991).

I ďalšie materiály odrážajú skutočnosť, že otvorením hraníc sa otvárajú nové a nové možnosti vzájomnej spolupráce a kontaktov, podnikateľská sféra, politické strany, ale aj rekonštrukcia pamiatok a pod.

Vo vzťahu k spolupráci sa často píše o potenciáli, možnostiach a pod., pritom sa zdôrazňuje prínos pre obe strany. („*Účastníci stretnutia vyjadrili presvedčenie, že otvárajúce sa možnosti spolupráce budú prínosom pre obidve zúčastnené strany.*“ 18. 3. 1992)

Sľubne a spontánne sa rozvíjajúce kontakty však narážajú na nedostatočnú infraštruktúru: „*Podnikatelia chcú most.*“ („*Do Rakúska to máme doslova len na skok, keďže však skákať a navyše na nepovolenom mieste málokto má odvalu, musíme merať poriadny kus cesty.*“ 4. 9. 1991)

1.1.2. Roky 1995 – 1996: konkrétne výsledky vz. netušený potenciál „na dosah ruky“

V rokoch 1995 – 1996 sa výrazne zvýšil počet článkov s tematikou cezhraničnej spolupráce na 14, resp. 10. Kontakty a spolupráca sa rozširujú o umenie a kultúru a ochranu životného prostredia. Popri reálnych projektoch spolupráce, kontaktoch na vysokej politickej úrovni (veľvyslanci, kontakty okresných miest a pod.) sa veľa píše o „*netušených možnostiach*“, otvorených možnostiach, potenciáli spolupráce, impulzoch a pod. Vysokí predstavitelia diplomacie a politiky dávajú spolupráci zelenú, na druhej strane však zdôrazňujú, že o jej naplnenie sa *musia* postarať konkrétni aktéri na lokálnej úrovni („*Projekt ponúka obrovské možnosti vrátane pracovných a závisí len od vás, ľudí, ktorí tu žijete, ako ich využijete*“, J. Schenk, minister zahraničných vecí SR pri návšteve v Kútoch, 12. 1. 1996) alebo Maximilián Pammer a Jozef Klimko navštívili mestský úrad v Malackách a pri tejto príležitosti J. Klimko uviedol: „*Cieľom návštevy je dať ďalší dôležitý impulz regionálnej spolupráci medzi Záhorím a Dolným Rakúskom v oblasti ekonomiky, kultúry, školstva a športu.*“ (24. 1. 1995)

Konkrétna, neformálna a Slovákmi veľmi oceňovaná spolupráca prebieha najmä v oblastiach:

- kultúra, umenie, výstavy,
- školstvo,
- miestna samospráva- starostovia,
- história, etnografia,
- ekológia.

Leitmotívom tohto obdobia sa stávajú „mosty“. Články stále naliehavejšie nastoľujú neuspokojivú situáciu v otázke hraničných prechodov.

Množia sa otázky typu: „*Kedy budeme do Rakúska chodiť cez pevný most?*“ (25. 7. 1995), „*Spojí brehy Moravy pevný most?*“ (5. 9. 1995)

Do tohoto obdobia spadajú dve dôležité udalosti: referendum v Hohenau a dohoda starostov obcí Záhorská Ves a Angern o podmienkach jednoročnej, zatiaľ skúšobnej prevádzky osobnej kompy cez Moravu.

Emotívne vyjadrenie v prospech prechodu zaznieva od čitateľa týždenníka Záhorská: „*Spojme oba brehy Moravy pevným mostom, rozvíjajme naše kultúrne, hospodárske, obchodné, športové a priateľské vzťahy, naplňme svoj krásny sen z 30. decembra 1989.*“ (19. 9. 1995) O pozitívnom výsledku referenda v Hohenau však Záhorská uverejnil len krátku informáciu.

V tomto období sa začína objavovať aj istá frustrácia z toho, ako sa pôvodná eufória na rakúskej strane zmenila na nezáujem (čo jasne zaznieva v rozhovoroch s občanmi). Jasne ju však cítiť len z jedného článku, ktorý je pravdepodobne listom čitateľa z Moravského Sv. Jána. (5. 9. 1995) Redakcia svojimi redakčnými materiálmi ostáva v rovine akýchsi idylických bezproblémových pomerov. Ani v súvislosti s budovaním infraštruktúry nepíše o konkrétnych problémoch, ktoré ju brzdia.

Jediný príspevok k páľčivým témam je článok *Koľko Záhorských pracuje v Rakúsku?* (9. 12. 1996)

1.1.3. Rok 1998: presadzovanie modelu širšej regionálnej spolupráce

Uverejnených bolo 13 textov, pritom 6 obsahuje informácie o projekte Inforeg – najčastejšie prostredníctvom rozhovoru s J. Hladíkom. Inforeg predstavuje jednu z ojedinelých inštitucionalizovaných štruktúr.

Článok s titulom *Rakúskym starostom chutili senické syry – Obavy majú iba z Mochoviec* – ukazuje, že druhá strana nás môže chápať aj inak ako ohrozenie. Je to však vzácna lastovička. Regionálne noviny inak pred týmto problémom zatvárajú oči. Celkovo ostávajú len v rovine idylických bilaterálnych stretnutí a nejdú do otvorených problémov slovensko-rakúskych cezhraničných vzťahov.

1. 2. Celoštátne mienkotvorné denníky

Celoštátne denníky sme analyzovali z hľadiska vytváraného obrazu Rakúska a tematizovania slovensko-rakúskych vzťahov za rok 1999. V tomto období bol denník Pravda tretí najčítanejší (po Novom čase a Športe) a SME štvrtý najčítanejší celoštátny denník.

Tabuľka č. 1

Všeobecná charakteristika tematických okruhov týkajúcich sa Rakúska v denníkoch Pravda a SME (počet článkov)

Téma	Pravda	Sme	Spolu
Vnútorná politika (krajinské a parlamentné voľby)	25	39	64
Atómová politika	18	15	33
Európska únia	1	6	7
Kriminalita	6	6	12
Hranica	2	2	4
Rómska menšina, migrácia, menšinové otázky	3	2	5
Prírodné a klimatické katastrofy	2	10	12
Iné katastrofy, doprava	2	8	10
Informácie o Slovensku v rakúskych médiách	3	2	5
Kultúra, školstvo, cirkev	3	15	18
Hospodárstvo	1	1	2
Medzinárodná politika, medzinárodné inštitúcie	1	4	5
Iné témy	3	3	6
Spolu	70	113	183

Pri obsahovej analýze dvoch celoslovenských mienkotvorných denníkov Sme a Pravda upúta rozdielnosť v kvantite i v kvalite informovania o diani v susednom Rakúsku. Denník Sme častejšie a najmä aj prostredníctvom komentárov (autormi sú najmä kmeňová redaktorka Miriam Zsilleová alebo spolupracovník Lubo Fuzak) informuje o rakúskych vnútropolitických udalostiach. Sme ich vysvetľuje v kontexte rakúskych reálií, v niektorých prípadoch dokonca hľadá paralely medzi slovenskými a rakúskymi fenoménmi (Mečiar-Haider) so snahou priblížiť slovenskému čitateľovi čo najviac politický vývoj v Rakúsku. V Pravde je drvivá väčšina článkov len krátkou agentúrnou správou a obsahová stránka zaostáva za rozsahom. Veľkú časť článkov tvoria agentúrne správy v podobe stručných spravodajských žánrov a nerozsiahlych interpretácií udalostí na rakúskej politickej scéne. Redakčné materiály a komentáre sú veľkou vzácnosťou. Tento rozdiel platí aj v prípade najčastejšej témy slovensko-rakúskych vzťahov – jadrových elektrární. Kým Pravda len

reprodukuje názory slovenskej a rakúskej strany, Sme komentuje postoj Rakúšanov a kriticky sa s nimi vyrovnáva.

1.2.1. Parlamentné voľby – témy, aktéri a ich hodnotenie

Akousi predohrou k jesenným parlamentným voľbám boli marcové krajiniské voľby, ktoré v Korutánsku priniesli víťazstvo Slobodnej strany Rakúska (FPÖ) a populistu Jörga Haidera a tým predznamenal dramatickú zmenu, ktorú priniesli parlamentné voľby v októbri 1999.

Sme ponúka svojim čitateľom „inside view“ z pera spolupracovníka agentúry APA slovenského pôvodu Luba Fuzaka, ktorý v súvislosti s inými významnými udalosťami píše objektívne analýzy i hodnotiace komentáre. Hodnotenie výsledku korutánskych volieb je v Pravde veľmi opatrné. Autorka komentára *Korutánsky strašiak* Zuzana Kohútiková sa kryje istým odstupom: „...FPÖ-označovaná za krajne pravicovú a nacionalistickú stranu.... Alebo charakteristiky lídra slobodných „protieurópsky“ a „nacionalistický“ dáva do úvodzoviek, čím naznačuje citovanie názoru iných.“ (Pravda, 9. 3. 1999)

Ešte pred krajiniskými voľbami Sme oboznamuje čitateľov so základnými „parametrami“ rakúskej politickej scény, vývojom a príčinami Haiderovej popularity, pričom sú zdôrazňované najmä proticudzinecké postoje Strany slobodných namierené najmä proti juhoslovanským a tureckým gastarbeitrom. Kriticky je prezentovaný kancelár Viktor Klima. Autor (Fuzak) doslova píše: „Klima nemá problém s ním (Haiderom) komunikovať. Svojou podstatou si obaja populisti vlastne nie sú až takí vzdialení.“ (Sme, 6. 3.) Pri vysvetľovaní motívov hlasovania rakúskych voličov v prospech Haidera autor píše: „Prečo ľudia volia Haidera? V skutočnosti sú to fenomény, ktoré sa vysvetliť nedajú, len ich treba vziať na vedomie. (Ani ja som roky nevedel mojim rakúskym spoluobčanom vysvetliť, prečo inak normálna stredoeurópska krajina volí Mečiara. Každému svoje.“ (Sme, 6. 3. 1999)

Kritika na adresu vládnych strán v súvislosti s Haiderovým úspechom pokračuje aj po voľbách: „Ich porážka (vládnych strán) v jednej z hospodársky najzaostalejších krajín v Rakúsku je aj výsledkom ich neschopnosti a arogancie.“ (Sme, 8. 3.) Alebo: „Sociálni i kresťanskí demokrati sa stali stranami, ktoré nevedia jednoduchým ľuďom odpovedať na ich najpálčivejšie otázky a dať im perspektívu. Politika izolácie Haidera vedie len k jeho ďalšiemu posilňovaniu.“ (Sme, 10. 3.)

Kľúčovou vnútropolitickou udalosťou roku 1999 boli parlamentné voľby, v ktorých sa slobodní stali druhou najsilnejšou stranou. 27% hlasov pre Haiderovu stranu vyvolalo v Rakúsku, ale aj v zahraničí množstvo ohlasov, ale aj obáv spájaných s predstavou FPÖ pri moci. I slovenské médiá venovali tejto udalosti rozsiahlu pozornosť, vrátane úvah o dopadoch na slovensko-rakúske vzťahy i podporu Rakúska integračným ambíciám Slovenska (napr. minister zahraničných vecí SR Kukan vyslovil obavy z prípadnej účasti FPÖ

v rakúskej vláde, zdôraznil však, že rozhodnutie rakúskych voličov bude akceptované). (Pravda, 12. 10.)

Hlavný aktér volieb Haider je charakterizovaný ako „pravicový populista“, ktorý je „v role kancelára pre svet neprijateľný“ (Pravda, 5. 10.); politik, ktorý „má vo svojom arzenáli nacionalizmus“ (Pravda, 5. 10.), „kontrolverzný šéf“ strany (Sme, 5. 10.), politiku, ktorému „ide iba o moc“. (Sme, 13. 9.)

Rakúska politická scéna sa podľa autorov „zmenila na nepoznanie“ (Sme 5. 10.); „Rakúsko sa ocitlo na politickom dne.“ (Sme, 4. 10.)

Leitmotívom komentárov je zamýšľanie sa nad príčinami rozhodnutia rakúskych voličov: „Výsledky nabádajú k hroznému konštatovaniu – rakúski voliči sa majú tak dobre, že sa z nudy rozhodli zvoliť najriskynejšiu z povolených alternatív.... Rakúsko, multietnická krajina, ktorá z prisťahovalcov doteraz vždy profitovala, zvolila včera za druhú najsilnejšiu stranu slobodných s ich extrémistickou proticudzineckou rétorikou. To je výsledok, ku ktorému je na sklonku 20. storočia ťažké čokoľvek dodať.“ (Sme, 4. 10.)

Podobne Pravda: „Boli sme svedkami, že občania nie sú schopní stráviť rýchle zmeny ani v ekonomicky prosperujúcej krajine a odovzdávaním hlasov reagujú na populistické heslá.“ (6. 10.) Autor tohoto komentáru šéfredaktor Pravdy Minárik dáva na jednu úroveň Haidera a Malíkovú, šéfkou Slovenskej národnej strany. Podtextom tohoto i iných komentárov je: keď sa takto rozhodujú rakúski voliči, ktorí majú stabilnú demokraciu a prosperitu, čo sa dá očakávať od slovenských voličov?

Výsledok volieb tiež spochybnil sprostredkovateľskú rolu Rakúska v procese európskej integrácie. Upozorňuje na to bývalá veľvyslankyňa ČSFR v Rakúsku Magda Vášáryová. (Sme, 5. 10.)

Obraz Haidera ako „korutánskeho strašiaka“ je v oboch denníkoch spochybnený prostredníctvom vyjadrení bývalého rakúskeho ministra zahraničných vecí Aloisa Mocka. „Haider je dôveryhodný rovnako ako mnohí iní, netreba ho dramatizovať,“ tvrdí v rozhovore pre denník Sme. (Sme, 23. 10.) V Pravde „s rozčúlením reaguje na ohlasy zo zahraničia“. (Pravda, 8. 10.)

Haider sa aj na Slovensku stal synonymom istého typu politiky a v súvislosti s voľbami vo Švajčiarsku, ktoré sa konali tri týždne po rakúskych, sa píše o „švajčiarskych haiderovcoch“. (Sme, 27. 10.)

Rakúšania sú však prezentovaní nielen ako voliči Jörga Haidera, ale aj ako tí, ktorí sa vedú proti prejavom rasizmu a netolerancii postavíť: „Rakúšania dnes budú protestovať proti haiderizácii“, 12. 11.; „Viedeň demonštrovala proti rasizmu.“ (Sme, 13. 11.)

1.2.2. Monotematický slovensko-rakúsky dialóg – jadrové elektrárne

Rozdielne postoje k jadrovej energetike predstavujú už niekoľko rokov stabilnú súčasť slovensko-rakúskych bilaterálnych vzťahov, pričom sa táto otázka vždy aktuálne tematizovala. V roku 1999 to bol termín uzavretia Jaslovských Bohuníc a postoje Rakúska k vstupu Slovenska do Európskej únie v súvislosti s týmto problémom. Jadrové elektrárne boli súčasťou agendy prvej oficiálnej návštevy prezidenta Schustera vo Viedni. Jeho výrok „elektrárne expertom“ sa stal titulom článku uverejnenom v tejto súvislosti v Pravde (16. 7.) a zároveň naznačuje neprimeranú politizáciu problému z rakúskej strany. V článkoch o stretnutí Schuster-Klestil viackrát zaznelo, že jediným tieňom nad slovensko-rakúskymi vzťahmi sú práve jadrové elektrárne.

Rakúsky postoj je prezentovaný ako kladenie si podmienok, vytváranie nátlaku. Evokujú to slovné spojenia „Rakúsko blokuje“, „Veto poslednou možnosťou“, „Rakúsko za odstavenie“, „Nátlak Rakúska“, „Rakúsko zostrilo postoj“ a pod. I keď v drivej väčšine článkov sa neodlišujú jednotliví aktéri rakúskej protijadrovej politiky, z podrobnejších článkov sa dá stopovať istá typológia:

1. kancelár Klima je prezentovaný ako ten, kto hľadá možné kompromisy (Klima bez výhražok, Pravda 10. 11.; „Rakúsky premiér Klima nechce vetovať rozhovory so Slovenskom“, Sme, 9. 11.),
2. ministerka ochrany spotrebiteľov Prammerová (SPÖ) reprezentuje najfundamentalistickejší postoj,
3. rakúski zelení a ekologickí aktivisti kritizujú vládu, lebo nie je schopná tento problém riešiť, pričom nežiadajú prítvrdenie postoja voči Slovensku, ale hľadanie rozumných alternatív a teda aj podanie pomocnej ruky Slovensku („Podľa zelených je kľúčom k riešeniu problému Jaslovských Bohuníc finančná pomoc SR“, ...).

Pri spracovaní témy JE sa oba denníky sústreďujú na postoj rakúskej strany, menej už vysvetľujú (a vôbec nekritizujú) postoj slovenskej strany. Reakcie slovenských politikov sa pohybujú najmä v rovine dobrosrdečnej viery, že sused nám také niečo nemôže urobiť: Schuster: „Neverím, že práve náš sused, s ktorým máme dobré vzťahy, bude blokovat' náš vstup do EÚ.“ (Pravda, 16. 7.) až po jednoznačné odmietnutie najkrajnejších názorov: Šebej a Weiss považujú názory Prammerovej za irelevantné, pretože jej názor nerepresentuje mienku vlády. (Sme, 9. 11.)

Kým v období pred parlamentnými voľbami je rakúsky postoj bráný s istou blahosklonnosťou ako daň predvolebnému boju, po voľbách sa najmä v Sme oveľa otvorenejšie kritizuje rakúska protijadrová „hystéria“, ktoré „beží na plné obrátky“ aj v období politického bezvládia, keďže kabinet Viktora Klimu je na odchode a nie je jasné, aká vláda nastúpi. Vhodnou

zámkienkou na takúto kritiku sa stal list rakúskej veľvyslankyne na Slovensku Gabriely Matznerovej adresovaný rakúskej vláde, v ktorom kritizuje rakúsku atómovú politiku. List vyvolal sériu článkov a komentárov: „Veľvyslankyňa Matznerová kritizuje postoj Viedne“ (Sme, 16. 11.), „Veľvyslankyňa zdvihla Viedni mandle“ (Sme, 18. 11.), „*Hluchý a slepý.*“ (Sme, 20. 11.)

„Veľvyslanectvo nedostalo od vlády žiadne všeobecne pochopiteľné informácie spočívajúce na dôkladných bezpečnostno-technických analýzach, s ktorými by sa dalo argumentovať u slovenskej verejnosti a kolegov z EÚ. Podľa nej (Matznerovej) na Slovensku prevláda názor, že Rakúsko len hrozí a vydiera bez toho, aby ponúklo pomoc a alternatívy, ale medzi krajinami EÚ je izolované.“ (Veľvyslankyňa Matznerová kritizuje postoj Viedne, Sme, 16. 11.)

„(Matzneová) sa dotkla modly a ikony rakúskej politiky: antiatómovej politiky. Za to ju čaká politická inkvizícia. Naznačili to už prvé reakcie, hoci si len málokto položil otázku, či má veľvyslankyňa pravdu. Najviac ich znepokojuje iba to, že nepresadzuje bezhlavú štátnu dogmu ideologického boja proti slovenským atómovým elektrárnam...(Matznerová) patrí k najschopnejším diplomatom... a svoju kompetenciu týmto listom len potvrdila“ ...Prammerová, ktorá atómovú politiku Rakúska riadi s konzekventnou naivitou a nekompetentnosťou, o politickej senzibilitate ani nehovoriac, tvrdila, že list veľvyslankyne bol „nedorozumením.“ (Veľvyslankyňa zdvihla Viedni mandle, Sme, 18. 11.)

„Rakúsko žije v politickom bezvládí, kde chýba pocit zodpovednosti. Podľa niektorých zdrojov neznamená najnovšia kampaň zásadnú zmenu v slovensko-rakúskych vzťahoch či Damoklov meč nad helsinským summitom. Aj tak jej však majú Slováci plné zuby. Vylepšovaním si vnútropolitického imidžu na úkor susedov bola totiž ešte donedávna povestná Mečiarova vláda. A kritizovali ju rakúski politici.“ (Hluchý a slepý, Sme. 20. 11.)

1.2.3. Snaha Sme o rozšírenie klišovitého tematického spektra

Popri vnútropolitických témach, kontroverziách o jadrovej energetike a klasických sezónnych témach typu snehové kalamity, lavíny, dopravné zápchy či kriminalita sa Sme snaží doplniť obraz Rakúska aj o:

1. základné charakteristiky aktuálnej diskusie o neutralite (Debata o rakúskej neutralite sa priostroje, 15. 4.),
2. problémy katolíckej cirkvi (Rakúski katolíci opäť vo víre škandálov, Sme, 24. 3.),
3. informácie o situácii vo verejnoprávnej ORF (Rakúskou ORF otriasa osemsekundový škandál, Sme, 27. 7.).

Tieto články využívajú aktuálne udalosti alebo podnety na priblíženie menej známych aspektov rakúskej spoločnosti.

K historickým kontroverziám bol uverejnený len jeden článok: „Rakúsky politik Pühringer žiada zrušenie tzv. Benešových dekrétov aj na Slovensku.“ (Sme, 21. 4.)

2. Vnímanie západno-východnej hranice rakúskymi médiami

2. 1. Regionálna tlač

2.1.1. Kvantitatívna analýza

Autorky realizovali kvantitatívnu obsahovú analýzu regionálneho týždenníka *Neue Niederösterreichische Nachrichten – NÖN / Schwechater Grenzbote* (1. 1. 1990 až 7. 9. 1994), resp. na základe zmeny názvu v septembri 1994 – *Neue NÖN / Bruckner Grenzbote* (14. 9. 1994 až 31. 12. 1998). Celkovo bolo v čase od 1. januára 1990 do 31. decembra 1997 analyzovaných 734 príspevkov (článkov ako aj krátkych správ), ktoré sa venovali téme „hranica“, resp. „následky otvorenia hraníc“.

Týždenne vychádzajúce Dolnorakúske správy NÖN sú typicky regionálne noviny s veľkým podielom kroniky. Na doloženie svojich správ používajú najmä štatistiky, policajné hlásenia, úradné spisy alebo informácie úradov komunálnej správy či krajinskej vlády. Tematicky sa NÖN v rámci nami vybraných okruhov zameriava predovšetkým na „bezpečnosť“, najmä na kriminalitu, ako sú krádeže alebo pašovanie.

Pozoruhodné je, že takmer polovica všetkých príspevkov (celkom 358) sa zaoberala témou „cezhraničné kontakty“. Výskyt tejto témy však postupne klesal. V roku 1990 bolo uverejnených 60 príspevkov s touto témou, v roku 1991 ešte 56, 1992 a 1993 klesol ich počet na 37, resp. 39, 1994 bol dosiahnutý najnižší stav s 25 príspevkami; potom ich počet znovu ľahko stúpil (30/1995, 29/1996, 39/1997) a nakoniec na 43/1998.

Ak hodnotíme tému „cezhraničné kontakty“ podľa jednotlivých subkategórií (pozri tabuľku č. 2), ukazuje sa nárast príspevkov na tému „ochrana hraníc (polícia, žandárstvo, vojsko)“ (celkom 82), ktorých význam je už v prvých rokoch kvantitatívne značný (8/1990 a 10/1991). Medzi rokmi 1992 a 1994 ich počet mierne klesá a od roku 1995 znovu sústavne stúpal s najväčším počtom príspevkov 16 v roku 1998. Relatívne často možno nájsť aj príspevky o spolupráci v rámci požiarnictva (celkom 117), už v roku 1992 bol ich počet najvyšší a to 19, avšak počas celej doby sledovania neklesol pod 10.

Subkategória „regionálne vzťahy“ (celkom 59) sa vyskytuje iba v prvých dvoch rokoch častejšie (20/1990 a 9/1991), v ďalších rokoch nedosahuje nikdy viac ako 5, s výnimkou roku 1998, keď počet príspevkov stúpol znova na 7. Aj subkategória „spoločnosť a politika“ (celkom 35 príspevkov) bola iba v rokoch 1990 (9) a 1991 (7) častejšia.

„Práca a zamestnanosť“ v rámci cezhraničných vzťahov nie sú v mediálnom spravodajstve regiónu dôležitými témami (celkom iba 22 príspevkov).

V oblasti „hospodárstvo“ (celkom 220 príspevkov) badať ich zvyšovanie v subkategóriách „hospodárstvo vo všeobecnosti“ (68, pričom ich frekvencia medzi najvyšším stavom 10/1994 a najnižším 4/1997 kontinuálne kolíše), predovšetkým subkategória „doprava, príroda a životné prostredie“ (celkom 55) má najviac príspevkov v prvom roku po otvorení hraníc (14/1990), potom ich nie je viac – 8 (1995), resp. 7 (1991 a 1998) za rok, väčšinou je počet príspevkov ešte nižší.

O „športe“ (celkom 24) sa píše málo, najviac príspevkov bolo v roku v 1991 (9). Kategória „vzdelávanie a školstvo“ má iba vedľajší význam (celkovo 10 príspevkov), v rokoch 1994 až 1997 sa o tejto téme vôbec nepíše.

Záverom možno konštatovať, že dva pre kvalitatívnu analýzu vybrané príklady (pozri 5. 2.) „kriminálnosť“ a „ochrana hraníc“ možno priradiť do toho tematického okruhu spravodajstva regionálneho tlačového média NÖN, ktorý sa aj kvantitatívne ukázal byť najvýznamnejším. Obidve témy by sa mohli priradiť do tematického okruhu „polícia, žandárstvo, vojsko“.

2.1.2. Kvalitatívna obsahová analýza: aspekty mediálnej rozpravy v pohraničnom regióne³

V rámci výskumného projektu sme robili kvalitatívnu analýzu verejnej rozpravy vo vybraných médiách s prihliadnutím na typické modelové a konfliktné príklady sprostredkované novinami⁴.

V priebehu analýzy (zahrnuté boli všetky druhy textov, ako sú články, komentáre, krátke správy, fotografie k témam „vnímanie hranice“, „následky otvorenia hraníc“ a ich vnímanie „druhou stranou“) sa vykryštalizovali tematické ťažiskové body, resp. kategórie, ktoré reprezentujú „cezhraničný diskurz“, čiže spoluvytvárajú politické vzťahy Rakúska so susednými krajinami, historickú pospolitosť a klišé: hraničné prechody so Slovenskom, Českom a Maďarskom, hranice prekračujúce partnerské a družobné vzťahy

³ Pozri k tomu aj: Dejanovic, Sonja – Liebhart, Karin (1999): Der Osten als Bedrohung. Anmerkungen zur medialen Berichterstattung über grenznahe Atomkraftwerke. („Východ“ ako ohrozenie. Poznámky k mediálnemu spravodajstvu o atómových elektrárnach v blízkosti hraníc). In: SWS 1999/4, 221-237.

Liebhart, Karin (1998): Die Wahrnehmung der österreichischen West-Ost-Grenze: Grenze und Grenzöffnung im Spiegel regionaler Printmedien. (Vnímanie rakúskej západovýchodnej hranice: hranica a otvorenie hraníc v zrkadle regionálnych tlačových médií). In: Informationen der Gesellschaft für politische Aufklärung / Dezember 1998.

⁴ Z rozsiahlej kapitoly, ktorá sa venuje viacerým tematickým okruhom – Bezpečnosť; Majetkové delikty, „kriminálny turizmus“ a pašovanie; Ilegálni prisťahovalci; Atómové elektrárne; Prezentácia ČSFR a Slovenska v regionálnych tlačových médiách a Aktuálnosť starých obrazov sme pre účely tejto publikácie vybrali iba časti Atómové elektrárne a Prezentácia ČSFR a Slovenska v regionálnych tlačových médiách, pričom obe kapitoly sú krátené.

(mestá, spolky atď.), aktivity v oblasti kultúry (festivaly, koncerty atď.), hospodárstvo (kooperácia, šance, nebezpečenstvá, straty atď.), pracovné sily (import, export, know-how), obchod, nákupný boom, doprava (problémy, výstavba, verejná doprava, súkromná doprava), atómové elektrárne (ohrozenie, pomoc atď.).

2.1.3. Tematická oblasť „Atómové elektrárne“ – ohrozenie Východom

Vnímanie východoeurópskych a východostredoeurópskych susedných krajín Rakúska je z rakúskej perspektívy aj desať rokov po páde železnej opony a s tým súvisiacim koncom hraníc s východným blokom spojený so stereotypnými predstavami o Východe. Tento obraz Východu je však heterogénny – s Maďarskom sa spájajú v politických, mediálnych debatách, ako aj v každodenných rozhovoroch priateľskejšie predstavy ako napr. so Slovenskom, ktoré sa považuje za úplne negatívny obraz Východu. Kým Maďarsko je členom NATO a perspektívnym kandidátom na vstup do Európskej únie, predstavuje Slovensko vo verejnom ponímaní obraz všetkých negatívnych charakteristík „nového Východu“. Od nedemokratických prvkov politického systému a nacionalistických tendencií cez mafiózne štruktúry a kriminalitu až k cezhraničnému ohrozovaniu životného prostredia, vrátane prevádzky atómových elektrární, ktorých technologický štandard sa považuje za úplne zastaralý a katastrofálny.

V súvislosti so Slovenskom chceme uviesť niektoré aspekty verejných debát o ohrození Rakúska, resp. obyvateľstva žijúceho v blízkosti „východnej hranice“ na príklade vybraných regionálnych tlačových médií. Tieto obavy sa prejavili v diskusiách o atómovej energii v 90-tych rokoch, ako aj v debatách o „rozširovaní EÚ smerom na východ“ a zakladajú sa – spolu s oživením historických predstáv – na starých stereotypoch.

Jednotlivé stereotypy sa veľmi zreteľne prejavujú v často emocionálne vedených verejných politických a publicistických debatách o nebezpečenstvách atómovej energie.

2.1.4. Atómová energia ako téma mediálneho spravodajstva o východných susedoch

Téma ohrozenia Rakúska blízko hraníc ležiacimi atómovými elektrárnami, ktorých technický štandard a bezpečnosť nezodpovedá západným normám, zaberá značnú časť spravodajstva o východných a stredovýchodných susedných štátoch. Najnovšie je sústredené na Českú republiku a reaktor Temelín.⁵

⁵ Porovnaj napr. Liebhard/ Pribersky (2001): „Wir sind Europa!“ Österreich und seine Nachbarn am „Goldenen Vorhang“. („My sme Európa!“ Rakúsko a jeho susedia pri „Zlatej oponě“. In: Karlhofer, Ferdinand/ Melchior, Josef/ Sickinger, Hubert (Hg.)“ Anlassfall Österreich. Die Europäische Union auf dem Weg zu einer

Mediálna prezentácia tejto tematiky je nielen v regionálnej tlači veľmi emocionálna. Najmä v Neue Kronenzeitung často v polemickom tóne vedečných príspevkoch (NÖN je oveľa vecnejšia a zdržanlivejšia). Aj fotografiami a ilustráciami sa evokujú scenáre ohrozenia a stereotypné pripisovanie významov.

Toto zistenie sa týka nielen regionálnych novín, ale i veľkej časti nadregionálnej rakúskej tlače – najmä bulvárnych novín, predovšetkým pokiaľ ide o spravodajstvo o využívaní a získavaní atómovej energie. Ako v regionálnej tlači, tak i v nadregionálne pôsobiacich tlačových médiách sa už v nadpisoch používajú mnohé negatívne pojmy. V čitateľoch vyvolávajú strach a pocit hroziaceho nebezpečenstva, napr. opisovaním všetkých možných rizík a katastrofických následkov pre obyvateľov Rakúska.

V správach, komentároch a ostatných textoch sa používajú negatívne pojmy ako „smrť“, „vražda“, „monster“, „šrot“ („Táto elektráreň je šrot!“ text pod fotografiou atómovej elektrárne Dukovany a obrovský kríž medzi dvoma atómovými reaktormi, NKZ 7. 12. 1994), „ohrozenie“, „strach“ (v článku pod titulom „Otvorený Východ: aké to vytriezvenie!“ komentuje NÖN 5. 8. 1992 a ďalej „Eufória po otvorení hraníc sa takmer zmenila na opak. Popri výhodách priniesli zmeny aj nevýhody pre obyvateľov Dolného Rakúska (...) Obavy pred zastaralými atómovými elektrárnami na našich hraniciach naďalej zostali!) a „nebezpečenstvo“ (napr. „Bohunice: druhá časová bomba tiká!“, NKZ 24. 7. x.y.), resp. vo vojensko-marciálnom slovníku sú časté výrazy ako „ofenzíva“ („Ťažká ofenzíva vlády“, NKZ 10. 4. 1995), „front“ („V boji proti slovenskej atómovej elektráni Mochovce tvoria rakúski ochranári prírody jednotný front“, NKZ 20. 2. 1998), „boj“ („Najhorúcejšia fáza protiatómového boja“, NKZ 24. 1. 1995), „vojna“ alebo „útok“ („Rakúska vláda trúbi na totálny útok“, NKZ 16. 3. 1995).

Rakúske protesty proti „atómovej lobby“ a „atómovej diaľnici“ sa vyznačujú tiež agresívnymi výrazmi ako „nátlak“ alebo „pritlačiť“. Pod titulkom „Väčší nátlak na ČSSR!“ vyšiel v NKZ 28. 5. 1989 článok, v ktorom sa hovorí o vyhlásení vtedajšieho vicekancelára Rieglera zaviazat susedný štát, aby vytvoril bezpečnostné opatrenia v atómových elektrárnach a prispôbil sa medzinárodným štandardom. Rakúska vláda musí „urobiť nátlak“, požaduje NKZ znovu 6. 1. 1995 a píše 22. 2. 1995: „Mochovce: Klima a Prammerová musia na Mečiara viac pritlačiť!“

Motívy fotografií a ilustrácií (najmä v Neue Kronen Zeitung, NÖN ich prináša menej) sa stávajú agresívnejšie, hrozivejšie a komplexnejšie, t. j. sú stále viac obohacované dodatočnými, negatívne ladenými symbolmi. To sa týka kvantitatívnej, ako aj kvalitatívnej stránky: atómové reaktory sa ukazujú stále častejšie a vo väčších záberoch. Vždy, keď sa v médiách vyskytujú diskusie o jednotlivých atómových reaktoroch a ich vzatí do prevádzky, resp.

odstavení a verejná mienka sa zdá byť už veľmi zemocionalizovaná, obohacuje Neue Kronen Zeitung (najmä v seriáloch o atómovom nebezpečenstve) svoje obrázkové motívy o náhrobné kamene alebo smrtky s kosou. Na druhej strane – popri snímkach z demonštrácií – kostoly a kríže. Týmito symbolmi asociuje smrť a smrteľné nebezpečenstvo, evokuje ale aj nádej na ochranu ohrozenej spoločnosti vyššou mocou, resp. útechou z náboženstva.

2.1.5. Prezentácia ČSFR a Slovenska v regionálnych tlačových médiách

Ako už bolo povedené v úvode, prezentácia rakúskych východoeurópskych susedov je ladená veľmi emociálne. Vykresľuje sa často hrozivý, paušálny obraz Východu, najmä v oblasti životného prostredia, keď napríklad NKZ z 20. 7. 1990 píše: „ČSFR ako hádam žiadna iná krajina v Európe prispieva k zamoreniu vody, pôdy a ovzdušia – gigantická kuchyňa produkujúca jedy.“

Pozoruhodné je, že Slovinci a nakoniec aj Česi a Maďari sa v regionálnych a nadregionálnych tlačových médiách spomínajú ako susedia najmä vtedy, keď nejde o konflikt záujmov s Rakúskom. Atómová energia je ale veľmi kontroverzná téma. Tu nachádzame skôr formulácie ako „Obyvateľstvo našej východnej susednej krajiny“, alebo „Hoci obyvateľstvu našich východných susedov fakticky chýbajú informácie o nebezpečenstvách šrotových reaktorov (...)“. Dištancia medzi „nami“ a „tými druhými“ sa tým verbálne podčiarkuje.

Blízkosť Rakúska k Východu sa poníma negatívne, lebo z východných krajín sa očakáva ohrozenie. Neustále sa poukazuje na to, že východní susedia sú krajinami bývalého východného bloku. Či už je to odkaz na „ruské“ atómové elektrárne či na to, ako politici zaobchádzajú s kritikou, resp. so Západom. Bohunice sú „atómovou elektrárnou ruského typu“, možnosť ich renovácie sa vylučuje. „Teda i keby príslušné štáty boli ochotné vybaviť svoje staré elektrárne najlepším bezpečnostným zariadením, bola by tu vždy hranica, nad ktorú by sa bezpečnostný štandard nedal zvýšiť,“ usudzuje NKZ z 29. 4. 1991. 2. 1. 1995 sa tie isté noviny opäť ponosujú na nedostatočný technický štandard: bezpečnostné opatrenia nie sú postačujúce, cituje sa „šéf Spoločnosti pre využívanie atómovej energie“. O vzatí do prevádzky Mochoviec sa hovorí ako o „ruskej atómovej rulete“, titulok znie: „Rusi varujú pred vlastnými smrteľnými reaktormi!“

Tabuľka č. 2

Tematická štruktúra príspevkov s témou „cezhraničná spolupráca“ v týždenníku Niederösterreichische Nachrichten / NÖN (1990 –1998)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	Spolu
1. Cezhraničná spolupráca	60	56	37	39	25	30	29	39	43	358
1.1. Spoločnosť, politika	9	7	4	4	3	1	-	3	4	35
1.2. Regionálne vzťahy	20	9	3	3	3	5	5	4	7	59
1.3. Medzinárodné vzťahy ⁶	2	2	2	4	1	-	2	1	2	16
1.4. Práca a zamestnanosť	1	3	5	5	2	2	1	3	-	22
1.5. Partnerské vzťahy obcí	3	6	2	3	-	-	-	-	-	14
1.6. Ochrana hraníc (polícia, žandári, vojsko)	8	10	4	7	5	9	10	13	16	82
1.7. Kriminalita a súdy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.8. Požiarna ochrana	12	19	14	11	10	12	11	15	13	117
1.9. Zdravotníctvo	-	-	3	2	1	-	-	-	-	6
1.9. Vzťahy cirkví	5	-	-	-	-	1	-	-	1	7

⁶ Subkategória „medzinárodné vzťahy“ má v analýze iba okrajový význam a bola zahrnutá do tabuľky iba kvôli úplnosti údajov.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	Spolu
2. Hospodárstvo	42	27	26	22	28	20	18	19	18	<u>220</u>
2.1. Všeobecné témy	5	8	9	9	10	5	11	4	7	68
2.2. Priemysel	2	1	2	3	1	1	-	1	-	11
2.3. Priemyselné parky	-	1	-	-	1	1	-	-	-	3
2.4. Obchod	1	3	3	4	3	2	2	8	4	30
2.5. Komory	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.6. Doprava a železnice	34	14	12	6	13	11	4	6	7	107
2.7. Poľnohospodárstvo	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
3. Príroda a problémy životného prostredia	14	7	2	4	6	8	4	3	7	<u>55</u>
4. Vzdelávanie, školstvo	2	4	1	1	-	-	-	-	2	<u>10</u>
5. Umenie a kultúra (hudba a výtvarné umenie)	22	15	8	6	1	6	3	2	3	<u>66</u>
6. Šport	3	9	4	2	1	2	1		3	<u>25</u>

Obyvateľom Slovenska sa médiami, čiastočne aj roky po páde železnej opony, atestuje chýbajúce povedomie pre vyjadrenie politického názoru. Protest občanov vyvoláva miestami údiv: Na Slovensku sa vyzbieralo viac ako 15.000 podpisov napriek tomu, že atómová lobby tu má do činenia s ľuďmi, „ktorí za desaťročia človeka znevažujúceho režimu sa naučili predovšetkým jedno: uveriť všetkému, čo prichádza zhora a poslušne „mlčať“, píše NKZ dňa 23. 1. 1995. NKZ z 27. 4. 1998 prináša stanovisko slovenskej spolupracovníčky Greenpeace, ktorá hovorí o tom, že Slováci „boli desaťročia pod vplyvom komunizmu a ešte si nezvykli verejne sa brániť“.

Berie sa ale na vedomie, že aj v štátoch bývalej sféry sovietskeho vplyvu sa uskutočňujú protestné akcie proti ohrozeniu atómovou energiou: „Postupne sa na Slovensku zakladajú občianske iniciatívy a skupiny na ochranu životného prostredia, ktoré vehementne vystupujú proti šialenému projektu využívania atómovej energie.“ (NKZ, 22. 4. 1996) Viac-menej explicitne sa pritom Rakúsko dáva často za príklad, ktorý nabáda svojich susedov k boju proti atómovej energii a poskytuje im pri tom podporu: „Rauch-Kallatová burcuje Slovákov na boj so smrteľným reaktorom,“ píše NKZ 20. 4. 1995. Teraz sa aj slovenské média vyslovujú proti Mochovciam, obyvateľstvo našej susednej krajiny bolo „doteraz kŕmené iba jednostrannou propagandou atómovej lobby“. Hovorkyňa organizácie pre životné prostredie Global 2000 sa k tomu vyjadruje: „Na základe tejto reakcie na Slovensku vidno, že politici už nemôžu ako predtým rozhodovať ponad hlavy občanov.“ (NKZ 28. 7. 1995) Minister životného prostredia Bartenstein prezentuje podľa NKZ z 22. 9. 1995 anketu medzi slovenským obyvateľstvom takto: 84% je za alternatívny projekt k Mochovciam, 81% vidí v atómovej energii nebezpečenstvo a 73% je tej mienky, že atómová elektráreň je drahšia ako bežné elektrárne. 42% sa obáva jej nedostatočnej bezpečnosti.

Východ sa v mnohých textoch NKZ vo všeobecnosti demonizuje a predstavuje ako násilnícky, čo vyplýva z týchto príkladov: pod nadpisom „Mafia chce vyhodit' atómový reaktor do vzduchu“ sa tvrdí, že „Ruská mafia v Litve“ hrozí vyhodit' do vzduchu atómový reaktor Ignalina, najväčšiu atómovú elektráreň v Európe. Noviny tento scenár aplikujú na Temelín a Bohunice, kde by niečo podobné bolo čoskoro tiež možné. (NKZ z 15. 11. 1994) Ako príklad sa uvádza aj policajná akcia slovenských výkonných orgánov, považovaná za obzvlášť brutálnu („slovenské bezpečnostné orgány ukázali svoju pravú tvár“, „slovenský policajný teror“, „neuveriteľná brutalita“) v protiklade k údajne civilizovanému správaniu sa rakúskych policajtov, ktorí vraj takto nekonajú: „Je zbytočné poukazovať na to, že naše bezpečnostné sily, ako to je vo vyspelej demokracii aj zvykom, reagovali omnoho obozretniejšie. A už vopred signalizovali porozumenie pre protesty.“ (NKZ 28. 4. 1998)

Klišé nespoľahlivosti a nedôveryhodnosti ľudí z Východu, najmä ale politikov sa používa taktiež. „Cielenými falošnými hláseniami sa Slováci pokúšajú predsa len dosiahnuť financovanie svojho atómového reaktora smrti“, plán financovania ale neobsahuje kompletne fakty. (NKZ 21. 9. 1995) Opisujú sa politici, v analyzovaných príkladoch najmä Mečiar, ktorí svoje sľuby nedodržia, peniaze spreneverujú, „hrajú falošnú hru“ atď. Zhrnutie: Na „susedov“ sa (Rakúsko) nemôže spoľahnúť. „Ukazuje sa, že naši angažovaní špičkoví úradníci a atómoví experti by potrebovali viac pomoci proti Mečiarovým pochybným politickým šachovým ťahom.“ (NKZ 21. 4. 1998) V jednom z článkov sa správa o projekte Mochovce považuje za „manipulovaný papier“, jeho pôvodcom je vraj atómová lobby a tvrdí sa, že hospodárska štúdia je takisto zmanipulovaná. Pod obrázkom je text: „Falošnými štúdiami o svojich reaktoroch smrti sa nám atómová lobby pokúša prejsť cez rozum!“ (NKZ 13. 12. 1994)

Diferencovane píše NÖN s odvolaním sa na výrok Erwina Prölla, že slovenskí politici, prezident Kováč a predseda vlády Moravčík v rozhovore preukázali pochopenie pre obavy obyvateľov Dolného Rakúska, dokonca si vytýčili cieľ v dohľadnej dobe vystúpiť z atómového projektu. (NÖN 20. 7. 1994)

2.2. Celoštátna tlač (denníky Kurier, Der Standard, Die Presse a týždenník Profil)

Vybrané celoštátne rakúske periodiká sme analyzovali z hľadiska vytváraného obrazu Slovenska a tematizovania slovensko-rakúskych vzťahov za rok 1999. (Tabuľka č. 3)

2.2.1. Vnútropolitické témy

V rámci vnútropolitických tém dominovala v roku 1999 voľba prezidenta a s ňou súvisiaca volebná kampaň. Potom, čo sa Rudolf Schuster rozhodol kandidovať, sa ozvalo niekoľko hlasov s pochybnosťami (aj zo strán vládnej koalície) kvôli jeho komunistickej minulosti. Súčasne sa o prezidentský post uchádzala aj bývalá herečka a veľvyslankyňa Magda Vášáryová a bývalý predseda vlády Vladimír Mečiar. Prezidentské voľby boli hodnotené ako otvorenosť voči Európe a obrat od „mečiarizmu“ k (západnej) Európe. Keď Schuster v druhom kole proti Mečiarovi jednoznačne zvíťazil, komentovali to rakúske médiá pozitívne. Výsledok volieb je jasným znamením pre západných investorov a dôkaz dôveryhodnosti krajiny. Slovensko chce, aby sa v zahraničí víťazstvo západne orientovaného Schustera proti „separatistovi“ Mečiarovi aj presne takto interpretovalo. (Presse, 1. 6. 1999)

Tabuľka č. 3

Tematická štruktúra príspevkov týkajúcich sa Slovenska

Téma	Der Standard	Die Presse	Kurier	Profil	Spolu
Voľby prezidenta	7	7	7	1	22
Atómová politika/Bohunice/Mochovce	26	26	9	1	62
Mečiar – éra	5	4	6	0	15
Oficiálne návštevy Slovensko – Rakúsko	0	2	1	0	3
Rómovia – menšinová politika	3	3	0	0	6
10-ročné jubileum otvorenia Východu	6	3	1	0	10
NATO/Bezpečnostná politika	4	9	0	0	13
Európska únia /vstup	15	23	1	1	40
Doprava	2	2	1	0	4
Kriminalita	4	7	3	0	11
Kooperácia/projekty v blízkosti hraníc	7	7	0	0	14
Ochrana hraníc	1	14	0	0	15
Hospodárstvo vo všeobecnosti	12	24	1	0	37
Ostatné	12	15	1	0	28
Celkom	104	146	31	3	280

Ďalšie vnútropoliticky relevantné témy boli vysporiadanie sa s érou Mečiara. „Už minulý týždeň sa v bratislavskom parlamente prerokovala správa o činnosti tajnej služby SIS. Detaily z nej sa prihrali médiám a postarali sa aj medzinárodne o značnú pozornosť. Nový šéf SIS-ky Vladimír Mitro medzitým v liste premiérovi Mikulášovi Dzurindovi navrhol, aby sa zverejnila celá správa o SIS-ke. Bratislava sa chce za bývalé zahraničné aktivity informačnej služby ospravedlniť aj Maďarsku, Česku a Rakúsku“ (Presse 16. 2. 1999), ako aj za upodostatňovanie politikov z korupcie. Bývalému ministrovi hospodárstva Duckému, zavraždenému začiatkom roka 1999, sa vytýkali nelegálne peňažné transakcie. Duckého vražda bola síce témou v rakúskych médiách, ale považovala sa skôr za relikť Mečiarovej éry. Ducký bol napríklad považovaný za „Mečiarovho dôverníka“. (Standard, 12. 1. 1999)

Celkovo sú články týkajúce sa obdobia Mečiarovej vlády a jeho osoby kritické, považujú sa v súvislosti s novou slovenskou vládou Mikuláša Dzurindu „za negatívnu minulosť“. Preto možno nájsť aj také pojmy ako „Mečiarov režim“ (Standard, 16. 2. 199) a „Mečiarova éra“ (Standard, 20. 4. 99 a 20. 8. 99;

Presse, 26. 2. 99, 18. 2.99) Typické boli aj výpovede ako: „*Pokusy odstrašovania a mediálne nenávistné kampane patria k „normalite.“*“ (Standard, 13. 1. 1999)

Tematizuje sa aj vyšetrovanie účasti bývalej vlády a jej zástupcov na nevyjasnených kauzách ako napríklad únos Michala Kováča ml., syna vtedajšieho prezidenta Kováča v roku 1995 do Rakúska, čo sa interpretuje ako vysporiadanie sa s dobou Mečiarovej vlády („Bratislava sa teraz vehementne venuje vysporiadaniu sa s Mečiarovou érou“, Presse, 26. 2. 1999) Hovorí sa dokonca o „po-mečiarovskej ére“ (Presse, 8. 2. 1999): „Musí Mečiar pred súd? Dubiózny únos syna bývalého prezidenta do Rakúska predsa len dobehol bývalého premiéra.“ (Názov článku v Presse, 7. 1. 1999) V inom článku sa píše „Pochybní priatelia, ktorí sa mohli obohatiť na privatizačnom koláči, ale zato museli podporovať HZDS, teraz rad-radom musia vracieť štátu podniky nadobudnuté za smiešnu sumu.“ (Presse, 12. 4. 1999)

Slovenské politické pomery sa spracúvajú nielen v rámci prezidentskej volebnej kampane, spomínajú sa aj v súvislosti s 10-ročným jubileom pádu železnej opony. Vo vzťahu s týmto jubileom nachádzame veľa komentárov s rozpätím od politických udalostí roka 1989 podnes a s tým spojeným hospodárskym a spoločenským vývojom, problémami a scenármi pre budúcnosť. Okrem toho sa dokumentujú diskusie a rozhovory, ktoré sa pri príležitosti tohto jubilea viedli v Rakúsku.

Zjavné je rozhodne pozitívne hodnotenie slovenskej vnútornej politiky, pretože nezvolenie Mečiara a nová vláda prispeli k vylepšeniu obrazu Slovenska: „Nový slovenský premiér Mikuláš Dzurinda v prvých sto dňoch svojej vlády nenechal kameň na kameni. Jeho cieľom je preraziť politickú izoláciu Slovenska.“ (Presse, 5. 2. 1999) Zaujímavé je, že novinové články hodnotia na jednej strane politický vývoj na Slovensku za Dzurindu a Schustera pozitívne, na druhej strane sa ale obávajú ohrozenia tejto demokracie, ako to vyplýva z narážok na budúcnosť a stabilitu slovenskej demokracie.

2.2.2. Atómová energia – bilaterálne vzťahy Rakúsko – Slovensko

Vzťahy medzi Rakúskom a Slovenskom sú v bilaterálnej rovine značne heterogénne a v oblasti „zahraničnej politiky“ sa k nim pristupuje diferencovane.

V spravodajstve dominujú rozdielne pozície vo vzťahu k slovenským atómovým elektrárnam. Rokovania sa vyznačujú ambivalenciou. Na jednej strane sú nepostačujúce ponuky, ktoré by Slovensku mali umožniť získanie energie inými spôsobmi. Na druhej strane sa hrozí rakúskym vetom proti vstupu Slovenska do Európskej únie: „S atómovou elektrárnou v Bohuniciach nevstúpi Slovensko do EU,“ vyhlasuje ministerka pre ochranu spotrebiteľov Barbara Prammerová. Ústredná tajomníčka ÖVP Mária Rauch-Kallatová

varuje Bratislavu, že Rakúsko bude súhlasiť so vstupom Slovenska do EÚ len vtedy, ak sa Jaslovské Bohunice v roku 2000 zatvoria. (Standard, 15. 9. 1999) „Rakúsko zatiaľ blokuje začatie rokovaní o kapitole Energia medzi EÚ a šiestimi kandidátmi na vstup do EÚ. Viedeň tým chce dosiahnuť, aby sa otázka bezpečnosti atómových elektrární dostala viac do pozornosti,“ píše Standard. (30. 9. 1999) Tieto rakúske hrozby ale čoskoro podliehajú kritike, po tom čo zástupcovia Európskej únie slovenské plány akceptujú a Rakúsko za jeho politiku kritizujú („Rakúšanov považujú medzitým v Bratislave za nepoučiteľných“). Takáto kritika sa síce objavuje v novinách, ale v komentároch zaberá málo miesta. Oveľa viac sa obšírne dokumentuje kritika Zelených a rôznych environmentálnych organizácií. Čo sa týka ich slovníka, nemožno tu nájsť tak jednoznačne pejoratívne pojmy ako napr. v Neue Kronen Zeitung, hoci sa používajú výrazy ako „vysoko rizikové reaktory“ (porovnaj napr. Standard, 3. 12. 1999 a 13. 12. 1999). Badať však zaujímavé pokusy preberať slovník bulvárnych médií, keď napr. noviny Die Presse hovoria o „šrotovom reaktore“ Bohunice, teda spojenie, ktoré použili rakúske bulvárne noviny. (Presse, 8. 2. 1999) V protiklade s bulvárom sa Presse a Standard pokúšajú pripustiť aj kritiku vlády („Avšak všetky pokusy vtedajšej slovenskej vlády presvedčiť aj Rakúsko o bezpečnosti svojich atómových elektrární viedli iba k ďalším nezhodám.“ (Presse, 8. 2. 1999) Vláda je kritizovaná iba nepriamo citovaním iných novín alebo zástupcov Európskej únie, ktorí kritizujú rakúske stanoviská: „Slovensko: nová vláda sa drží Mečiarovej atómovej politiky. Rakúske pochybnosti o bezpečnosti slovenských atómových elektrární sa medzinárodne chápu čoraz menej.“ (Nadpis článku v Die Presse, 8. 2. 1999) O niekoľko mesiacov neskôr možno v tých istých novinách čítať: „Boj Rakúska proti atómovým elektrárnám necháva našich susedov chladnými.“ (Presse, 30. 6. 1999)

2.2.3. Medzinárodné témy a bezpečnostná politika

Do tejto kategórie patria predovšetkým dve dôležité témy:

1. rozširovanie EÚ a hodnotenie Slovenska inštitúciami Európskej únie,
2. hodnotenie Slovenska po tom, čo sa uchádza o vstup do NATO a z toho vyplývajúce dôsledky pre bezpečnostnú politiku Rakúska.

Slovensko je hodnotené relatívne dobre („Slovenská vláda sa zrejme snaží prezentovať ako verný spojenec Západu a umožniť tak rýchly vstup do NATO“, Presse, 9. 4. 1999) a je ako budúci člen EÚ v zásade vítané. Na túto skutočnosť sa však viažu niektoré podmienky, ktoré sa v článkoch neustále opakujú – úroveň miezd na Slovensku, rozvoj hospodárstva, ambície v oblasti bezpečnostnej politiky a nasadenie slovenských vojakov (v Kosove), už existujúca spolupráca medzi inštitúciami rakúskej a slovenskej armády. Vyskytuje sa ale i skepsa a požiadavky na globálne posúdenie slovenských politických, ako aj hospodárskych a bezpečnostno-strategických pomerov.

V tlači možno pozorovať snahu o vyvážené znázornenie problematiky, ale aj prezentovanie výhod vstupu Slovenska do Európskej únie pre Rakúsko. Podľa toho, ako sú noviny hospodársko-politicky orientované, dostávajú sa do popredia určité aspekty, napríklad rakúska účasť v slovenských podnikoch.

Rakúsku sa pripisuje jednak pozícia sprostredkovateľa medzi Slovenskom a EÚ („Rakúsko ako susedná krajina a hlavný profitujúci z otvorenia Slovenska smerom na západ by podľa želania Bratislavy malo byť akýmsi advokátom Slovenska v Európskej únii.“ Presse, 15. 7. 1999) Na druhej strane je tu však prekážka, keď ide o otázky atómovej politiky. V spravodajstve sa opisujú bilaterálne stretnutia a ich diplomatická reč a napäté vzťahy kvôli atómovým elektrárnam: „Odhladiac od otázky atómových elektrární ocenili, tak Schüssel, ako aj jeho slovenský hostiteľ „vynikajúce“ medzištátne vzťahy. Slovensko mimoriadne oceňuje pomoc Rakúska pri svojich integračných snahách, povedal Kukan.“ (Standard, 26. 2. 1999) Na adresu rakúskeho postoja voči Slovensku bol uverejnený iba jeden kritický komentár.

Analyzované rakúske médiá si taktiež všimajú slovenské spravodajstvo. To znamená, že sa reprodukovávajú argumenty slovenskej strany, ako aj názory slovenských politikov na rakúske stanoviská. Vyzerá to ako pokus pustiť k slovu aj „slovenskú stranu“.

O pohraničnom území nachádzame rozdielne reportáže. Hovorí sa o ochrane hraníc a ich ilegálnom prekračovaní – vždy v súvislosti s už existujúcimi alebo potrebnými opatreniami a nasadením rakúskeho vojska. Jednotlivé „zadržania osôb“, ktoré ilegálne prekročili rakúske hranice, sa nedokumentujú (v protiklade k Neue Kronen Zeitung). V dolnorakúskej tlači sa okrem toho prezentujú idey a projekty konkrétnej cezhraničnej spolupráce, často v súvislosti s podporou EÚ-peňazí. O iniciatívach občanov v pohraničných regiónoch sa píše málo alebo vôbec nič.

2.2.4. Hospodárstvo

V hospodárskej oblasti dominuje téma možného vstupu Slovenska do Európskej únie. V pravidelných intervaloch sa kandidáti „známujú“, resp. sa hodnotí ich pozícia a miesto v hospodárskej oblasti, z čoho sa odvodzuje pravdepodobnosť ich vstupu do EÚ. Hospodárska situácia Slovenska sa hodnotí rôzne: „V každodennom živote sa ukazuje, že desať rokov môže byť krátka doba. I keď v hlavnom meste Bratislave pracuje veľa cudzincov, môže sa ešte stále stať, že kupujúci v obchodoch musia čakať, keď sa predavačky nenechajú rušiť pri svojich debatách. Nedá sa prehliadnuť, že slovenská gastronómia sa síce zlepšuje, ale „západné ceny, východné služby“ stále ešte nestratilo platnosť.“ (Presse, 22. 11. 1999) Na jednej strane sú tu pozitívne a optimistické prognózy vývoja. („V hospodárskej oblasti je Slovensko „dobré“,“ píše Standard 7. 12. 1999.) Na druhej strane sa doterajší vývoj posudzuje negatívne, často s odvolaním sa na Mečiarovu politiku. Kandidáti

na vstup do EÚ sa hodnotia v konkurencii a podľa vzťahov. Ďalej sa píše o rakúskej účasti v slovenských podnikoch a bankách. Je to zaujímavé protirečivé spravodajstvo od slovenskej hospodárskej mizérie až po reálne šance rozvoja trhového hospodárstva na Slovensku.

Pri príležitosti desiateho výročia roku 1989 sa hodnotia aj hospodárske snahy Slovenska a ostatných postkomunistických štátov. Hodnotenie je značne negatívne, transformačný proces sa považuje za príliš pomalý: „Hoci reformné štáty už desať rokov pracujú na transformácii, je integrácia do svetového hospodárstva ešte stále nepostačujúca. Tieto krajiny patria do tzv. emerging markets, čo iba dokumentuje, že sú od západného trhového hospodárstva stále značne vzdialené. Preto zostáva východná „kultúra obchodu“ iná ako na Západe. (...) Aj silný vplyv mafie a korupcie v hospodárstve východných štátov vedú západné firmy k diferencovanému posudzovaniu trhu reformných krajín. V mnohých prípadoch je veľkým problémom aj únik kapitálu.“ (Presse, 8. 11. 1999) Podľa hodnotenia novinárov sa zdá, že hospodársky systém sa podstatne nezmenil. Keď sa ale v hospodárskej časti novín píše o rakúskej či inej zahraničnej účasti v slovenských podnikoch alebo o novozriadených podnikoch veľkých zahraničných firiem, takúto kritiku nenachádzame.

2.2.5. *Týždenník Profil*

Profile nachádzame iba jedinú reportáž (č. 19 z 10. mája 1999), ktorá je celá venovaná Slovensku a osobitne prezidentským voľbám. Ďalšie dve reportáže (č. 27 z 5. júla 1999 a č.40 zo 4. októbra 1999) sa iba okrajovo zaoberajú Slovenskom. Slovensko bolo ale zahrnuté do analýzy, keďže ide o dôležitú a aktuálnu tému rozšírenia EÚ na východ a poskytuje základňu pre porovnanie s inými krajinami (preto aj Slovensko). V druhom príspevku je diskusia s komisárom EÚ Verheugenom o atómových elektrárnach a ich postavení medzi kritériami pre rozširovanie EÚ.

3. Porovnanie slovenskej a rakúskej tlače z hľadiska vytvárania obrazu suseda

Zo slovenských regionálnych tlačových médií sme analyzovali iba týždenník Záhorák, ktorý sa čítanosťou a rozšírenosťou v regióne Záhorie nemôže porovnávať so svojím rakúskym prot'ajškom Neue Niederösterreichische Nachrichten – NÖN. V rakúskych regionálnych médiách bola skúmaná téma mnohonásobne viac prítomná ako v slovenských. Faktory, ktoré sa pod túto výraznú a diametrálnu odlišnosť podpísali, by sa dali zhrnúť takto:

1. rozdiely v samotných regionálnych denníkoch, predovšetkým rozsah, ďalej celkovo väčší význam regionálnej tlače v Rakúsku, ide o dlhodobu decentralizovanú spoločnosť, ľudia sú viac zainteresovaní do diania na lokálnej úrovni,
2. téma hranice, cezhraničná spolupráca bola prítomnejšia aj pred novembrom 1989,
3. časté spracovávanie tejto témy ako ohrozenie, čo umožňuje novinársky vďačnú emocionalizáciu a stereotypizáciu.

Rakúske médiá pracujú s polarizáciou medzi Rakúskom, resp. Západom, ku ktorému Rakúsko patrí a nebezpečným, divokým Východom. Rakúsko sa pritom štylizuje ako ochranca, ako ten, kto prevzal funkciu „hraničného štátu“ ako „pevnosti Európa“, zároveň pracuje s obrazom „mostu“ medzi Východom a Západom. Tieto stereotypné obrazy fungovali už aj po 2. svetovej vojne v priebehu „Wiederaufbau“ (znovuvýstavby) Rakúska a boli od polovice 50. rokov posilnené získaním statusu neutrálnej krajiny ležiacej medzi Západom a Východom. Po roku 1989 nadobudli tieto stereotypy novú aktuálnosť.

Pocit ohrozenia z Východu siaha v kolektívnom vedomí Rakúšanov späť až do doby tureckého nebezpečenstva. To sa týka aj „rozpadu sovietskeho impéria“ a následkov udalostí z roku 1989, vojen v rozpadávajúcej sa Juhoslávii, prísťahovaleckých a migračných scenárov, ale aj mediálnych debát o kriminalite cudzincov a „východnej mafii“, cez ekologické ohrozenie a hranice prekračujúce nebezpečenstvo reaktorových nehôd.

Kľúčovou témou rakúskych médií vo vzťahu k Východu je otázka „bezpečnosti“, ktorá nadobúda rôzne podoby. Ide o bezpečnosť osobnú (kriminalita, mafie), bezpečnosť ekologickú (predovšetkým jadrové elektrárne, ale aj cezhraničné emisie, doprava a pod.), bezpečnosť ekonomickú a sociálnu (prísťahovalci), vojenskú (vojna na Balkáne) až po bezpečnosť v najvšeobecnejšej politickej rovine (potencionálne bližšie nešpecifikované hrozby európskeho Východu). Emocionalizovanie rizík, ktoré môžu prísť z Východu, vytvára čierno-bielu stereotypizáciu a implicitne rekonštruje rozdelenie európskeho kontinentu, pričom znovu ožívajú dávne predsudky – tu „civilizovaný“ Západ, tam „barbarský“ Východ.

Slovenská regionálna tlač sa problému cezhraničnej spolupráce, obrazu suseda a vzájomných vzťahov venovala len okrajovo a to predovšetkým v nariadení na spoluprácu na rôznych úrovniach. (Regionálny týždenník Záhorák.) Jedno z vysvetlení je, že po zmene režimu bolo priveľa nových fenoménov a nových udalostí, ktoré mali vyššiu prioritu. Vo vzťahu k Rakúsku prevládal rešpekt. Nešlo pritom o obraz reálnej krajiny a reálnych ľudí, v popredí bolo Rakúsko ako referenčný rámec pre nás samých, obraz toho, kde sme už mohli byť, keby sme nebudovali komunizmus. Namiesto reflektovania susedov otvorenie hranice a prvé konfrontácie s krajinou za ňou vyvolali sebareflexiu a porovnávanie sa so susedmi. Neskôr toto vnímanie ustúpilo a noviny sa venujú konkrétnym formám a prípadom cezhraničnej spolupráce. V polovici 90. r. sa vynára téma nedostatočnej infraštruktúry, najmä hraničných prechodov. I keď téma „ohrdnutého suseda“, o ktorého Rakúšania nejavia dostatočný záujem, alebo dokonca vytvárajú (alebo minimálne neodstraňujú) prekážky na bezproblémovú komunikáciu, sa priam ponúka, regionálny týždenník ju netematizuje.

Kým na regionálnej úrovni môžeme konštatovať výrazné rozdiely, celonárodná tlač je oveľa podrobnejšia, najmä čo sa týka rozsahu pokrytia (s rakúskymi denníkmi Standard a Presse je porovnateľný najmä denník SME, pozri tabuľky č. 1 a 3). Druhou spoločnou črtou je aj kvantitatívny rozsah pokrytia, väčšia objektivita a spravodajský charakter článkov bez silnej emocionalizácie, ktorá je prítomná v regionálnej tlači. V tematickej štruktúre rakúskych denníkov dominuje predovšetkým jadrová energia, slovenské denníky sa zameriavajú predovšetkým na vnútropolitický vývoj v Rakúsku. Otázke jadrovej politiky Rakúska sa však nevyhýbajú a prezentujú kritické postoje. Rakúske médiá sa často venujú aj problematike vstupu Slovenska do Európskej únie, a to z viacerých hľadísk – politického, bezpečnostného aj hospodárskeho.

Doslov

Lubomír FALŤAN

Obdobie konca 20. storočia a počiatkov storočia nového predstavuje v prípade prihraničných regiónov na slovensko-rakúskom pomedzí prechod k hľadaniu pragmatických riešení a prístupov v cezhraničnej spolupráci. Individuálne kontakty medzi obcami po oboch stranách hranice sa začali prispôbovať reálnym možnostiam a reálnemu záujmu. V okolitých postsocialistických krajinách 90. roky otvárajú nové príležitosti na cezhraničnú regionálnu spoluprácu prostredníctvom vznikajúcich euroregiónov. Takýmto spôsobom v Českej republike i Poľskej republike vznikali spoločné euroregióny na hraniciach predovšetkým s Nemeckom, pričom niektoré z nich boli trojstranné (napr. Euroregión Nisa). Na Slovensku boli tieto tendencie pribrzdené vzhľadom na politicky motivované obavy z vytvárania takýchto cezhraničných zoskupení (dokumentovali to problémy so slovenskou účasťou v Euroregióne Karpaty, ktorý zahŕňoval prihraničné regióny Poľska, Ukrajiny, Maďarska a Rumunska a predpokladal aj rovnocennú účasť regiónov východného Slovenska, problémy so slovenskou formou partnerstva v Euroregióne Tatry v poľsko-slovenskom pohraničí.) Až po roku 1998 (po voľbách) sa idea euroregionálnej cezhraničnej spolupráce opätovne oživila. Vznikol celý rad iniciatív a v začiatkoch nového milénia už v pohraničných oblastiach Slovenska pôsobilo 11 euroregiónov¹. K nim možno zaradiť aj vznik Euroregiónu Pomoravie. Uvedený euroregión sa rozprestiera na území Záhoria (SR), južnej Moravy (CZ) a Weinviertel-u (A). Predpoklady na jeho vznik boli založené v roku 1997, keď bol vypracovaný text deklarácie o cezhraničnej spolupráci (12.9.1997 v Hohenau) a o niekoľko mesiacov neskôr bola podpísaná dohoda (1.12.1997, Mistelbach) medzi regiónmi Weinviertel, regionálnym združením Záhorie a regionálnym združením obcí a miest južnej Moravy o perspektívnom vytvorení spoločného euroregiónu. Samotná dohoda o jeho vytvorení bola podpísaná v Skalici 23.6.1999. Novovzniknutý

¹ Pozri: Ján Pašiak, Peter Gajdoš, Lubomír Falťan: Regional Patterns in Slovak Development. In: Central Europe in Transition: Towards EU membership, Edited by Grzegorz Gorzelak, Éva Ehrlich, Lubomír Falťan, Michal Illner, Regional Studies Association, Polish Section Sekcja Polska, Scholar, Warsaw 2001, s. 347-348.

euroregión zahrňuje tieto administratívno-správne územné celky v jednotlivých štátoch²:

Rakúsko – Weinviertel:

Gänserndorf, Mistelbach, Hollabrun, Korneuburg,

Česká republika – južná Morava:

Břeclav, Brno-venkov, Hodonín, Znojmo,

Slovensko – Záhorie:

Malacky, Skalica, Senica, časť okresu Myjava a záhorské časti Bratislavy – Devín, Devínska Nová Ves a Záhorská Bystrica, ktoré geograficky a historicky prináležia k regiónu Záhorie.

V území euroregiónu žije asi 650 000 obyvateľov.

Vznik Euroregiónu Pomoravie prináša novú kvalitu do cezhraničných vzťahov a spolupráce. Vytvára predpoklad, aby individuálne kontakty a spolupráca medzi obcami boli doplnené širšími a koordinovanými regionálnymi politikami v spoločnom cezhraničnom priestore, dynamizujúcimi rozvoj niekdajších (železná opona) marginalizovaných území. K aktivizácii euroregiónu napomáha pôsobenie Fondu pre podporu malých projektov Phare CBC. Fond finančne podporuje spoločné rakúsko-slovenské aktivity v širšom prihraničnom území. Škála podporovaných aktivít je široká, lebo zahrňuje oblasť kultúry, športu, spolupráce medzi školami, aktivity v oblasti životného prostredia, turistiky, ale podporuje aj malé podnikanie atď.

Možnosti cezhraničnej spolupráce v regióne Záhorie, a to práve vo vzťahu k rakúskemu územiu ovplyvňujú stále pretrvávajúce infraštruktúrne bariéry, ktorých váhu zvyšuje aj existencia prírodnej prirodzenej bariéry v podobe rieky Morava. Dlhoročný odlišný politický vývoj v minulosti spôsobil, že infraštruktúrny vývoj na danom území sa rozvíjal v smere západ – východ, na osi skvalitnenia prepojenia – autostráda, medzinárodný železničný koridor – v rámci vtedajšieho spoločného štátu (Československa). Prepojenie na Rakúsko preferované nebolo. Aj preto sa z územia Záhoria za obdobie existencie socializmu nevybudovalo (okrem už predtým existujúceho obmedzeného železničného spojenia na trase Bratislava – Devínska Nová Ves – Marchegg – Viedeň) žiadne dopravné spojenie týmto smerom. V súčasnosti má toto územie veľké rozvojové možnosti (a to hlavne v kontexte pričlenenia do EÚ):

- leží na dopravných koridoroch (aj keď absentuje zodpovedajúce kvalitné prepojenie na Rakúsko a tým aj na ďalšie terajšie členské krajiny EÚ),
- leží v strategickom stredoeurópskom rozvojovom priestore vymedzenom dynamicky sa rozvíjajúcimi mestskými centrami Viedeň – Buda-

² Euroregión v skratke, Zostavili: MECCA Environmental Consulting, Dr. Hannes Schaffer A-1070 Wien, Lindengasse 61/VIII, Regionálne združenie Záhorie, Ján Hladík, SK-900 54 Jablonové 1997.

-
- pešť (Győr) – Bratislava – Brno s ich ľudským, odborným a kvalifikačným hospodárskym i kultúrnym potenciálom,
- je priestorom príťažlivým pre nové významné investičné aktivity vo vznikajúcich priemyselných a priemyselno-technologických parkoch, vo vysokej koncentrácii vedeckovýskumného potenciálu,
 - súčasne je tento priestor nositeľom i významných eko-krajinných systémov, vyžadujúcich si primeraný rešpekt a ochranu, pričom tieto kvality zvyšujú jeho hodnotu a atraktivitu.

Do rozvojových zámerov po oboch stranách hranice po roku 2000 už aktívnejšie vstupujú regionálne samosprávne subjekty reprezentované na rakúskej strane spolkovou krajinou Dolné Rakúsko a na slovenskej Bratislavským samosprávnym krajom. Predpokladá sa predovšetkým rozvoj dopravnej infraštruktúry na záhorskej strane (cestné prepojenie medzi Marcheggom a Devínskou Novou Vsou), ale aj celková aktivizácia uvedených samosprávnych regiónov. Aj v tomto širšom kontexte sa do popredia dostáva otázka dlhodobu zanedbaných dopravných komunikácií cestných (autostrádne prepojenie Bratislavy a Viedne s využitím a napojením na autostrádu Budapešť – Viedeň), ale aj železničných (hlavne prepojenie letísk). Blízkosť Bratislavy a Viedne si vyžaduje aj koordináciu rozvojových zámerov týchto dominantných centier v kontaktnom regióne. Preto je aj v tomto kontexte dôležité, ako sa bude z pohľadu prítomnosti a budúcnosti formovať občianske povedomie, obraz suseda i identifikácia s kooperujúcim cezhraničným, multikultúrnym a multietnickým regiónom.

Autori

Daniel Kollár, (1963) – sociálny geograf, Geografický ústav SAV, oddelenie humánnej geografie.

Zaoberá sa témami ako priestorové správanie človeka, priestorová štruktúra prihraničných území a euroregióny, cezhraničná spolupráca, vnímanie hranice, pohraničia a susedných krajín. Zoznam vybraných publikácií: *Sociálna geografia a problematika výskumu priestorového správania človeka*. Geografický časopis, 44, 2, 1992, 149-161. *Behavioural-geographical Aspects of Environmental Quality*. (Ira V., Kollár D.) GeoJournal 3.32, (1994), 221-224. KOLLÁR D. (1994): *Importance of perception and evaluation of environment in spatial behaviour of man*. Geografický časopis, 46, 205-218. *Les migrations frontalières entre la Slovaquie et l'Autriche*, (Fassmann H., Kollár D.) Migrations societe 43, 1996, 91-102. *Development of the slovak labour market and migration to Austria*. Polish Population Review, 13, 1998, 67-86. *Slovenská migrácia za prácou do Rakúska – realita verzus predstavy*. Sborník ČGS 105, 1, 2000, 41-49. *Slowakische Pendelwanderung nach Österreich*. Der Donauraum, 40, 1-2, 2000, 16-31.

Ol'ga Gyárfášová (1957) – absolvovala sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 1999 je programovou riaditeľkou v Inštitúte pre verejné otázky. Vo svojej práci sa sústreďuje na výskum verejnej mienky, politickej kultúry a volebného správania. Je spoluautorkou viacerých kníh a štúdií, napríklad *Ona a on na Slovensku – ženský údel vo svetle verejnej mienky* (1996); *Slovensko pred voľbami. Ľudia – názory – súvislosti* (1998); *Democracy and Discontent in Slovakia: A Public Opinion Profile of a Country in Transition* (1998); *Slovenské voľby '98: Kto? Prečo? Ako?* (1999); *Krajina v pohybe* (2001). V publikácii IVO *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti* (2002) je spoluautorkou kapitol *Verejná mienka*, *Ženy, muži a rovnosť príležitostí* a *Ženy a muži v politike*. Je spoluorganizátorom Inštitútu pre verejné otázky a členkou jeho Správnej rady.

Zdenek Šťastný (1938) – absolvent Vysokej školy ekonomickej, kandidát sociologických vied v odbore sociológia vidieka a poľnohospodárstva. Samostatný vedecký pracovník Sociologického ústavu SAV v Bratislave.

Aktivity: výskum sídelných spoločenstiev, fungovanie sociálnych a ekonomických štruktúr vo vidieckom priestore, sociálne dôsledky ekonomickej reformy v poľnohospodárstve, agrárna politika, ekonomické aspekty fungovania lokálnych spoločenstiev, lokálna sociálna identita, cezhraničné regionálne vzťahy, sociálno-ekonomická problematika regionálneho rozvoja. Niektoré

vybrané publikácie: *Die Westslowakei zwischen Tradition und Umbruch.* (The Westslovakia between the Tradition and Change) In: Die Grenzgebiete Österreichs und seiner östlichen Nachbarn. Hrsg. Franz Greif Bundesanstalt für Agrar-wirtschaft Schriftenreihe Nr.91 Wien 2001, 45-59; *Die slowakische Agrarkrise und der ländliche Raum.* (The Agricultural Crisis in Slovakia and the Countryside Space) In: EU –Erweiterung. Positionen der österreichischen und europäischen Landwirtschaft. Agrarische Rundschau. Ökosoziales Forum Österreich. Wien August 2001, s. 55-59; *Niektoré hospodárske a sociálne problémy, súvisiace s privatizáciou a dekollektivizáciou poľnohospodárstva na Slovensku.* /Some economic and social problems connected with the Privatisation and De - Collectivization of Agriculture in Slovakia/ In: Původní a noví vlastníci. Strategie nabývání majetku ve střední a východní Evropě. Cahiers du CERFES. Praha červen 1996. s. 77-86; *Transformationsbedingte Probleme der Landwirtschaft und der ländlichen Siedlungen in der Slowakei.* /The Problems conducting the Transformation in Agriculture and countryside Settlements in Slovakia./ In: Das Dorf in Südosteuropa zwischen Tradition und Umbruch. Hrsg.:Frank-Dieter Grimm und Klaus Roth Südosteuropa Aktuell 25.-Südosteuropa-Gesellschaft München 1997, s. 150-161; *Changes to Economic Factors and Their Implications for Local Self-Government. International Review of Sociology.* Monografic Section. „Small towns under the de-socialist transformation: The Slovak case.“ Ed. Akihiro Ishikawa. BORLA Roma Italia Nr. 2-3. 1994. s. 94-109.

Karin Liebhartová (1963) – vyštudovala politické vedy a etnológiu na Viedenskej univerzite a v Inštitúte pre pokročilé štúdiá. Pracuje ako výskumníčka v Rakúskom inštitúte pre východné a juhovýchodné európske štúdiá v oddelení spoločenských vied. Učí v Inštitúte pre politické vedy Viedenskej univerzity. Zaoberá sa otázkami politickej kultúry, politickými mýtmi, symbolmi a rituálmi, štúdiami národa a nacionalizmu, identity a politikou roli (gender).

Publikácie: *Inszenierungen Stichwörter zu Österreich*, Wiena 1995 (spoluau-tori S. Breuss a A. Pribersky); *Austrian Identities. Aspects of Austrian national Identity Versus Regional Identity.* Using Carinthia as an Illustration. In: N. Lukanovic, Sonja/Slovenian National Commission for UNESCO/Institute for Ethnic Studies (ed.): *Overlapping Cultures and Plural Identities*, Ljubljana 1995, 111-125; *Aspects of Political Culture in Austria.* In: Plasser, Fritz (Pri-bersky, A. (ed.): *Political Culture in East Central Europe.* Aldershot-Brook-field USA et al. 1996, 211-222; *Die Qualität der österreichischen Demokratie. Versuche einer Annäherung.* (ed.):. Vienna 1996 (spoluautor: D. Campbell, R. Martinsen, Ch. Schaller a A. Schedler); *Rituale des nationalen Gedenkens – die Schweiz, Frankreich, Österreich und Deutschland im Vergleich.* In: Brix, Emil/Stekl, Hnees (Hg): *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa.* Vienna 1997, 395-417 (spoluautori S. Breuss

a A. Pribersky); *Political Culture in Austria*. In: Parliamentary Democracy 2/1999. Publications of the Institute for Political and Legal Studies Sofia 1999, 78-92; *Inszenierungen des Politischen in Österreich nach 1945*. In: Pribersky, A./Unfried, B. (Hg.) Symbole und Rituale des Politischen. Ost – und Westeuropa im Vergleich. Frankfurt/M.-Berlin-New York-Paris-Viena 1999, 265-280; *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh University Press 1999 (spoluautori R. Wodak, R. de Cillia a M. Reisigl); *Genug von Europa. Ein Reisejournal aus Ungarn und Österreich*. Vienna 2000 (spoluautori C. Grosser, S. Kurtán a A. Pribersky).

Sonja Dejanovićová (1973) – absolvovala štúdium politických vied a komunikácie na Viedenskej univerzite. Pracuje ako výskumná pracovníčka v Rakúskom inštitúte pre východné a juhovýchodné európske štúdie v oddelení spoločenských vied. Venuje sa otázkam cezhraničných vzťahov a roli médií. Je spoluautorkou publikácie S. Dejanovic – K. Liebhart: *Die Osten als Bedrouhung. Zur Medialen Berichtenstattung uber grenznahe Atomkraftwerke and Beispiel der Slowakei*. In: SWS-Rundschau (39. Jg.) Helf 3/1993; 1-17.

Ľubomír Falt'an (1947) – vysokoškolské štúdium odbor sociológia absolvoval v Krakove (Poľsko) na Jagellonskej univerzite (1971) a v ďalších rokoch pokračoval doktorským štúdiom na Varšavskej univerzite, kde v roku 1975 získal titul doktora (PhD.). Od roku 1974 pracoval ako urbanistický sociológ najprv v Slovenskom výskumnom a vývojovom centre urbanizmu a architektúry (do r. 1979) a neskôr v Štátnom výskumnom projektovom a typizačnom ústave (do r. 1989). V októbri r. 1989 prešiel do Ústavu filozofie a sociológie SAV ako samostatný vedecký pracovník a zástupca riaditeľa. Po znovuoobnovení Sociologického ústavu SAV (1. júla 1990) sa stal jeho riaditeľom a v tejto funkcii v ňom pôsobí až podnes. V rokoch 1990 – 1992 učil na Katedre sociológie FF UK sociológiu mesta a dediny. Od roku 2003 učí na Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK sociológiu. Venuje sa otázkam rozvoja sídiel a regiónov, bývania, lokálnej demokracie, cezhraničnej regionálnej spolupráce, lokálnej identity. Je riešiteľom mnohých domácich a medzinárodných vedeckovýskumných projektov, spolupracuje pri riešení územných plánov a regionálnych rozvojových projektov. Je spoluautorom viacerých kníh a štúdií, napríklad: *Slovakia Steps towards EC Memebership*, Sociologický ústav SAV, Bratislava 1993, *Regions – Self Government – European Intergration (Case of V – 4 Countries)*, Sociologický ústav SAV, Bratislava 1995, *Sociálna marginalita území Slovenska (Social Marginality of Territories of Slovakia)*, (Ľ. Falt'an – P. Gajdoš – J. Pašiak), S.P.A.C.E., Bratislava 1995, *Nové podoby verejnej správy (Slovenská a flámska skúsenosť)*, (New shapes of Public Administration (Slovak and Flemish Experiences), Sociologický ústav SAV, Bratislava 1997, *Central Europe in Transition:*

Towards EU Membership, (ed. G. Gorzelak, E. Ehrlich, L. Falt'an, M. Illner (Regional Studies Association, Polish Section, Sekcja Polska, Scholar)), Warsaw 2001, *Podoby lokálnej demokracie v Banskej Štiavnici* (ed. a spoluator), Sociologický ústav SAV, Bratislava 2001.

Silvia Miháliková (1952) – vyštudovala sociológiu na Komenského univerzite v Bratislave. Tu získala aj doktorát a habilitáciu (docentúru). Učí na Katedre politológie Filozofickej fakulty UK a na Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK. V rokoch 1999 – 2001 pôsobila na Brémskej univerzite (Nemecko). Zaoberá sa otázkami politickej kultúry, formovania demokratických inštitúcií v postsocialistických krajinách, otázkami demokracie, tolerancie a ľudských práv, otázkami národnej identity. Okrem pedagogickej činnosti sa venuje aj výskumu s uvedeným zameraním.

MENTÁLNA HRANICA

Obráz suseda v slovensko-rakúskom pohraničí

Editor: Lubomír Falt'an

Vydal: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied
Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika
Náklad: 300 kusov

Vytlačila: Interlingua, Hrachová 36, 821 05 Bratislava

ISBN 80-85544-26-1

Bratislava 2003

